

# KONYA

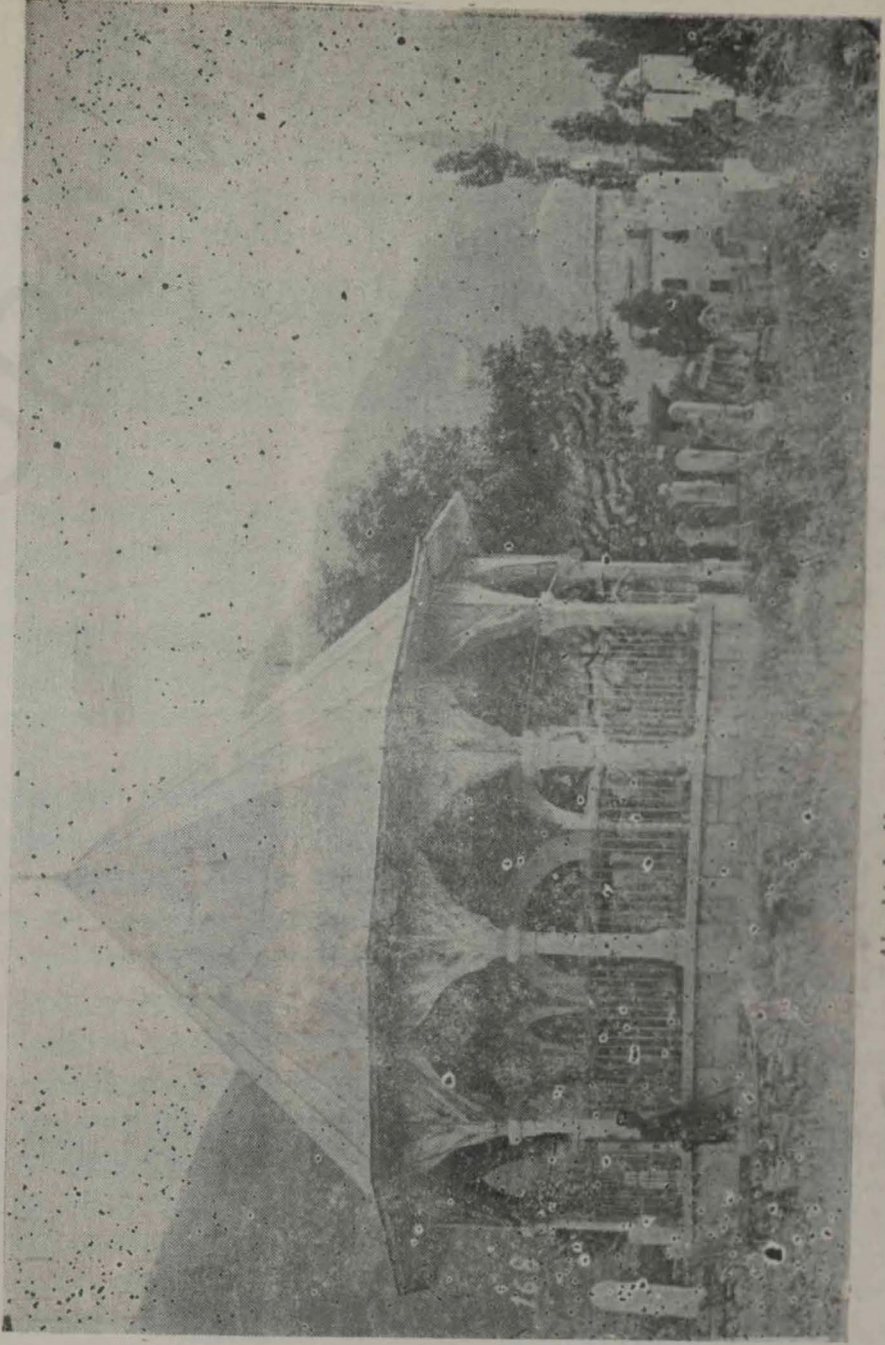
22-23



## İÇİNDEKİLER

|                                                                                             |                       |
|---------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------|
| Selçukiler ( İbnibibiden ) . . . . .                                                        | H. FEHMİ TURGAL       |
| ( 200 ) sene evvel Konya ( Uluslu İbrahim Hamdi efendiye göre . . . . .                     | TAL'AT MÜMTAZ YAMAN   |
| Konyada eski medreseler ve medreseliler . . . . .                                           | ABDÜLKADİR ERDOĞAN    |
| Silleli Süruri . . . . .                                                                    | ABDÜLKADİR ERDOĞAN    |
| Hitit medeniyeti . . . . .                                                                  | NACİ FİKRET BAŞTAK    |
| Üçüncü Selim zamanında Bozkır ve Bereketli madenleri bir idarede birleştirilmişti . . . . . | İBRAHİM HAKKI KONYALI |
| Tarihde Anadolu madenleri ve eski nakil vasıtaları . . . . .                                | İBRAHİM HAKKI KONYALI |
| Mecalisi sebai Mevlana hakkındaki itiraza karşılık . . . . .                                | DOKTOR FERİDON NAFİZ  |
| Resmî kiliselere asılan büyük bir Türk dahisi Ebubekir Razi . . . . .                       | İBRAHİM HAKKI KONYALI |
| Selçukiler devrinde Avrupalıların Konya ile olan ticarî münasebetleri . . . . .             | NACİ FİKRET BAŞTAK    |
| Bir okuyucumuzun buluş ve görüşleri . . . . .                                               |                       |
| Samgar ağaya aid mühin bir not . . . . .                                                    | KONYA                 |
| Kert mülûki gakkında faydalı bir not . . . . .                                              | KONYA                 |
| Kuta'nışın babasına aid bir kayıt . . . . .                                                 | KONYA                 |

Halkı tarafından aydabir çıkarılır



*Akşehirde Nasreddin Hoca'nın Türbesi*



# KONYA

HALKEVİ TARAFINDAN AYDA BİR ÇIKARILIR

## BÜYÜK SULTANALÂEDDİN KEYKUBADIN

### FÜTUHATA BAŞLAMASI

*Alaiyenin fethi teşebbüsü :*

Tanrının inşyetiyle sultanın muvaffakiyet sancakları muradlarının şahikalarında yükseliyor, adil merhamet güneşi halk ve memleketin üzerinde parlayordu. Onun güzel ahlakının ve şefekatinin semeresi olarak ekinlerde davarlarda gök bereketi görüyor, inzibatın mükemmeliyeti sayesinde yolcular ve tacirler uyut uyanık rahatca seyahat ediyor, pazarlar bütün halkın menfaatleri, ticaretleri için sükun ve huzur içinde işliyor. Atçılar yağdıran güzel siyasetin tesiriyle sakiler, müfsidler siniyordu. Tetkik ve tettebbü erbabının gönülleri her türlü endişe ve şai-beden pâk ve temiz bulunuyor, zevk ve safa âlemlerinde sürüyor ve ahenk göklere çıkıyor, mürtip ve hanendelerin ferah arttıyor, elem gideren nağme ve ne-

vaları son dereceyi buluyordu.

Varlığın bir zübdesi olan hazreti muhammedin bir gün parmağındaki yüzüğünü oynatması üzerine (siz kendinizi boşuna ve abesmi yaradıldınız sanıyorsunuz "bir gün,, bizim nezdimize dönmeyeceğinizi sanıyorsunuz) maalindeki ayetin inzalıyla muahze edildiğini düşünen sultan buyurdularki biz bu gönül okşayan yumuşak hayatın hakkını iktizası vecdile savaşı meydanlarına dönmeliyiz düşüncelerimizi cihan fethi emelleri yüresinde cevelan ettirmeliyiz. Bizi ilerde düşündürecek olan işleri bu günden düşünmeliyiz. deyince Deli ayas diye maruf olan Kont istablı emir esededdin ve şehid sultan giyaseddin keyhüsrevle gurbet elerde dolaşan, hayatın soğukunu, sıcaklığını sınamış tecrübe gör-



müş ve bütün servetini tahtın bakasına hasr eylemiş eski beylerden emir mübarizüddin er tokuş önünde diz çökerek dedilerki sultanımız yunan mülkünü, iskender saltanatının başdan başa sahibidir.

Derya kenarında bir şehrimiz varki kış orada bahar gibi lâtiftir. Lâlelerle bütün sahraları lâil rengindedir. Onun bütün toprakları anberle yağruluştur. Ancak gülleri dikenden muztarıptır. Kalonoros kalesi ki gök yüzü onun yanında ova gibidir. Dağ tepelik gibi kalır. Deryadan hendeği, mermerden hisarı vardır. Garp cihetinden sis hükümdarına hükmeder. Derya tarafından Mısır hükümdarlarından ağır bac alır. Böyle kemerleri kervan kıranlara yük-selen bir kale ancak Padişahımıza taht yeri olabilir. Eski padişahlar, Kayserler bunun fet-hini zihinlerinden geçirmemişlerdir. Padişahımız emir buyurursa onun ordusundaki her karınca bir ejderha, her ödle-gen bir hüma, her üvez birer fil kesilir. Çok ümid ederizki hümayun çetresinin kartalı o taraflara kanad açsın, gökle boyölçen bu kale kollarımız kemedile çekilsin, o derya incisi de memleketlerimizin dizisine asılsın.

Bu sözleri sultan yerinde buldu, Kendilerini takdir etti. Yarındası Kayseriden bütün kuvvetiyle taht yeri olan Konyaya yöneldiler. Aksaraya ulaştıklarında zafer düşüncesinin verdiği sevinçten işret ve eğlence meclisi emrettiler. Huri gibi sakiler sağrak sunuyur, büyük küçük bütün devlet adamları, ordu erkânı Padişahın huzurunda güzel musiki sesleri arasında içiyorlar ve gâh Padişahın adlûdadından ve gâh ilerde yapılacak savaşıardan bahisler ediyorlardı.

Artık kafalar ağırlaşmıştı. Her birisi çadırına, Padişah otağına çekildi. Gün dogarken herrekem emir olundu.

Tulga ve zırh dalgasından yer yüzü bir demir sahrası ol-muştu. Uçan suvarilerin ayak-ları altında yer bayağı eğiliyor, bir deniz gibi çalkanıyordu. Padişah şeref burcundaki güneş, gövdeki ruh gibi merkezde bulunuyordu. Kondukları yerlerde barigâhın âlemi ile ayın kub-besi ayırt edilmiyordu. Böylece konak konak taht yerine gelindi. Bir süvarinin bir haftada ancak dolaşabileceği Konya ovasına sıkışan ordu denizde yelkenliler gibi çadırlarını kurdu. Padişah şehre girdi. Şenjik yapılmasını

şeriat veçhile kızının akdide yapıldığını mutluladılar.

Kir Fardinin o gece sururundan gözüne uyku girmede. Sabahı kalâdan çıkarak dogruca Sultanın otağına geldi. Özürler diledi, Sultanda atifet ve muhabbetle mukabele eyledi. Mütemadiyen kendisini taltif eylemek için fırsatını kaçırmayordu. Kir Fardi tahtın eteğine yaklaşıp kalâya şeref vermelerini teklif ve arzyledi. Sultan esasen azimete hazırlanıyordu, bu teklif memnuniyyetini mucib oldu. Humayun Çetri, Haşmetli

mevkibi kalâya şeref verdiler. Davullar bu fethinde muştusunu dünyalara yaydı.

Bütün despotlar, prensler Padişahın kutlu ayaklarına saçılar saçılar, el öpmek şerefine nail oldular. Hesabsız cebhanelerile, tükenmez zahire ve erzakile bu denli yenilmez kalânın böyle kolaylıkla fethinin başarılmışına buyurduğundan dolayı tanrıya hamdusenalarda bulundu. Kalânın kutlu adına izafetle Alâiyye deye adlanmasına müsaade buyurdular.



## 200 SENE EVVEL KONYA

“Uluslu İbrahim Hamdi efendiye göre,”

TALAT MÜMTAZ YAMAN

Muhterem üstadımız Bay Hasan Fehmi Turgalla geçenlerde, hususî kütüphanemde bulunan ve tek müellif nüshası olduğu sanılan coğrafi bir eser üzerinde konuşturma ve eseri karıştırırken, Konya hakkındaki kısmı, üstadın nazarı dikkatini celbetti. Üstad, tahminen 200 sene kadar evvel yazıldığı anlaşılan ve maalesef baş ve sonu noksan olduğu için, adı ve yazılış tarihi hakkında katî bir malûmata destres olunamıyan bu eserin, Konyaya dair olan kısmını, (Konya)da neşretmemi tavsiye etti.

Üstadın bu arzularını yerine getirmeği iki bakımdan vazife telâkki ettim.

Konyanın çok muhterem Valisi Bay Cemal Bardakçı'nın değerli himmetile epi bir zamandanberi muntazaman neşredilmekte olan ve bütün Halk evlerimiz için tam ve mükemmel bir örnek olarak gösterilmesi icab eden (Konya) yı zaten muntazaman takip ve bir tarihçi olmak itibarile, bu kıymetli ilim mecmuasından cidden büyük istifade etmekte idim. Kudretli bir idareci olduğu kadar kıymetli bir mütetebli de olan sayın Bardakçı'nın devamı intişarı hususunda himmetini esirgemediği bu mec-

muada, tarihi devirleri itibarile çok mühim bir mıntaka olan Konyanın ileride yazılacak tarihine faydası dokunacak, velev lâşey mesabesinde ve hatta daha muahhar devirler için de bile olsa, bir vesika neşrederek, dolmakta olan bardağa bir damlacık daha eklemek;

Vaktile Kastamonu tarihi hakkında tetkikler yaptığımız sırada, o mıntakaya ait bildikleri malûmatı, elde ettikleri vesikaları lütfetmek suretile muhterem Bardakçı'nın yapmış oldukları büyük yardıma bu vesileden istifade ederek tekrar teşekkürde bulunmak ve hiç olmazsa buna cüz'i bile olsa mukabelede bulunabilmek..

İçinden Konya ya ait kısmını alarak aşağıya koyduğumuz bu eser hakkında ileride esaslı bir tetkik neşretmek arzusundayız. Bu sebeple eserin mahiyeti hakkında burada izahat vermiyeceğiz. Yalnız şurasını kaydetmek lâzımdır ki, bu eser hakkında şimdiye kadar yapılmış hiç bir tetkik mevcut değildir. Yalnız Bursalı Tahir Bey bu eserden ve müellifinden çok sathî bir surette bahsetmişse de [Bakınız: Osmanlı müellifleri, C. 3, 5, 317 hâşiyesi] bu hususta verilmiş olan kısa malûmatı bizce malûm ve ileride neşredeceğimiz tetkikte izah edeceğimiz sebeplerden dolayı kaydı ihtiyatla telâkki etmek icap etmektedir. Osmanlı Coğrafiyecileri hakkında oldukça mühim tetkiklerde bulunmuş olan Teşner de bu eser ve müellifinden bahsetmemektedir. (Bakınız: Osmanlılarda Coğrafiye, Türkiyat mecmuası 1926 “Almancasından naklen”, C 2, S 271.)

Eserin müellifi İbrahim Hamdi efendi Bartının Ulus nahiyesinde dir. Eserinde ailesi ve nesebi hakkında muassal malûmat vermekte ve eserinin 1150 - 1160 H. seneleri arasında yazıldığı anlaşılmaktadır. Eser, noksan olmasına rağmen, 300 küsur varaktan ibarettir. Baş tarafları, Osmanlı Coğrafiyecilerinin bir çoklarının yaptığı gibi arzdan, hareketlerinden, heyete ait kısımlardan; yazıldığı devirde Coğrafiyecilerce malûm olan mıntaka-



lardan bahsetmektedir. Eser menazirül avalim, cihannüma, büyük atlas gibi eserlerden mi alınmış veya onları takliden mi yazılmıştır? Bu hususta şimdilik fazla müta-leada bulunmayı zait görerek, bunları, neşredeceğimiz tetkike bırakıyoruz. Yalnız muhakkak olan şey eserin yazıldığı zamandaki müşahedeye müstenit ve takriben 200 sene evvelki Anadolunun tabii, iktisadi, beşerî coğrafıyesi hakkında oldukça şayanı dikkat malûmatı ihtiva etmesidir.

Konyayı alâkadar ettiğinden dolayı neşrettiğimiz kısım şeklinde diğer mıntakalarımız için de aynı mahiyette malûmat mevcut bulunmaktadır.

Fi beyanı eyaleti Karaman: Devleti aliyei Osmani-yandan mukaddem bu diyare Âli Karaman mutasarrıf olmalarıle veçhi tesmiyesi Karaman olmuştur. Bu vilâyet selefde sahili bahre muntehi iken Âli Osman bunu iki kısım idüp sevhiline İçel ve haricine Karaman dinüp Memleketi Konya: Paşa sancığı olup yedi sancak itibar olunmuştur.

Aksaray, Akşehir, Beyşehir, Konya, Kırşehir, Kayseriye, Niğde hazine defterdarı ve defter kethüdası ve timar defterdarı vardır. Hâsı mîr livayı Aksaray üç yüzbeş bin, Akşehir yüz doksanbin beş yüz, Beyşehir iki yüz doksan bin, Kırşehir iki yüz elli bin, Niğde üçvüz elli bin akçe olup bu eyalet altı yüz yirmi kılıç olup yüz on altısı ziamet ve maadası tezkerelü ve tezkeresiz tımarını kanun üzere cebelülerile dört bin altı yüz asker olur.

Elkilâ: Nefsi Konya, Lârende, هندس Kal' ai nefsi Niğde, Develü, kal' ai لوله, kal' ai nefsi Kayseriye, nefsi Kırşehir.

Hududu: Şarkta Adana ve Meraş, şimalde Sivas ve bazı Anadolu, garpte dahi Anadolu, cenuben İçel.

Evsafı Konya: Zammı Kaf ve sükûnü vav ve kesri nun ve fethi müsenna tahiyetü ha ile iklimi rabiden

rumdan altmış altı derece tul ve otuz sekiz derece arzda bir medineî meşhuredir. Bu şehrin intihai garbisinde iki çatal dağların zeyli şarkisinde düz yere vaki olmuş enhari cariyelü ve bağ ve bağçalı suri mağmur ve canibi cenubunda dağlar eteğinde Meram nam bağçe ve mesiresi olup zirvei cebelden şehir ve Merama nehri cari olup mezariğ ve besatin şehri sakiy ittiğinden gayri şehrin canibine bu suların ayağı nazil olup bir göl olur ve ol göl dağları ihata etmiştir ve bu Konya kalesini Sultan kılıç Aslanı Selçukî hacerden bina idüp dari melik idinüp sarayda bir eyvanı kebir bina etmişti sonra sürü haraba müşrif oldukda Sultan Alâeddin Keykubad Selçukî ve ümerası tecdid idüp taş ile ka'ri handekten bina ettilerki handeki yirmi zira derinliği ve otuz zira divarı olup on iki bap ile nümudar ve her bir babını kasır şeklinde birer kule ile imaret etmişler idi ve zirvei gûhten gelen nehirden babı sürde bir kubbei azîme ve üçyüz kadar lüleden âb cari ve andan şehre münkasım olur ve bu diyarın türabı münbit ve ekser mahsuli penbe ( pamuk ) ve sair hububat olur. Ve keزالیک fevakihei mütenevvia kesir olduğundan maada قراىن denilmekle maruf kaysinin bir diyarda misli yoktur. Havası mutedil, ekseri bağları tarafi cibale vaki olup bir nevi asumanî şükûfe olur ki ahalisi ana debbağ çiçeği deyüp her sene sair mezruat gibi tohumunu eküp biçerler ve bununla asumankevnî edim ve sahtiyan sabğ ederler bilâdı rum ve firengistane götürürler makbuldür.

Fi zikrî ziyaretkâhı Konya; Cümleden merkadi hazreti Mevlâna Celâleddin muhammed bin sultanil ulema kaddese sirrihul aziz vefatları altı yüz yetmiş ikide olup müddeti ömrü seadetleri altmış sekiz seneye balığ olmuştur ve Sultan Veled ve Behaeddin Sultanil ulema ve şeyih Kerimüddin ve Çelebi Husam ve hazreti Şemsi Tebrizî şeyh Sadreddin ve Kadı Sera-



ceddin ve Seyyid Bürhaneddin عوثق زمدی ve merkadi Alâeddin ve Eflâtunu ilâhi Konyanın kal'asında medfundur.

**Larende:** Lam ve elif ve rai mühmele ve sükûnunun ve dahı mühmele ve ha ile iklimi rabiden rumdan altmış yedi derece tul ve otuz yedi buçuk derece arzda Konyanın Şark ve Şimal canibinde bir merhale yerde bir medinei celile ve kale ve nehir cari ve bağçe ve camiğ ve hamamı dilâram ile bir matbu şehirdir.

**Lazkiye:** Karaman yerkân Ladik altmış beş buçuk derece tul ve otuz sekiz derece yirmi beş dakika arzda şehrah üzre bir güçük kasaba ve kazadır ki camiğ ve hamam ve müteaddit hamamları olup Konya bunun canibi garbisine bir merhale yerde vaki olup ikisi bey-ninde زني جای nam kasaba ve kaza vardır.

**İsmil:** Altmış altı derece yirmi dakika tul ve otuz yedi derece elli dakika arzda Konyanın ciheti şarkisinde on iki saat yerde şehrahda vaki hanları var kasaba gibi bir karyedir. Konyadan Ereğli hududuna varınca bir sahrayı vasiğ olmakla bu İsmil dahi ol kazada vaki olmuştur.

Ve tarafı cenubu bir küşide sahradır ki ab ve barının kesretinden suya müstağrak derya gibi görünür ve tarafı şimalisi şarktan garbe mümtet bir azim cibal olup İsmil mukabelesinde olan dağlara For'ulbaba dağları denüp iki binden ziyade koyun sürüsü olup ahali İsmil anlardan ganem saydın etmezler Fodulbaba sürüsü olup anın himayesindedirler vakti hacette destur ile kurban talep idüp iki üç Kûsfent saydine ancak cüret idebilürler üçten ziyade tamağ ederlerse elbet bir belâya uğrar bazıları helâk olmuştur bir vakitte Konya paşası ol koyunlara taarruz etmekle azim ukubetlere giriftar oldu ve hâlâ ol dağda eşçar ve abdan eser olmayup ancak bir

havzu sagir olup suyuna noksan ve ziyade terettüp etmeyüp mezkûr kûsfendan ve sairleri andan içerler ve bahireti Konya hini tuğyanında sahrayı İsmili garketmekle ahali vilâyeti Konya zamanla bu sahra derya imiş Eflâtunu İlahî hikmet ile tedbir edüp mahvetmiştir derler.

**Aladağ:** altmış altı derece tul ve otuz yedi derece on dakika arzda Konyadan Garb ve Cenuba Aladağ helalide dere ve depe kızıl topraklu bir nahiye ve kaza olup üzümü vafir olur.

**Karapınar:** altmış yedi derece tul ve otuz sekiz derece arzda bir kasabai sagir olup Sultan Süleyman binası kurşun örtülü camii ve hamam ve evsak ve mükellef hanları olup İsmailden bir merhale şehrahda Ereğli-den Canibi Şimale ve Lârende beraberinde Cenuba vaki olmuştur.

**Ereğli:** İsmi kadimi kesri ha ve fethi rai mühmele ve sükûnu kaf ve fethi lam ve hai saniye ile هرقه olup iklimi

rabiden Rumdan altmış yedi derece kırk dakika tul ve otuz yedi derece kırk dakika arzda yirmi iki mahalle müstemil olup her birinde birer mes-cidi olduğundan başka Kılıç Aslan hayratı camii atik ve Şehabettin maktul binası bir cami ve Karaman oğlu İbrahim bey asarından iki camii ve iki pâk hamam ve esvakı mağmur ile müzeyyen bir şehri dilaram ve ferah fezadır iki üç saat bu'du mesafede kühün دو مائة vaki bir sahrayı sammadan bir nehir cari olup şehre gelince geçit vermez olur ve bundan gayri etrafında üç yüz altmış kadar harklar ile enharı cariyeler mezruat ve bağatların sakyeylediklerinden maada vafir asıyaplar döndürür ve mahalli menbai nehirde اربنوس nam karyenin emiri kebiri Abrinus nam melikin heykeli olup bir



elinde destei sümbüle aherinde hüseyi engür sureti naks olunup güyaki garsi hadayık ve bağat ve mezruata say eyleyin işaretin ider ve bu nehir Ereğli ovaya indikte sazlıklara münteşir ve andan Karapınar mehazisinden mürur ve Bozoğlân Bulgar dağları dameninde <sup>دور</sup> nam bir senk surahında nabud olur. Bu su muğcizati muhammedi <sup>صلی الله علیه وسلم</sup> den olmakla kasabaı Harameyni şerifeyn vakfıdır ve bu Ereğli etrafında cereyan eden ırmak'lar mütehaccir olmakla anlardan donan taşlardan hanlar ve bazı binalar yaptırmışlardır ve kesreti hadayık ve besatın bir mertebedir ki yalnız cins emrudu doksan türlü olur sair meyveden kaysi ve envayın hesabı kabili tadat olamayup bu şehrin bir muhdes sūr ve sahibülhayır Şehabeddinin türbesi var ucuzluk bir vilâyettir.

Belviran: Altmış derece on dakika tul ve otuz yedi buçuk derece arzda Konya ile Aladağ beyninde bir kaza.

رولوغند: Silifke ile Aladağ arasında bir kaç paré kaye ve kaza olup Kûhistan ve meyvedar olup cümleden tuffahı meşhurdur.

Livai Niğde: Bunun kazaları <sup>ادوغی</sup> ve Ürküp Bor <sup>مندی</sup> Karahisar <sup>جام آردی</sup> Develü, Sücaaddin

Evsafı Niğde: Altmış sekiz buçuk derece tul ve otuz sekiz derece arzda üç kat hisarı metin ve taş divar ile mühit bir şehir olup tabakai ülâsında sultan Alaeddin ve Sungur beyin mükellef camileri olup dahili kal'ada beyza ( <sup>بضا</sup> ) namile Alâeddin huceratı ki fevkanî ve tahtanî bi nazır medresei âliye ve camii Hasan Çelebi ve dahi kal'a ve hisarda on bir cami ve üç minaresi ve mükellef ve matbu hammamı endam nūma ve sarayı atik miktarda <sup>رلو</sup> bir saharai samma üzre

bir kal'ası olup şehir tarafından minareden mürtefi divarlar ve şehrin garp tarafından Kal'aya suğut olunacak yollar yapılmıştır ve divarı Kal'a üzre müşrif büyütu âliyeler vardır ki sükkânına rahat fezayı ruh perverdir vasatı Kal'ada üç harman cirminde bir Kal'ası dahi olup dizdar müstahfızının büyütu ve mesacidleri anda olur Kal'ai sani mürtefidir ve bu Şehirden cüz'i munfasıl sonradan muhdes bir mahallei azîme dahi vardır. Bu Niğdenin hadayık ve besatın ve abı revanı bir mertebedir ki yer yer sayei çınar ve halkı sohbet engizi dîlnüvaz ve mezruat ve meyvelerinin hududu yok bir vilâyeti canperver olup Konyadan şark ve Şimale dört ve Ereğliden iki menzil Şimale düşüp Aksaray bununla Konya beyninde olup Ulukışla menzili üç saat Şimalindedir.

Bor: Niğde tul ve arzda Niğde kadar tariki Konyada dört saat bir vadide topraktan bir muhtasar sūr ile zemini yaşis ve şure bir kasabadır bunda mirî Baruthane olup yüz kadar dibeki ve nehri carisi Niğde önünden geçer ve barut için küherçile kilisahisar nam kâfirî köhne kal'ai münhedimeden baran oldukça cemedler bu hisar Bor kurbinde bir harabe kala olup esatini ruhamdan mebnî kemerler olup sultan Alâeddin Konya Kalasına ehcarî bundan götürmüş iken yine bir karyei mamure ve acibedir ve barutun kömürü bağ çubugundan olmakla çubukları Niğdeden naklidüp cibali misali yığarlar.

Üçkapulu ( <sup>دج</sup> ): Niğdeden üç saat çifte han yesarında olan dağın verasında bir mürtefi mekân lâle ve sümbül ve envay şükûfe ile memlu nümuneî cennet canfünun bir yaylak olup ekser Türkmen taifesi gelüp anda yaylarlar bunde bir güne tulum peyniri yapup tulumlar ile anda olan nağaralara vaz'edüp bazı Vilâyetlere hediye gider misli nayabdır mahalli mezbur cibali



selâsenin nihayet bulduğu köşelerin arasına vaki bir sahra olmakla üç kapulu derler.

Ulukışla ve شجاع الدن dahi dinüp altmış sekiz buçuk derece tul ve otuz yedi derece kırk beş dakika arzda bir menzil ve kaza olup Konyadan Şam yolu üzerinde bir düz sahraya müşrif bir depenin böğründe Öküz Muhammet paşa bir mükellef han ve cami ve sük (سوق) bina ettirmiştir.

Livai Beyşehir: Bozkır (بوزقیر) Seydişehir Karail (کوجی صغیر) Güci Sagır (کوجی کبیر) Güci Kebir (فرمایلی) Kaşaklı (قاشاقلی) Kazalarıdır.

Evsafı Beyşehir: Altmış beş derece tul ve otuz yedi derece yirmi dakika arzda bir göl kenarında düz yerde taştan iki kapulu bir kal'ası ve hamam ve cami olup hammamın biri dahili kal'ada ve esvak ve pazarı taşra munfasıl yerde bir kaza ve kasaba olup banisi Sultan Alaeddin ve bir tarafı bağlu ve bağçelu sahra tarafı çimenzar ve mer'adır bu kazanın Yağan (یاغان) nam bir nahyesi ve kible tarafında bir kaç pare karyesi vardır.

Kaşaklı (قاشاقلی): Altmış dört buçuk derece tul ve otuz yedi derece kırk dakika arzda Beyşehir Şimal ve Garbisinde bir marhale göl kenarına muttasıl beş on karyeden ibaret Hafta Pazarı durur bir Kaza olup sekiz pare karyesine بشهر dinüp göl kenarında آماماس dağı bu nunla بشهر beynine düşer ve bu Yenişehirde Alâeddin eserleri olup şehir gölü dinür üç köydür bunda kebir çam keresteleri kat'olunup آماماس dağından bir kebir nehr inüp göle dökülür.

Kırı (قبر ایل): Altmış beş derece tul ve otuz sekiz derece on dakika arzda gölün tarafı şimalinde امکوی nam bir sagır kasabada tavattun etmişler bir kahvesi ve hammamı ve camii ve hafta pazarı durur bir kaza olup cevanibi bağ ve bağçeler olup âbı kuyulardandır ve mezkûr gölden semek saydederler ve bu قبر ایل nin sahrada yirmi kadar kariyesi olup Konya dağları ve Doğanhisar (طغان حصار) ve Akşehir dağları garbisi Karaağaç mabeyni Remazann Beli (رمضان بلی) eşsiz beller olup cümlesi akar sulu ve meyvelü ve gallesi vafir yerler olup üç ılıcası olup ikisi Çavuş karyesinde ve biri köşk (کوشک) nam karye kurbundadır.

Seydişehir: Altmış beş derece yirmi dakika tul ve otuz derece on dakika arzda bir imareti ma'mure ve hucerat ile bir kasaba ve kazadır. Bozkır mabeynine düşüp tarafı cenubunda kasabadan beş mil baid Beyşehir gölünün bir küçük gölü olup eyü balığı çıkar Bozkırdan bir buçuk ve Konyaya dahi bir buçuk menzil yer olup ardı mişedar dağlık olup Beyşehir gölünün ayağı Seydişehir tahtından mürur edüp gider ve bu dağdan bir nehir nazil olup kasaba halkı anı istimal ederler bağ ve bağçesi dağ tarafına düşüp Beyşehirden mamurdur ve bu gölün ayağı (فاه) ye varup mezarii sakyedüp Konya mabeyninde nabud olur.

Bozkır: Aladağ ve Alâiye ve Silifke ve بولاداغ arasında otuz iki karyelü bir kazadır bundan Konyaya bir buçuk menzil ve Seydişehir garp ve şimale ارباتی ova ve sahra ve dağdır nehri سوركun yaylağından çıkar (فاه) ye akar موروسون ve قات ve سرستان nam karyelerde bir kaç köprüsü olup sabıkda bu kaza Seydişehir nahiyesine olup Hafta Pazarı dururdu elyem gallezar o-



lup meyveden emrut ve eriği olur üzümü yoktur.

**Elbüheyra:** Büheyrei Beyşehir Garbisinde bir leziz azır olup Seydi şehrine uğrayup aziri saniye dökülür ayağı kasabaya uğrayup şehrin Şark tarafından ve mürur Cenuba gider şehir halkı andan içerler ve Seydişehir gölü kasabanın Cenubunda bir menzil baid olup ayağı Şarka gider (ألفون) mezarını sakyedüp Konya sahrasında kaybolar.

**Büheyrei Kırili:** Beyşehir gölünün Şimalinde bir azır olup bir tarafı Karaağaç kurbuna vasil olur ve bunun kenarında ebniyei kadime olup bir azim suyun hurucunu men'eder ki binası hukemaya isnat olunur mutalsamdır derler.

**Livai Akşehir:** Bunun kazaları Ishaklu (أشاكلو) Ilgın (طغان حصار) (ألفون) Doğanhisar

**Evsafı Akşehir:** Altmış beş derece tul ve otuz sekiz derece kırk dakika arzda rumdan bir vasi sahranın intihai cenubisinde şarktan garbe mümted dağların eteğine karip enhari carî ile latif bağılu ve bağçelü bir kasaba olup tariki Konyada üç menzildir bu Akşehirin latif ruhperver mesiregâhları olup cümleden biri Baştekyedir ki yol ziyaretgâhı havassu avamdır ve Buhari dede merkadi ve Nimetullah veli merkadi ve Ahi ören ve Kürd emir ve Baş tekye nam mahalle varılır ki bi nazîr mesire olup bir nice sedler fevki çimenzar ve her bir seddin kenarına bir nice mizap vaz'olunmuş her birinden adem kolu kadar âb carî olup eshabı sevdaya ilâci kâfidir ve merkadi Hâce Nasredeini meşhûr ziyaretgâhtır.

**Ilgun (ألفون):** Altmış beş buçuk derece tul ve otuz sekiz buçuk derece arzda Akşehirden iki menzil şarka bir kasabadır bunun bir lâtif camii ve Rüstem paşa binası hanı ve çifte hamamı ve Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev bin Kılıç Aslan altı yüz altmış senesinde bina et-

miştir. Ve bir eski hamamı dahi olup kasaba beyninde arası bir mil baittir.

(Bir kelime okunamadı) hammamı Alâeddini Selçukî bunun üzerine bir kârgir kubbe ile bir beytulgasıl bina etmiştir. Dahilinde bir havuz olup iki mevziinde aslan ağız lülelerden su cereyan eder bundan iğtisali felç ve berasa nafidir ve bu kasabanın şarkısında fenai şehre karip bir büheyre olup devri sekiz mil suyu leziz envai balığı çıka Konyaya bundan gidilir.

**Ishaklı (أشاكلو):** Altmış dört derece kırk dakika tul ve otuz sekiz derece kırk dakika arzda Akşehirden bir merhale ciheti şarkta yol üzre bir kasaba olup birmerhale garbe düşmüştür. Yolcu için mahsus hanı vardır.

**Büheyre:** Akşehir Ilguna bir menzil kasaba kenarında bir büheyredir ve kâhi kuruyup ve bunda dahi semek saydolunup âbi kesir oldukta yol vadi buheyresine akar ol dahi buna karip tarafı garbisinde bir buheykei sağire dahi olup suyu vafirdir.



## KONYADA ESKİ MEDRESELER VE MEDRESELİLER ABDÜLKADİR ERDOĞAN

[ ÜSTÜ GEÇEN SAYIDA ]

Eski Medreselerde derse başlayan bir Çömeze ilk okudulan ( Emsile ) adlı küçük bir kitapdı. Bu kitapda Arapça sığalar cedveller içine alınmış ve altlarına Arapça ızahlarıyla beraber Türkçe manalarını ilâve olunmuştu. Gerek bu kitabın, gerekse bundan sonra sıra ile okudulan ( Bina ) ( Maksut ), ( İzzi ), ( Merah ) adlı sarf kitaplarının talebe üzerinde bıraktığı tesirleri gösteren güzel bir tekerleme vardır.: ( Emsile ) Evlek evlek, ( Bina ) yağlı börek, ( Maksut ) karış, kuruş, ( İzzi ) de kırıldı kırı, yiğit isen ( Merah ) a giriş derlerdi. ( Emsile kitabında hakikaten her sığa diğerrinden bir çizki ile ayrılmış, ( Bina ) da mini mini bir kitap olmak üzere tanınmıştı. Hiçri

( 667 ) de vefat eden Seyit Abdullah Şirazînin bu eserinde arapça fiillerin tasarruf sığaları eyi bir düzene konmuş ve Muayyen kalıplardan geçirilerek fiilin Sığaları 35 e iblağ olunmuştu. Daha doğrusu bu bir kitap değil küçük bir risale yahut bir makale gibi idi. ( Emsile ) de sığa tasarruflarını eyi öğrenen bir çömez bu fiilleri ( Bina ) da ki 35 baba uydurmaya ve ballı böreğe benzedilen ( Bina ) yı kolaylıkla yutmaya muvaffak olması gerekirken okutma usulü iyi bilinmediği, Belki de Hoca tarafından ( İlmüssarf! ) sağlam hazm edilmediği için bu kitaba başlandığı gün baş soğan yutmuş gibi çocukta da bir tiksinti baş gösterirdi. Seyit Abdullah Şirazî bu kitaba ( İğlem ) kelimesile başlayordu. Sı-

ğa çekmeden yeni el çeken ve cümle kurma usulünü henüz bilmeyen bir çocuğa ilk günü bakınız neler öğretilmek istenirdi: ( Musannif merhum ) niçin ( İğlem ) dedide başka müellifler gibi ( Elhamdülillâh ) ile başlamadı. Musannifin akil ve hayalinden geçmeyen bir çok düzme sözlerle çocuğun dimağı doldurulur ve kıymetli zamanları öldürülürdü. Bu Binanın başlangıcı hakkında bir iki söz daha söylemek isterim. Binaya başlayan çömez emsilede bir ( unsur ) kelimesi öğrenmişti. Bunun manasında orada ( yardım et ) diye bellemişti. Ona kıyasen Hoca binanın başındaki ( İğlem ) kelimesinde yalnız ( bil ) diye öğretmesi gerekirdi. Fakat öyle yapmazdı. Vazederken, yahut tefsir ve hadis okuturken kullandığı ağdalı kelimeleri burada döküb saçmaya başlar, onları bir ok gibi çocuğun beynine saplardı. İşte ( bil ) demek olan ( iğlem ) in manası:

( Ey hitabe salâhiyeti olan talibi ilim senin malûmun olsun bilsen ) diye şatafatlandırır.

Güya bu uydurma sözlerle kendisinin kudretine ve çocuğun ehliyetine işaret etmek isterdi. Nahvi hiç görmeyen ve sarfı henüz öğrenmek isteyen çocuğa binanın ibaresi değil, manasının

ibaresi ezber ettirilirdi. Bunada ( mefhum alma ), ( Mafhum belleme ), ( mefhum kaldırma ) denilirdi. Hoca bu mefhumu bir kâğıda yazsada onu ezberletse biraz mazur görülebilirdi. Fakat öyle yapmazdı. Arapcasından çıkardığı Türkçe ibareyi ağzıla çocuğun ağzına uzatır, bunda ertesi gün nasıl verdi ise çocuğun ağzından öylece alırdı. İsterseniz binanın başından Hocanın ağzıla örnek olmak üzere bir mefhum alalım: ( Ey hitabe salâhiyeti olan talibi ilim senin malûmun olsun, bil senki tahkik ilmüsarfin bapları bap yönünden otuz beş bapdır! ) Halbuki Arabcasından çıkan mana yahut mefhum ( bilki sarfın bapları otuz beşdir ) ibaresinden ibaret idi. Tekerleme ballı böreğe benzetilen ( Bina ) ilk çocuğun boğazına durur, Sarfdan tamamen soğumasına sebep olurdu. Üç günde gösterilmesi mümkün olan bu küçük kitabın üzerinde en Azdan üç ay durulurdu. ( Benim oğlum bina okur, doner, döner yine okur. ) meseline bu kitap tekrar, tekrar okunurdu. Bundan sonra ( Maksut ) adlı kitaba şuruğ olunurdu. Üç fasıl, bir bap üzerine mürettep maksuda girerken talebeyi zaruri bir titreme tutardı.



Yukardaki tekerlemede ( karış, kuruş ) tabir edilen ( Maksud ) ın üç faslını görüp geçmek o kadar güç değilsede bu bir babın esrar perdesini açmak büyük bir işdi. ( Mügtellat ) babı denilen bu kısmın çetinliği talebe âlemine ün salmışdı. Arapçada üç harfli bir kelimenin birisi, yahut ikisi ( Vav, Elf, ya, ) harflerinden birisi olursa tasrif edilirken o gelime dürlü dürlü şekle girerdi. Bu şekiller içinde sağlam bir kaide bulunmadığı için bu dili öğrenmek Arap olmayanlara çok ağır gelirdi. ( İğlâl ) diye bir kaide uydurulmuşdu. İğlâl kaidelerine uymayan kelimeler uyanlardan az değildi. Talebe ( İğlâl ) yaparken ( Ümmü sipyan ) illetine tutulmuş gibi çocuğu bir titremek tutar ve ter içinde bırakırdı. İğlâlde şöyle yapılırdı: ( Kale ) aslında ( kavele ) idi ( Vav ) harfi illet müteharrik makabli meftuh, ( Vav ) elife kalbetdik, ( kale ) dedik denirdi. Fakat ( Kale ) nin bu ilâhına ( kile ) nin ilâhı hiç uymazdı. ( Kile ) içinde kiyl kavle başka bir ilâl uydurulurdu: ( kile ) aslında ( kuvile ) idi. ( kaf ) ın harekesi kaidemiz hazf olundu; Sakin harfle söze başlamak mümkün olmadığı için ( Vav ) ın kesresi ( kaf ) a verildi.

( kivle ) oldu. ( Vav ) Sakin makabli meksur, [ Vavi ] yaya kalbettük, [ Kile ] dedik denirdi. Arapça sarf çok kolay olmakla beraber illetli kelimeler için sağlam bir kaide bulunmadığından böyle saçma ilâllarla çacukları oyalamak bir iş sayılırdı. [ Maksud ] da böyle muallel ve malûl kaidelerle hitama irdirildikten sonra [ izzi ] yz geçirilirdi. tekerlemede [ izzide kırıldı kiris ] deniği gibi bu kitapda mantık ve muhakeme kirisî hemen [ küt ] diye kırılırdı. Hicri [ 660 ] yılında ölen [ İzzeddin Abdülvehhap ] adlı bir zatın yaptığı bu kitapda illetli kelimelerin sıra ile tarifleri vardır. Tasrifleri ne bir birine nede kaideye uymayan bu kelimeleri çekerken talebenin çektiğini bir bilerseniz onlara çok acıdınız.

Bu kitabın sonuna kadar bir kara duman içinde kalan talebe [ merah ] a gelince ruhunda bir aydınlık görür ve fakat oradaki masdar çukuruna düşünce adeta bulanık suda boğulmuş gibi olurdu. Tekerlemedeki [ Yiğit isen meraha-giriş ] fıkrasının hükmü bütün manasla merahda kendisini gösterirdi. Arap dilini öğrenmek için yıllarla bir çok kitap okunacağına sarf kaideleri Türkçe ibarelerle hulâsa edilmiş

ve o kaidelerin arapça temrinlerle tatbiki cihetine gidilmiş olsaydı netice böyle bir hiçden ibaret olmazdı.

Kendi dilinin sarfını bilme yen bir hoca kendi dilinin henüz sarfını görmeyen bir cömeze ne öğretebilirdi? Hacı Zihni efendi merhumun [ Mütel ] kelimeler için yapılmış güzel bir kitabı vardı. Onu takip edenler on günde gayelerine irişebiliyorlar idi. Fakat hacı Zihni efendi sarıklı değildi ki... Onun Türkçe bir eserini medreselerde okutmak bir küçüklük olur. ve belki ülemanın kadir ve şerefine düşürürdü. Bir aralık İstanbulda sırf arapça öğretmek için [ Darüttalim ] adıyla bir mektep açan Hacı İbrahim efendide dediğim yolda arapça öğretmek yolunu bulmuş ve fakat İstanbul müderrislerini utandırmaya yine muvaffak olamamışdır. Yukarda saydığımız sarf kitaplarının bir çok de şerh ve haşiyesi vardır. Metinleri hazmedemeyen çocuklara birde onlardan çalı çilpi toplayarak zavalıların dimağlarını doldurmak adet idi. Hele Hocaların takrir aralarında dökdükleri cevherleri boşa vermemek için talebenin kayıtlı düşürme işinde ne gülünç hadiseler olurdu. Talebeye eskiden

[ Ağzı kara ] dendiğinin sebebini bilmem bilirmisiniz?.

Bizde bu ağzı karalar devrine yetişir gibi olduk : Talebe derse giderken yanında çifte kollu bir divit, yahut elinde ağzı kapaklı yeşil bir kumkuma daşımadan bir haz duyardı. Divit taşıyanlar kamyş kalemlerini divitin koluna koyarlar kumkumalılarda ayrıca bellerine bir kalemlik sokarlardı. Mürekepp yalamak da savap sayılırdı, Bir talebenin hocasına doğru yükselmiş olduğunu anlatmak için: ( Epice mürekep yalamıştır ) diye öğülürdü.

Hoca bir cami, yahut dershanede takrire başlarken yere eğilen ve bazan yan gelen talebe divit, yahut yeşil ( kumkuma ) sını o güne kor, Hocanın ağzından duyduğu değerli bilgileri kitabının kenarına kondururdu. Eğer yanlış bir şey yazmış bulunursa orta ve adsız parmaklarından birisile onu yalar yerine göya doğrusunu yazardı. Dersten çıkarken yüzlerine bakıldığı zaman hep ağızlarının karalı olduğunu görür. İstitradan arz edeyim: talebeden birisi fıkıhdan [ Halebi ] dersine devam ve hocanın ağzından ne çıkarsa kaydetmeyi iltizam ediyormuş. Teharet bahsinde imişler, Hoca [ necis ] in Fıkıhî mahiyetini izah



ederken Türkçesinde ne demek olduğunu unutmamıştır. Talebe burada kaçırmamak için (necis) in altına [bimana pis] kaydını yazmış sonrada imzası olan [Hasan] ı da koymayı ihmal etmemiştir. Yazdığını sıra ile sonra okuyunca [bimana pis Hasan] şeklini almasını mı?

Canı sıkılmış, hemen onu yalamaya ve ağzını karalamaya mecbur olmuştur, Sarfı bu suretle yarım yanalak bitiren bir softaya [Nahv] okudulurdu.

[Nahv] kelimeleri sonuna doğru okutmayı öğreten bir ilim demekdi. Arap dilinin nahvi pek mazbut ve çok kolay idi gerçi kelimelerin sonunda müessir olan yüz âmil sayılırsada bunlar kuru kalabalıktan idaret idi.

[Ebülesved] in vazettiği üç kaide ile zeki bir adam nahv ihtiyacını temin etmiş olabilirdi. Failleri ötrü, mef'ulları üstün, muzafun ileyhleri esre okumak nahv ilminin esasını teşkil eden bir düstur idi. Bu üç esasa mana itibarile uyan kelimeler bilindikten ve hangi kelimelerinde açıktan irab kabul edüp etmediği öğrenildikten sonra ibare arasında ki kelimelerin nasıl okunacağı bilinmiş ve nahvin ehemmiyetli bir düğümü çözilmiş sayı-

labirdi. Buda üç günlük, nihayet üç aylık bir işi idi. Medreselerde 4 yıl nahv okuyanlara ve incir çekirdeği doldurmayacak kaidelerle dimağları dolduranlara acımamak elden gelmezdi. Birkili Mehmed efendinin [Avamil] [İzhar] adlı kitaplarını [ve İbni Hacıb] in Kâfiyesini ve [Abdurrahman Hami] nin Kâfiye şerhi [favaidi Ziyaiye] sini dört yıl ve izhar şerhi [Adalı] da hesaba katılırsa beş sene nahv ile meşgul olunduğu görülürdü.

Bu beş sene zarfında beşbin luğat ezberlensede üç ayda öğrenilen kavait ile ibareler, hitabeler tahlil edilseydi arapcanın hiç şüphesiz ana suyuna inmek mümkün olurdu. Medrese aleminde ilmi nahvinde bir çok belali bahisleri vardı! Oralara gelindiği zaman talebenin tüyleri ürpermeye başlardı. Onlarda gayri munsarif, zarfı lagav, zarfı müstekar ve hassatan Mulla caminin kare minha bahisleri idi. Arabcadan cer ve tenvin kabul etmeyen bazı isimler vardı onlara az çok bir sebep bulunmuş isede buarada bir kaç kelimenin cer ve tenvin almamasına bir illet bulunamamıştı. Onlarında adil kaidelerinin şümüli dairelerine almak içini öyle bir saçma sebep uydurmak istenmişdir ki

deliler bile onu dinlerse gülerdi. Bü dört, beş kelime üzerinde o gülünç kaideyi tatbik için eğri büğrü yollardan gidileceğine dost doğru şu dört kelime cer ve tenvin kabul etmez dinse nahvde (adl) in en kolay bir bahis olmak üzere kabul edileceğinde şüphe yoktu.

Çalışkan ve zeki cömez nede olsa bu çürük kaideleri görünce gözünü biraz açmaya ve [cami] halkasına girince Hoca gibi korkmaya başlardı. [Abdurrahman Hami] nin Kafiye şerhi [fevaidi ziyaiye] nin adı talebe arasında [Mulla cami] idi. Halbuki Mulla cami kitabın adı değil, müellifinin unvanı idi.

Kitaba nasıl Mulla cami adı verilmiş ise Mulla cami okuyan ve ibareden çakar gibi olan talebeyede [cami mullası] adı takılırdı. Konyada [Mulla] demek talebeliği henüz bitirmeyen ve hoca olmayan demekdi. Büyük hocalar küçük cömezlere daima Mulla Ali ve Mulla Mehmed diye hitap ederlerdi.

[Mulla] kelimesini Büyük hocaların küçük görmesinde iki sebep vardı: Birisi Konya çelebelerine Mulla unvanı verilmesi idi. Din ilimlerinden uzak kalmış ve avam arasına karışmış postnişinlere nisbet edilen bir unva-

nı eğer büyük hocalar da taşımış olsalardı onların derekelerine inmiş sayılmazlar mıdır?

İkincisi İstanbulda bir çok Mulla beyler vardı. Bunların ilimleri yokdu.

Baba ve dedelerinin şuhretlerine izafetle birer mansıp yakalamışlar ve başlarına birer yusuflu sarık sararak, arkalarına geniş kullu bir biniş takarak bilginlik satarlardı. Eğer [ikmali nüsah] etmiş ve ilmi kudretile derse çıkmış bir müderris [Mulla] sıfatını kabul etmiş olsaydı onlara benzedilmiş olmaz mıdır? İşte bu gidi mahsurlardan dolayı müderrislere hoca, talebeyede okuduğu ilme izatetle cami Mullası mantık Mullası, akait Mullası, Celâl Mullası denir, bazandailti; fatı artırmak için adına ilâveten Ahmed Hoca, Hasan Hoca diye çağırılırdı. Fakat hoca kelimesi ismin evvelinde kullanılırsa sahibine bir fazilet ve bir meziyet nisbet edilmiş olurdu. Hoca Tahsin, Hoca İshak, Hoca İsmail gibi hitaplara mazhar olan müderrisler huzuz içinde kalırlardı. Farsca hurus ipğimasına gelen ve satıkları dolayısıyla kendilerine böyle bir unvan verilen zümrenin bu kelimeyi isimlerinin evveline getirmekle gurur, sonuna ilâve etmekle teessür duymala-



rınında hiç manası yoktu. Bundan kırk yıl önce bir müderrisin makindeki rahle üzerinde bir [Fevaldi ziyaiye] kitabı konmuş ve bunun kenarına [ayn] harfile [Mulla cami] kelimesinin yazılmış olduğunu görmüştük. Müderis efendiye: (Hoca efendi! bu yazı çok güzel yazılmış bunu sizmi yazdınız?) demiştik. Cevaben (evet! ben yazdım, yazıdanda icazetliyim) dedi. (Yazınız güzel fakat [cami]yi niçin [ayn] ile yazdınız [ye] ile yazılacaktı) dediğimiz zaman (hayır böyle [ayn] ile yazılacaktır. Ç ü n k ü [Mulla cami] camilerde okunmaktadır.) Demesin mi? Mulla caminin rahle üzerinde konmuş olduğuna göre müderrisin o zaman cami okuttuğu ve fakat adını bilmediği anlaşıyordu. Evvelâ Kafiye okunur sonra bunun şerhi olan caminin [Fevaldi ziyaiye] ve bunun üzerine yazılmış muharrem, İsam, Abdülgafur, ve ismetin başlıyoları takıp olunurdu. İşte bu şerh ve başlıyolar içinde gaye zayıf olmuş ve medreselerde şu feci akibete uğramıştı.

Bu şekilde okunan sarf ve nahiv ile ne arapça iki cümle konuşulabilir, nede Türkçeden arapçaya ve arapçadan Türkçeye doğru bir ibare ve hikâye çevri-

le bilirdi. Dil ihtiyacı sanki atmamile tatmin edilmiş gibi bundan sonra mantık ve falsefeye geçilirdi. İki, üç yılda bununla zaman öldürülerek ne hoca, nede talebe hiç bir şey anlamadan [Akait] ilmi halkasına atlamırdı. İslâmda esas tevhit olması ti-i barile Vahdete tealluku olan akait ilmüne öyle münasebetsiz şeyler karıştırılırdı ki okunan tevhit ilmimi, teslis ilmimi? tefrik edilemezdi. İlk İslâm karinlerinden biri ne kadar dinî mezhep ve fırka doğup batmış ise onların inanışları hakkında izahatta girişmek bir şey değilsede mensuplarının mevcudiyeti tahayyül edilerek onlara cevap vermek ve söğüp saymak çok gülünç bir seyir idi.

Mesalâ ölmüş ve meslekleriyle müntesipleri inkıraz bulmuş muğtezile fırkasının batıl akidelerele öğraşmak ve onun nevhum saliklerle tokuşmak büyük bir ilmi kudret sayılırdı. Halbuki beriyandan teşekkülleri yaşamakta ve günden güne ülkenin her tarafına kök salmakda bulunan hiristiyan misiyonerlerinden ve onların her çeşit propagandalarından haberleri bile yoktu.

( Arkası var )

## SİLLELİ SÜRURİ (Şiirleri)

ABDÜLKADİR ERDOĞAN

( Üstü geçen sayıda )

36

Öğrendim iksiri bilgim çok benim  
İşim altun ettim korkum yok benim  
Gözüm açtım gördüm bir kere seni  
Başkasını görmem gözüm tok benim

Kaşın hançer olmuş, kirpiklerin ok  
Okların bağrıma haydi sok benim.  
Niçin acır bana bilmem il âlem  
Sine benim, hançer benim, ok benim.

Sanır kendi gibi beni elemsiz  
Dinlemez sözümü bir soluk benim.  
Sürurî'ye cefa yeter vefasız  
İstediğim senden doğruluk benim.

37

Düştüm bir kervana âşına hiç yok  
Kimse bilmez alim ehibba hiç yok  
Sevdaya salalı başımı Felek  
Karanlıkta kaldım ruşena hiç yok.

O ruhu revane ben melek dedim.  
İnsan olduğuna iddia hiç yok.



Huriler içinde belki var misli  
Naziri dünyada bir daha hiç yok.

Nerde kaldı sazlar. nerde avazlar  
Neylere ne oldu? pürneva hiç yok.  
Her ses kulağına bir tokat vurur  
Tokat'ta Sürurî hubseda hiç ynk.

38

Kime şekva etsem yarın elinden  
Merhametsiz cefakârın elinden  
Vuslet zamanını kaçırdım eyvah  
Nedir çektiğim bu arın elinden.

Kırmızı gülleri koklayım derken  
Kan içinde kaldım harın elinden  
İki yüzüm ırmak oldu aşındı  
Çağlayan bu çeşme sarın elinden.

Üğründükçe zülfü ne çeker acep  
İnce beli siyah marın elinden.  
Geçirdin Sürnri gençlik çağını  
Kurtulmadın âhu zarın elinden.

39

Sonda bir güzeli sevdim canımdan  
O da kaçır benden pinhane girer.  
İsterim gitmesin her dem yanımdan  
Korkarım koynuna bigânc girer

Aldanan benmiyim yarın fendine  
Herkes kul olmuştur varup kendine  
Sevdayı ışk ile zülfü bendine  
Nice bir ben gibi divana girer.

Kimse görmüşmüdür böyle dilberi?  
Nesli melekmidir anın, ya Huri  
Hele insan değil, galiba Peri  
Günde yüz bin türlü kaftana girer.

Sürurî derdmend gibi bir mecnun  
İşkî Leylâ ile didesi pürhun  
Hüs-nü Züleyhaya olursa meftun  
Yusuf olur elbet zindana girer

40

Herkes bilmem benim neme imrenir  
Neden çeşmimdeki neme imrenir.  
Kuş tüyünden yastık batır yüzüne  
Bahtıyarın çoğu game imrenir.

Zamanını yiren ehli habaset  
Hayalinde kalan deme imrenir.  
Bazı aşık urgan saça can atar  
Bir kısmı da hamderhame imrenir.

Uymaz birbirine efkârı âlem  
Kimi yere, gimi yeme imrenir.  
İmrenmeye değmez iken Sürurî  
Kimi came, kimi ceme imrenir.



## K O N Y A

*Neolitik devirde Konya .— Hitit medeniyeti ve Konya .— Firikya medeniyeti ve Konya .— Yunanlılar zamanında Konya .— Romalılar zamanında Konya .— Bizans ve Konya .— Selçukiler ve Karaman oğulları zamanında Konya .)*

NACİ FİKRET BAŞTAK

### H I T I T M E D E N İ Y E T

*Hitit tarihine bir bakış ve Hitit hükümdarlarının Konya hattasile olan münasebetleri:*

Yeni imparatorluk, ve, Subbiluliuma .— Mısır hükümdarı büyük Thoutmés in zamanı hükümeti (1450-1500) inden sonra firavınların Mi tanni ye karşı olan vaziyetlerinde bir tahavvül zuhur ettiği çoktanberi nazarı dikati celbetmişti. Onun zamanında ve ikinci - Aménophis - in zamanı hükümetinin başlangıcında Mitanni Mısırlıların Asyada en başlı rakibi idi. Sonra, Thutmés -IV in ahdi hükümetinden itibaren, her iki hanedan arasında sıhriyetten mütevellit ittifaklar aktedildiği, aradaki münasebatın

şamimi bir şekil aldığı görülür,

xv inci asrın ikinci nısfında vukua gelen bu tahavvülün arkasında, her iki tarafın müşterek bir düşmanının mevcudiyeti keşfolunmuştu ki bu da Hatti devletinden baskası olamazdı.

Boğaz köyde bulunan vesikalar bu faraziyeyi temamilen teyit etmişlerdir. Bu vesikaların bize öğrettiklerine göre Dudhalijas III ve Hattusil - II in zamanı hükümetlerinde Hattusas kralının Suriye üzerindeki eski iddialar yeniden uyanmıştır. Her iki kralda Halep hattasında muharebe etmişlerdir. Bunlar, Halep kralının yanı başında - Nuhassé

[Palmyre havalisi] kırallarına, daha sonra Karkémishin kilere tesadüf etmişlerdir. Bütün bu küçük prenslerin arkasında, onlar bize zikudret Mi tanni kralını gösteriyorlar, Onların bu sıralarda asi - Oronte vadisine kadar ilerlemiş oldukları şüphelidir. Çünkü onların bu sıralarda küçük Asyada oğarşılacak başka mübarezeleri vardı. Halebe vasıl olabilmek için, evveli emirde, Kızvatna yı [Şimali kilikya ve cenubi kapadukya] itaat altına almak lâzım gelmişti. Ve biliyoruz ki o zaman hiç olmazsa, ARZAWA -[şimdiki Ermenak, Mut, Alaiye, Silifke, Tarsus, Mersin havalisi] ya karşı muharebeler etmek icabetmiştir.

Mısırdaki Aménophis - III in tahatta çıkmasından itibaren ve alehusus, bizim için Te II - el - Amarnaevrakı resmiyei mahfuzasının başladığı zamandan itibaren (xV inci asrın son seneleri) [1]ve kayii daha vazih surette görüyoruz. Tarih şinasanın malumu olduğu üzere Aménophis -III muhtemem bir firavin olmuş ve nil vadisini abidelerle doldurmuştu. Öyle zannolunur ki bu hükümdar, hariçte, diplomasi vasıtalarını

(1) Bu tarihlerin hep İsadan evvel olduklarını tekrara lüzum görmüyoruz.

harp vasıtalarına tercih etmiştir, O, Alasia [Kıbrıs] kralı ile, kendisinin ayarında bir devlet gibi, müzakerata girişmiştir. Onunla Girit hükümdarları arasında teati edilmiş mektuplar bulunamamıştır. Fakat Girit harabelerinin son tabakalarında [İsadan evvel 1400 e doğru] - Akhé lilerin darbeleri altında mahv ve munkarız olmuş bulunan Girit saraylarından bir takım küçük eşya çıkmıştır ki bunların üzerinde Aménophis ile zevcesi Teje nin isimleri görülmüştür. Aménophis, - III ARZAWA kralı Tarkundaraba nin dostu bulunmuş, ve ondan haremi için Arzawalı bi brenses ile okadar yorucu bir surette işlerde kullandığı mecleri takviye etmek için de kâfi miktar gasgas esirleri istemiştir. Bu müzakereatta murahhas, bidayette labbaya = Labbaja olmuştur ki bu, Filistin küçük hükümdarından başkası olamazdı; Bunun daha sonra isyan ettiğini görüyoruz. Şu hale nazaran kara tarikle muhabere edildiği anlaşılıyor.

İşte Arzawadan gelen mektuplardan ikisi: ( Tell-el - Amarna, 32 ve 31, knud tzon tarafından neşrolunmuştur. ) Bunlardan birisi Hrozny ( Journ. Asiat. 1931, p. 307 ) tarafından, diğeri Kavenyak tarafından ( Revue Hitti-



te et asianique, I,p. 103 ) terceme edilmiştir. Birincisi ( 32 ) ArzaWa kiralı Tarkundaraba tarafından Aménuphis III e yazılmıştır:

[Sername gaib olmuştur.]

"İşte Labbajanın bana bahsetmiş olduğu şey. O bana şifahen demitirki biz [sen ve ben] sıhriyet suretile birleşmeliyiz. Fakat ben Labbaja ya itimat etmeyorum. O bunu bana şifahen söylemiştir, fakat bu, levhacık üzerine yazılmış değildir. Eğer sen hakikaten benim kızımı arzo ediyorsan onu sana niçin vermiyeceğim? Onu sana vereceğim! Elçim ile birlikte Labbaja bana iade edilecek: Bu vesile ile bir levhacıkla bana cevab ver. Bu mektubu size okuyacak olan kâtibe gelince, akıl ve hikmetin hükümdarı olan mabut Nabu ve mektuplara müekkel güneş mabudesi onu himaye etsinler ve bütün teveccüh ve muhabbetleriyle ellerini onun üzerine uzatsınlar! Ey Kâtip, banahüsünü zan ve hayırhahlıkla yaz, bana cevabı bir mektup gönder! Bana getirilecek olan levhacıkları daima nésite ce [Hittice] yaz!,"

Amenophis III., şu aşağıdaki mektubu gönderdiğinde sıhriyet tesisine dair olan müzake

ratın ipeyce ilerletmiş olduğu anlaşılıyor:

"Nimmuria, büyük kiral, Mısır kralı, Arzava Kralı, Terkundaraba ya böyle söylüyor:

"Benim için her şey iyi geliyor. Evlerim, karılarım, çocuklarım, asilzadelerim, sürülerim, arabalarım için bana ait olan herşey için, memleketlerim için her şey yolundadır.

"Senin için de herşey iyi olsun! evlerin, karıların çocukların, asilzadelerin, sürülerin, arabaların için, sana ait olan her şey için, memleketlerin için her şey iyi olsun!

"İşte, kızını görmek için elçim İrsappayı gönderdim, ki kızın zevci olarak güneşe mensup ben haşmetmeaba getirilsin ve onun başı için zeytinyağı getirilsin! işte: senin için hediye olarak altın bir kap gönderdim.

"İmdi, bana bağzı haberler gönderdin, diyorsun ki: [Bana murahhas gönder! aksi takdirde sana sefaret hey'eti göndermeyeceğim.], işte şimdi benim elçim ile birlikte senin elçini derhal gönder., gelsinler!,"

( Arkası Sayfa 1276 da )

## ÜÇÜNCÜ SELİM ZAMANINDA BOZKIR VE BEREKETLU MADENLERİ BİR İDAREDE BİRLEŞTİRİLDİ

I. H. KONYALI

Bozkır madenleri bilhassa III Selim zamanında çok muvaffakiyetle işletilmiştir. Buradaki madenlerin cevher itibarile daha zengin olması 1 ir aralık Bereketlu madeninin de buraya bağlanarak aynı emin tarafından idare edilmesini icab ettirmiştir. Bugün neşredeceğim vesika bu hakikati ortaya koymaktadır.

1208 Hicrî yılında darbhane nazırı Mustafa İffet tarafından Sadrazama yazılan bir tezkerede Bozkır ve Bereketlu madenlerinin bir idarede birleştirildiği ve emniyetliğine de Arab zade Seyit Süleyman ağa tayin edildiği gösterilmektedir.

1208 yılında ihraç edilen cevhere mahsuben hazineye Bozkır madeninden mahlut 5330 ve safi 3095 dirhem, Bereketlu madeninden 4117 dirhem safi gümüş gelmiştir. Karışık gümüşün beher çekisinden de iki buçuk dirhem, altı kirat altın çıkmıştır. Vesikayı aynen veriyorum:



Başvekâlet arşiv daire-  
si darphane kısmı  
Numara  
1946

Arzı bendeleridir ki işbu bin iki yüz sekiz senesi Bozkır Bereketlu madenleri emini Arap zade Seyit Süleyman ağa hasılatından iki yüz sekiz senesine mahsuben vürut eden zeru sim darphanei amirede cümle müvacehesinde vezn olundukta simi mahlutı Bozkır beş bin üç yüz otuz dirhem ve safisi üç bin doksan beş dirhem ve simi safii Bereketlu dahi dört bin yüz on yedi dirhem gelüp simi mahlutı mezburun nümunesi ahiz ve çaşni tutuldukta beher çekide iki buçuk dirhem, altı kırat altın zuhur edip ve ol miktar zeru sim darphanei amirede ecnası nükt kat olunmak üzere ifrazciyane teslim olungın fiatı sabırası mucibince baş muhasebeden hisap olunup iktiza eden sureti ita buyurulmak babında emü ferman devletlû, inayetlû sultanım hazretlerininindir.

Bende : Mustafa İffet nazır darphanei amire.

Bu teskerenin üstünde şu derkenar okunuyor: "mucibince badelhisap suret verilie, 22 D 1208."

Merbut diğer vesikayı da aynen alıyorum :

"İzzetlû defterdar efendi !

Mucibince baş muhasebeye kaydettirile. 21 D 1208

Bünayetillâhitaala bu defa Bozkır ve Bereketlu madenleri hasılatından iki yüz sekiz senesine mahsuben halen maadini mezkûre emini Arap zade Seyit Süleyman ağa kulları imalinden olmak üzere gelüp darphanei amireye teslim olunan simi mahlut ve simi safın miktarı :

An hasılatı madeni Bozkır

Mahlut sim

Safı sim

10 kıta, 5330 dirhem

7 kıta, 3095 dirhem

An hasılatı madeni Bereketlu

13 kıta 4117 dirhem

Ber minvali muharrer maadini merkümeden gelüp teslimi darbhaneyi amire olunan simi mahlut ve simi saf saadır olan fermanı alileri mucibince cümle muvacehesinde vezn edildikte Bozkır madeni hasılatından olan on kıta simi mahlut beş bin üçyüz otuz dirhem, ve yedi kıta simi saf üç bin doksan beş dirhem ve Bereketlu madeni hasılatından olan on üç kıta simi saf dört bin yüz on yedi dirheme balığ olmakla simi mahlutun çaşnisi tutuldukta bir çekisinde iki buçuk dirhem altı kırat altın zuhur etmekle ol miktar zer ve sim darbhaneyi amire de ecnası nükt kat olunmak üzere ifrazciyane teslim olunduğu malûm devletleri buyuruldukta mucibince baş muhasebeye kayd olunmak babında emrûferman devletlû, saadetlû Sultanım hazretlerininindir."



## TARİHTE ANADOLU MADENLERİ VE ESKİ NAKİL VASITALARI

Bu gün Başvekâlete bağlı İstanbul arşiv dairesinde bulduğum üç mühim vesikayı neşrediyorum. Bunlar Anadolu madenlerinden istihsal edilen cevherleri eskiden İstanbul'a nakletmek için hangi yollardan ve ne gibi vasıtalarla naklettiğini gösteriyorlar.

Bana bu yazıyı Denizbank'ın yeni aldığı Bakır, Krom ve Demir vapurları ile maliyecilerimizin İngilterede buldukları yüz milyon liradan bir kısmının madenlerimizi işletmeye tahsis edilmiş olması haberi ilham etti.

Bu vesikaların ikisi III. Selim tarafından Karaman Valisi Vezir Mehmed paşaya, Alaiye sancağı mutasarrıfına, Konya kadısına, Karaman Eyaleti, İçel ve Alaiye Sancaklarının kadı ve naiplerine, Bozkır maden emini Abdulhalim efendiye ve bu havalide bulunan aşiret reislerine ve Canik muhassılı ile Kavak ve Ezine pa. arı kadılarına, birisi de Abdulmecid tarafından Konya valisine yazılmıştır. Bu hüküm erden öğrendiğimize göre Bozkır ve havalisi madenlerinden istihsal edilen cevherler Alaiye iskelesine, Bereketlu madeni hasılâtı bilhassa "Boynu inceli," ve "şrefli," aşiretlerinden tedarik edilen develerle Ezine ve oradan İzmit'e naklediliyordu. Ergani ve civarındaki madenlerden çıkan bakır ve diğer cevherlerde, deve, beygir, katır ve sair vasıtalarla Samsun iskelesine indiriliyor, oradan da Kara deniz yoluyla İstanbul'a getiriliyordu.

Bu vesikalar bize madenleri İstanbul'a getiren vasıtalar ve yollardan başka tarihin muhtelif devirlerinde na-

kil ücretlerini, aşiret isimlerini, çıkarılan madenlerin miktarlarını ve bunların nerelerde kullanıldığını da gösteriyor, bilhassa padişahların nakliyatı temin hususunda alâkadarlara yalvaracak derecelerde otoritelerini kaybetmiş olduklarını tebaruz ettiriyor ki burası pek mühimdir.

Yeni Rejim yurdun her tarafını demir ağla örmüş, zaman ve mekân mefhumlarını ortadan kaldıracak kadar kuvvetli bir sürat temin etmiştir. Bu gün çıkaracağımız madenler deve sırtında değil, vagonlarla; pek yakında her türlü asrî tesisata kavuşacak limanlarımıza indirilecek ve oradan da her maden kendi adını taşıyan bir vapurla dünya pazarlarına taşınacaktır.

Eskiden Tokatta bulunan üç bin kantar bakırı Samsun'a indirmek için Tokat, Amasya, Kavak ve Ezine pazarından altışar yüz araba, Sivas ve havalisinden de binlerce deve, katır tedarikine ihtiyaç vardı. Bunların çoğu da angarya kabilinden halka yükletilirdi.

Şimdi vesikaları okuyalım:

İstanbul Başvekâlet

arşiv dairesi darbha-  
ne kısmı No. 2062

Karaman Valisi Vezir Mehmet Paşaya ve mirimiran-  
dan Alaiye Sancağı mutasarrıfına ve Konya kadısına ve  
Karaman Eyaletinde ve İçel ve Alaiye sancaklarında  
vaki kazaların kuzat ve nüvabına ve Bozkır maden e-  
mini Abdulhalim zide mecdühü ye ve bundan akdem  
bu hususta mübaşir tayin olunup ol canib'de (...) [1] ve  
cemaati mir aşiretleri ve ayanve zabitan ve iş erlerine hü-  
küm ki:

"Elyevm Bozkır madeninde ineycud olan kurşunun  
bir an evvel Alaiye iskelesine nakil ve andan sefa in ile  
Derseadetime tesyir ve darbhaneyi âmireme teslimi lâzime-  
den olduğuna binaen nakline muktazi olan şütüran "develer,  
sabıkı üzer İçel ve Alaiye sancaklarında ve Karaman  
Eyaletinde vaki kaza ve aşayirden ihraç ve kurşunu

(1) Memurların isim yerleri açık bırakılmıştır.



mezkûrun Alâiye iskelesine naklû t e n z i l i ne iradei seniyem taallûk etmekle siz ki Vezir müşarûn-ileyh ve mirimiran ve kuzat ve nüvabı mumailley himsiz! Kurşunu mezkûrun nakli için muktazi olan şütüranın icabeden ücreti mutadeleri emini mumailleyh tarafından verilerek sabıkı m u c e b i n c e bir an akden yerli yerinden tertip ve ihraç ve mübaşirimerkum ile madeni mezbûr tesyir birle mevcut olan kurşunun aceleten Alâiye iskelesine naklû tenzili hususuna ikdam ve dikkat ve zikrolunan kaza ve aşiretlerin bazısı müafiyet ve serbestiyet iddiasile hissaları olan şütüranı ihracında mukaddema terettüd edip ancak kurşun maddesi ehem ve akdemi umurdan olmağla o makulelerin müafiyet ve serbestiyet iddialarına havalei semi itibar olunmıyarak iktiza eden şütüranın ihracına müsaraat olunmak babında senel sabıka evahiri zilhiccesinde emri şerifim ısdar olunmuştu.

Elhaletühazihi darbhaneyi âmiremde kurşunun eşeddi lüzum ve iktizası olmağla zikrolunan kurşunun nakline muktazi şütüran şimdiye değin ihraç olunmamış ise alaeyyihal serian ve âcilen ihracına ve kurşunu mezkûrun nakline ihtimam olunmak ferman olunmağın tekiden ve isticalen işbu emricelûlkadrim ısdar ve (...) ile irsal olunmuştur. İmdi vüsulünde ber minvali muharrer madeni mezbûrda mevcut olan kurşunun ücaleten iskelei mezkûre naklû birle deraliyeme celbi matlupı dilâveranem olmağla nakline vâfi ve muktazi olan şütüran şimdiye değin ihraç olunmamış ise kimesnenin muafiyet veserbestiyet iddialarına ve sair itizaları vahilerine havaleisemi itibar etmiyerek serian ve âcilen yerli yerinden ihraç ve mübaşiri merkum ile madeni mezkûre tesyirbirle kurşunu mezbûrun bir saat akdem iskelei mezkûre nakline mezid ihtimam ve dikkat eyleyesiz. Ve sen ki madeni emini mumailleyhasin. Bu husus mevaddi saireye makis olmayıp kurşunu mezkûrun bu günden naklû tesyiri ehemmiyumurdan idüğü malûmun olduğunda şütüranı merkumun ücreti mutadelerini sabıkı mucibince ashabı yedine tamamen ita eyleyerek ol mik-

tar kurşunun alaeyyihalin bir an akdem iskelei mezbûre nakline ihtimam, avku tehirden ittikai tam eyleyesin ve sen ki mübaşiri merkumsun sen dahi muktazayi emri şerifime imtisal ve mütabeat ve ihmâlû müsamahadan hâzer ve mücanebet eylemek babında fermanı âlişanım sadır olmuştur. "Muhasebden," 6 Safer 1213

Istanbul Başvekâle arşivi darbhaneyi kısmın. 480

Halen Canik muhassıl vekili (...) (1) zide mecdûbüye ve hususî âtiyyüzzikre mübaşir tayin olunan (...) ve Kavak ve Ezine pazarı kazalarının kadılarına ve âyan ve zabitan ve vücuhı ahali ve işerlerine hüküm ki:

Aleddavam Tophanei âmirem kârhanesinde ve Hasköy tophanesinde işağalarına ikdam olunan toplar ve sair edevatı harbiyenin tetmimi küllî nühas tedarik ve isticlabına muhtaç olduğu ecilden bin iki yüzon dört senesine mahsuben Ergani maden hasılatı olarak elyevm derunu Tokatta mevcut ve müddehar olduğu ihbar olunan asli üç bin batman nühasın siz ki kadılar ve muhassıl vekili ve âyan ve zabitan ve vücuh ve iş crlerisiz. Sabıkı yeçhile icabeden ücreti mutadeleri Tokatta nühasemini olan Hafız Hasan zide kad-rühû tarafından annakdin ashabına verilmek şartıyla Canik ve müzafatından olan Kavak ve Ezine pazarı kazalarından sabıkı üzre beş, altı yüz miktarı Araba tedarik ve Tokat canibinesevk ve tesyir birle mevcud olan nühasın Samsun iskelesine naklû tenziline bilitifak sayü gayret eylemeniz için işbu senei mübareke evasıtı zilkidesinde emri şerifim ısdar ve irsal olunmuşken ol vakıttan bu vakte değin nühası mezkûrun naklû tenzibine dair bir haber ve eser zuhûretmemekte nühası mezkûrun hazinelerde lüzum ve iktizası olduğu varestei kaydû işar ve şimdiye değin naklû tisyar olunmamış ise bundan sonra dahi tehi-i bir veçhile tecviz olunurumurdan olmamakla dameni gayreti hamiyete bendile

[ 1 ] Noktalarla gösterdiğim yerler vesikada açık bırakılmıştır. Bunlara hüküm gönderilirken alâkadâr memurların ismi leri yazılır.



alelittifak ol miktar araba ve mevaşi tedarik ve Toka-  
da irsal ve nühası mezkûrû tahmil ve Samsun iskelesine  
naklû tenziline iptidar eylemeniz fermanım olmağın  
tekid ve isticali havi bu defa dahi işbu emri  
alışanım ısdarla irsal olunmuştur. İmdi vüsulünde balada  
bastubeyan olunduğu üzre deraliyemde nühasın eşeddi  
lüzum ve iktizası olmağla Tokatta mevcut olan nühasın  
nakli için beş, altı yüz miktarı arabanın icabeden ücreti muta-  
deleri nühas emini ı umaileyh tarafından annakdin eshabına  
verilmek şartıyla kazahayı merkumeden sabıkı üzre ol  
miktar araba tedarik ve serian ve acilen ihraç ve To-  
kata irsalü teysir ve anda olan nühasın tahmil ve Sam-  
sun iskelesine tenzili hususuna cümleliz alelittifak müsa-  
raat eyleyip buodan sonra tehir ve teennile  
taatil maslahatı mühimmeyi müstaceleyi m ü c i p  
halâttan ziyade tevakkıy ve mücanêbet eyleyesiz. Ve senki  
mübaşiri merkumsın. Sen dahi memur olduğun hususu  
mezkûrun tetmim ve temşiyetine ve ol miktar nühası bir  
gün evvel Tokattan Samsun iskelesine nakiine ziyade  
sayü gayret ve mncibi emri alışanın üzre amelü hareket  
eylemek babında firmanı alışanım sadır olmuştur.

Bu hükmün üstünde de şöyle bu kenar yazısı vardır:  
[Başka başka yazılar.]

Bu kitap yazısına göre de müsveddeye şu üç kısım  
daha ilave edilmistir:

1 — Amasya sancağı kazalarından kezalik tedarik  
ve ihracı lâzimededen olan beş, altıyüz miktarı arabanın  
serian ihraç ve Tokada tesyir ve nühası mevcudu mez-  
kûrun tahmil ve Samsun iskelesine tenzili için Amasya  
sancağı müsellimi silâh şûranı hassamdan Ömer zide  
mecdühûye ve kadısına ve vücûhü memleket ve iş er-  
lerine hitaben siyakı meşruh üzre kezalik tekid ve isti-  
cali havi başka emri şerif yazıla.

2 — Kezalik icabeden ücreti mutadeleri nühas emini

mumaileyh tarafından annakdin ashabına verilmek sar-  
tıyla Tokat kazasından sabıkı üzre kifayet miktarı mek-  
kârî ve şütüran ve hayvanatı saire tedarik ve Cem ve  
mevcut olan nühası tahmil ve serian ve acilen Samsun  
iskelesine naklû tenziline ikdam ve ihtimam eylemele-  
ri için Tokat kazası kadısına ve voyvodasına ve vücûhü  
ahali ve iş erlerine ve mübaşire hitaben siyakı sabık üzere  
isticali havi başka emri şerif yazıla.

3 — Kezalik Sivas sancağından sabıkı üzre miktarı kâfi  
mekkârî ve şütüran ve hayvanatı saire tedarik ve ihraç  
ve Tokat canibine sevk ve tesyir ve mevcut olan nüha-  
sı tahmil ve serian Samsun iskelesine tenzil ettirmek i-  
çin Sivas Valisi Kadir Mustafa paşaya ve Sivas kadıla-  
rına ve vücûhü ahali ve iş erlerine ve mübaşire hitaben  
bersiyakı meşruh isticali havi başka emri şerif yazıla.

22/S/1210

Bunun altında da: [ Muhasebeden yazılmıştır ] işareti  
vardır.

İstanbul Beşvekalet arşiv dairesi darbhane kısmı  
No. 2071

KONYA Valisine

Niğde sancağı dahilinde Bereketlu madeni hümayun  
imalâtından olarak "Boynu İnceli" ve "Şerefli" aşireti  
ahalisi tarafından beher sene İzmit iskelesine naklû ten-  
zil olunan mâlumulmiktar kurşunun beher kantarı otuz-  
beşer kurşundan icabeden ücretinakliyeleri altmış bir se-  
nesi [1] gayetine kadar tamamı ve alınmış iki senesi  
ücretinin dahi nısfı ahiz ve istihsâl olunmuş ise de se-  
nei merkumeden kusur kalan nısf ücret ile nakliye alt-  
mış üç senesinden itibaren beşsene zarfında iskele mez-  
kûre nakil eyledikleri kurşunun ücretinakliyesi ashabı  
şütürana verilmiyerek kalmış ve itası istidasını  
mutazamin mahzar kılıklı memhur bir

(1) 1261 Senesidir.



kıta arzıhalleri irsal olunmuş olduğu beyaniyle icrayı icabı hususu Konya eyaleti meclisinden bâmazbata inha olunmuş ve bermantûku kuyûdu madeni hûmayûnu mezkûr hasılâtından aşireteyni merkumeteyn ahalisinin elli dokuz senesinden altmış bir senesi gayetine kadar nakleyedikleri kurşunun ücreti tamamen ifa olunmuş ve muahharen altmış yedi Cemaziyelâhîrinin on ikinci gününe değin iskeleimezkûrdan dört yük [1] elli bin altı yüz yirmi buçuk kıyye kurşun dahi bilvürüd teslimi mahzen kılınmış ise de bunun ne miktarı bu sene "İncelü,, ve ne miktarı "Şereflu,, aşiretleri nakleyemiştir; meçhul olup mazbata ve mahzarı mezkûrde dahi tasrih ve beyan olunmamak cihetile sorulması lâzım geleceği hazineî şahâne mühasebesinden mucibince derkenarda gösterilmiş olmağın berveçhi muharrer icrayı icabı hususuna himem ile ol veçhile zikrolunan dört yük elli bin bu kadar kıyye kurşunun ne miktarı "Boynu inceli,, ve ne miktarı "Şerefli,, aşireti taraflarından nakil olunmuş ise bittahkik keyfiyetin bamazbata işarı.

\*\*\*

Bu vesikanın üstünde "23/S/68,, tarihinden başka şu kenar yazıları da vardır:

"Bu günkü müzakereye konulacak,, 6 "Rifat efendi !,, ve "Mazbata üzerine derkenar olunmuştur. 29/s/68,,

(1) Yük yüz bin rakamını ifade ettiğine göre İstanbula gelen kurşun miktarı dört yüzelli bin altı yüz okka demektir.

## MECALİSİ SEBA İMEVLÂNA HAKKINDAKİ İTİRAZA KARŞILIK

FERİDUN NAFİZ

Anadolu Selçukileri gününde Mevlevî bitikleri başlığı altında kurmağa müveffak olduğum serisinin iki cildini basıp yayın alanına sunabildim. Her iki kitabın üstünden bir yıla yakın zaman geçtiği halde gazete ve mecmualar onu muhîta tanıtmak, içerisinde ileri sürülen fikirlerin aleyhinde - zira bu topraklarda hala baba Tahir usulu tenkidden kurtulamadık - Yazı yazmak, eğer yeni bir şeyler varsa onları anlatmak ihtiyacını duymadılar. Ülkemizde basılıp ortaya konulan kitapları sıralıyan Maarif Vekâletinin Bibliografya adlı kataloğunda M. yedi öğüdü şu satırlarla tespit eiliyor: Bibliografya, 1937. 11. sayfa 27.

A. Anadolu Selçukileri gününde Mevlevî Bitikleri.

Mevlânâ Hulûsî, M.- Ak yürek, Ahmed Remzî.

I. Mevlânânın yedi öğüdü.

İstanbul, Bozkurt. B. 1937, (16X23,5), 150. Ş., 4.r. Fi. 100, kş.

Bibliografya, 1937. 11. sayfa

51.

Mevlânâ, Hulûsî, M.- Akyürek, Ahmed Remzî.

I. - Mevlânânın yedi öğüdü.

Metinli.- İstanbul, Bozkurt B.

1937. (16,5X24) 154+133 .S. Fi

300 kş.

Şimdi bu satırlardaki yan-

lışlığı inceliyelim: I. kısımdaki

gibi eser 150 .S. değil belki

şöyledir: 6+8+XVI+108+154 =

292

Metinli hakkındaki malûmat

da yanlıştır. O dahi:

6+8+XVI+108+154 + 122+

(6) = 420 sayfa tutar.

Metinden kasdı nedir, arab-

camı, farscamı, Çincemi... belli

değil.

Hükûmetin Masraf ederek

çıkardığı bu kitap eğer milli

neşriyatı irfan alemine tanita-

cak ise vay halimize.



Serimizin 2. cisi olan mektubatı Mevlânâyı ise Bibliografya kat'iyen sayfalarına almıyor. Halbuki Bibliografyanın sonunda yurdda çı an Alman, Fransız, İngiliz, İtalyan dillerindeki kitaplar için hususi bir fasıl var.

Biz bugün Sa'd abad pak-tıyla resmen şarklı 3 İslam devletiyle siyaseten bağlanmışız. Bibliografyanın sonuna Arap, Fürs, Efgan dilleri ile memleketimizde çıkan kitapları sıralamak gerekmezmi, bu işle uğraşan yerlerin dikkat ve basiretini çekeriz.

İlimizde çıkan kitapları yazacak nebir teşekkül var, nede bir katalog. Babi âli kitabcılarını yalnız kendi basdırdıklarını onlarda yüz ağartıcı bir şekilde tertib ve tanzim edilmiş değil ya - arasına fihrist şeklinde neşrederler.

Şimdi geliniz birde Avrupa âlemine bakalım, onlar bizim iki kitabı nasıl karşılamışlar, nasıl tesbit etmişler. Mâlûmdır ki Şani zadenin resimli teşrih kitabı H. 1235 = M. 1820 tarihinde basılınca bir nüshası büyük Napoleon Bonaparteye takdim edilmişti. Luğat sahibi meşhur müsteşrik Bianchinin alâkasıyla ve Imperatorun em-

riyle şarkta Türkiye, Mısır, Hind ve İranda basılan doğu kitapları toplanmağa başlandı. Fransave Nemse (Müteveffa Avusturya) sefirleri İslâm illerinde çıkan kitablardan birer nüsha satın alarak devletleri kütüphanelerine yolladılar. Biz o sayede vatanımızda basılan kitapları şimdi kendi kütüphanelerimizde bulamaz onlarda mevcut olduğunu görür ve yüzümüz hicabdan kıpkırmızı olur.

İşte onların bu mesihane immeti sayesinde bizim iki eser de cihana ilân edildi. Benim bunları yazdırtığımı sanmayınız. Onların Doğuda adamları var: "Mevlânânın yedi öğüdü. Les sept conseils de Djelaleddini Rumi.

Kastamuni Saylavı Veledelebi İzbudakın mektubunu, Nafiz Uzlukun mukaddime ve Mevlânânın yaşayışını bildiren Biografiyi M. Hulusinin Türkçe tercemesini havidir. Düzelten Ahmed Remzi Ak yürek. M. F. Nafiz Uzluk yönünden bastırıldı. (new scrip), in Turkish. 88, Sd. 18/luzak (3). London, Cürrent Literature, April 1938.

Şimdi İngiltereden Almanya ya geçelim. Leipziğ deki doğu kitabcısı meşhur Otto Harrasso-

Witz firmasının her 3 ayda bir neşrettiği Literae Orientales unvanlı mecmuanın Heft 72., Oktober 1937 nüshası:

"9341. galalüd - Din Rumi. Mevlânânın mektupları Briefeğ; s. Hrsg. V. M. F. Nafiz Uzluk. Textberichtigung V. A. R. Ak yürek. İstanbul 1356 (1937) 8.- Anadolu Selçukileri gününde Mevlevi Bitikleri, 2. 7,50 RM.

Sammlung von 144 Briefen gelâlud-din Rumi, sehr Wichtig für die Lebensgeschichte des Dichters und für die Kenntnis seiner Zeit."

Ayni mecmuanın Heft 73, Januar 1938 nüshası.

"9783. galalüd - din Rumi. Mevlânânın Yedi öğüdü. Sieben Predigten des g. Be arb. V. A. R. Ak yürek. Hrsg. V. M. F. Nafiz Uzluk. Mit Einführung inğ; s. Werke v. V. Ç. İzbudak, vort Lebensbeschreibung v. Nafiz Uzluk. Übers.v.M. Hulusi, İstanbul 1927. 151+125+108+6 pages. mit I Abb. 8. — Anadolu Selçukileri gününde Mevlevi bitikleri I. 14. RM.

Konya dergisinin 16/17 ci sayısında Mecalisi seba'i Mevlana başlıklı bir yazı okuyoruz. Konya eğreti adını takınan H.F. Turgal dir. Kitab adlarını toplıyan

Bibliografya nasıl bir metod tutmuşsa egreti adlıda o yolun yolcusudur. Kitabcı ve kütüphaneci el ele vererek bizim kitapları dünyaya ve Konyaya böyle ilân ve ifham edeceklerse Bravo demeli.

Mecalis kaç sayfadır, içerisinde ne kadar resim vardır, bu resimlerin hususiyetleri mündericattı nelerdir... Bu önemli meseleler kasken yazılmıyor. Kollektionun tesis ve neşrinden mütehassis imiş. İsterse müteessir olsun, biz tutduğumuz çığırda yürürken şunun bunun teessürüne, infialine yahud sevincine ehemmiyet vermiyoruz ki. Emrini vicdanından, azim ve ümidini imanından alanlardanız. Vicdanla imanın birleşmesinden doğan heyecan bize kollektionumuzun 3 cü büyük büyük cildini hazırlatıyor. Onu bu yıl ilim cihanına armagan edeceğiz. Muteriz evelâ mütercim ön sözündeki fikre itiraz, lâkin ilmi hiç bir delil gösteremeden sütunlar dolduruyor. Biz mecalisi Almanyanın Hamburg şehrinde iken Üsküdar yazmasından kopya ettirmiştik. Onunla-yurda dönünce-meşgul olduk. Mevlevi kitapları yalnız başına değil belki bir kül halinide mutala edilmelidir, Sultanul ulemanın Maarifinden başlayıp Seyyid Burhaneddinin Makalatı, Şemse izafe



edilen Makalatı, nihayet Mevlananın, Divanı Kebir, Mesnevi, Fihi mafih, mecalis, Mektubatı, Sultan Veled hazretinin 3 mesnevisi, Divanı ve Maarif adlı mensureseri, Ulu arif çelebi divanı ve Sipehsalar ile Eflaki Menakıbı..

Bütün maarifi rabbaniye bu eserlerde muhtelif vesilelerle yazılmış hatta tekrar edilmiştir. Misalmi Fihi mafihdeki hikâyelerin çoğu Eflaki menakıbında munderiştir. Mesnevinin 6 cı cildi sonunda li hikmetin eksik bırakılan hikâyenin temami Şems hazretinin makalatında yazılıdır. Mecalisin 31,34,36 sayfalarında okuduğumuz Bersisa hikâyesi Sultan Velede Maarifinde aynen - amma nekadar aynen-yazılıdır. Gerçi hazreti Veled Validi azamından nice fevaid ve maarifi kendi mesnevilerine almış, hatta koca divanını bile onun gazellerine nazire olarak vücade getirmiştir. (Divanı Velede mukaddimesinde bu hususda uzun bir mutalaamız vardır.) Lâkin Maarifinde babasından aldığı beyitlerin başına Mevlana m i f e r m a y e d diye tasrihlerde bulunduğu halde o hikâyede böyle bir şeye lüzum görmemiştir. Mecalisdeki Bersisa hikâyesi içerisinde daha bir haç hikâye var, yani Mev-

lanamız Mesnevisinde de olduğu gibi bir hikâyeyi yazıp, söyleyip bitirmiyor, onun içerisine başka kıssalar ilâve buyuruyor. Halbuki Maarifi Veledeideki Bersisa hikâyesi parçalanmadan bütüncü takip ediliyor. Sebebi?

Kılı kırk yaran zamanımızın varlığıyla iftihar ettiği İran fuzalasından Üstad Bediüzzaman Furzan Fer hazretleri Mevlana hakkında yazdığı ferli kerli şulefeşan ilmi eserinde 1333 yılında Tahranda Fihimafih ile birlikde basılan Maarifi veledi din üslubünü medhu sana ediyor. Zaten Almanyada bulunan Fars dilini pek iyi bilen fadıl bir dostumda M. Hulusinin önsüzündeki fikrini şiddetle tahtie ediyordu. Yazıkki ben mütercimim mutalaasını tabıdan sonra gördüm. evet Fesahatı mevlâna Mecalisdeki satırlarda parlamaktadır. Sultan Veled babasının varisi tamı olmakla bu eserde onun kalemi yokmu, bu öyle kolayca evet yahut hayır denilecek vaziyette değil, biz şimdi Mecalisi Mevlânanın olarak tanıyoruz. üslup o zamanındır, dil, marifet mavlânanındır.

Faziletli karilerce bilindiği gibi Mevlâna Divanı Kebirini, Mesnevisini, Mektuplarını, Fihi

mafihini, Mecalisini eline kalem kâğıt alarak ve bizler gibi yazıya boza düşünce taşına yazmamış, dikte dediğimiz tarzda yani söylemiş etrafında toplanan dostları, müridleri yazmışlardır. Divanı kebirin kâtipleri müteaddid isede Mesnevi yalnız Çelebi Husameddin hazretinindir. Muhakkak ki Mecalist böyle dikte olarak meydana gelmiştir. Nazaret eden Sultan Veled dir. Muteriz, mukaddimede ileri sürdüğümüz bu fikirlerin esasına hiç temas bile edemiyor.

Eflâki Menakıbından alınan Sultan ululemanın farsca cümlesinde Tariki sözünün karanlık manasına geldiği ap açık değilmi, biz büyük znhul ile onu katin diye yazmışız. Mecalisin garib bir tecellisi oldu, Bozkurt matbasının pençesine düşüldük, felâket buradan başlar; ben o sırada Trakyada idim, vazifem icabı seyyardım, bir yerde durmadan dolaşıyordum. Provalar kazadan kazaya, hatta Enez gibi nahiyelere o camurunu mandaların bile sökemediği yerlere havale olunuyordu. Gündüzleri muvakkaten Laboratuar yaptığım yerde çalışıyor ancak geceleri tashihlerle uğraşabiliyordum. 1935 de taba başlanan eser Eylül 1937 de ancak neşir sahası

na konuldu; Mart 1938 de tamamen tesellüm edebildik. Topu 4,5 lira olan kâğıt bu arada 11 liraya kadar fırladı, hulâsa öyle sıkıntı çekdik ki şanzadenin Tarihinde tasvir ederek müsebbiblerine lanet okuttuğu ser bizim başada geldi. Mecalisin nurlu karileri yarasa gözlü ışıktan kaçır kimseler değildir, hususiyle Farsca metin gayet doğru yazılmıştır, hasbelbeser vukua gelen hatayı tashih ederler ve manasını anlarlar.

Sultan ülemanın anasının adı Melekei cehan Emetullah dır. Fakirin yengelerimden birisinin adı Emettir, Konyada ve havâlisinde Emetullah adı pek çokdır. Fahreddini Razinin Positif ilimlerdeki kudretini belirtmek için İbni Ebi Usaybiadan koyduğum satırlar akli selim sahiplerine mücmel fikir verir. Sultanul ülema ile F. Razi meşrebce ayrıdır, hatta mevlana mesnevide C.V.3144. (Nicholson Tab'ı) dahi bu meseleye işaretle eger akıl bu sahada rehberlik etseydi fahri razi dinin Razdanı olurdu. diyor.

Muteriz Şeyh Şihabüddini sühreverdi sözüne de itirazla diyor ki: Meşhur sühreverdi denince bir çok zaman Konyada Selçukilerin misafiri olmuş olan



maktul şehabettini sühre verdi zannını veriyor...

İslam âlimlerinin hal tercemesini bilenlerce malûmdur ki Bağdad da bulunan Ş.Ş. Sühre verdi. Sühreverd de 539 yılında doğmuş, abbasilerin hizmetinde bulunmuş. Sefaretle mühim işler görmüş ve Daresselamda 632 yılında ölmüştür. Maktul veya Şehi İsrak diye ün alan diğeri ise yine Sühreverd de 549da dün yaya gelmiş ilim öğrenmiş Konyada dahi bulunmuş sonra halebe gitmiştir Şafii mezhebinde olan genç âlim felsefi fikirlerinden dolayı katline fetva verilmiş Meliki Zahir tarafından önce habs edilmiş ve Melikin babası Sultan Salahuddin bin Yusufun fermanıya boğdurulmuştur. Sene 587. Şu malûmattan sonra şimdi itirazın nekadar vahi ve hele tarih bakımından gülünç olduğunu tedkik edelim. S. Ülema Bağdad da 610 veya 614 de gelmiştir. İmdi maktul şehabeddin bu tarihten takriben 30 yıl önce fani dünyadan göç etmiştir kemikleri çürümüş adı ancak ilim sahiblerince hatırlanacak bir zati "yani Maktul Şehabeddin deyil," diye yazmağı tafrafuruşluk ad edtim. Bu derece tarih bilgisi kıt kişilerin Mecalis okuyucuları arasında bulunacağına ihtimal vermedim.

(Karşılama töreni Konyada de-ğil Badad da yapılmışdı, yazımız sarıhtır.).

Kutbeddini şirazi bahsinde Fününü şetta denilen mütenevvi, ilimlerde diye yazmışım, 5 hatta 7,8 defa tashihlerimize rağmen mürettib adındaki tanrının biz talî'siz kullarına musallat ettiği adamlar o kelimeyi yutmuşlar şimdi mikroskopla yalnız zuhul arayıcılarla bizi uğraştırmaya mecbur etmişlerdir. Şettanın muhtelif, mütenevvi, anlamına geldiğini bilirim.

Muteriz Emir Kemaleddini mahfil sözünede itirazla bunun doğrusu emiri mahfil Kemaleddin olacak diyor. Bu itirazda yersizdir. Zira etlâkide bu fakirin yazdığı şekilde tahrir edilmiş pek çok şahıs isimleri vardır.

Örnekleri Cl. Huart T. I., P. 316. Hikâye 275 e tevafuk eden Hizmeti Ef atunu zaman Hoca Ekmelüddin Tabib ..., başka yerde mevlânâ ihtiyarüddini İmam başka yerde "Şeyh Mahmudu Neccar ..., Hatta Osmanlı etibası dahi hekim adlarını şöyle yazarlardı: Bu erhave tabip derki nicelere bu deva ile ilaç etdim, marazlarından kurtuldular. (Şani zadenin yazma müfredatı eczası.).

Emir Kemaleddinin diğer bir lakabı da muarrif idi. Eflâki.

16 cı sahifedeki Tekeşin oğlu Muhammedin adı esasen kutbeddin iken ..... cümlesine itiraz eylemiş. Sahife altında işaret ettiğim gibi ben o kısımları Dr. phil. Halil Edhem'in Düveli İslâmiyesinden aynen aldım. Yanlış ise ki o eserde Âli bin Kemal bey merhum gibi bir fazılinda himmeti vardır, tashihî bana değil Üstad Halil beye düşer.

Emineddin Mikâil., Has Naib Mevlânânın biyografisini yazarken bu günü düşündüm, gençlere o büyük zati kısada olsa tanıtmaya çalıştım. O cihetden terkipleri manaya hâlel vermeyecek şekilde değiştirdim. Naibi has yerine Has naibi dedim. Nişancı olup Yarlğ yazsa idim Hakan divanına yaraşır sözlerle bezemeğe savaşırdım. Emineddin bczulamazmış, bunada yukarıki sözlerim karşılıktır. Kaldıki Emin dahi demeyerek E. harfiyle göstermek caizdir. Eflâki Şemis bahsinde Ş. ve M. diye Mevlânâ ve Şemsi işaret ediyor. Şemsin Makalatında Ş. goft diye yazıyorlar. Bunlar muterizin itirazında ki niyyetini açıkça ortaya koyan tanıklar- dır, yazıkki beni ve hele saygı

değer Konya dergisi okuyanlarını beyhude işgal ediyor. (Konyalı meşhur Tabip Ebubekir İbnezzeki nin mahlası Sadr idi. Sadreddini bozmuşlar öylemi??).

Mikâilin kabri dolayısıyla mu'teriz listesine bir dane daha diye ilâveyi ihmal etmiyor. Ona derginin 16,17 sinde karşılık verdim, hafızası yerinde kariler unutmamışlardır.

Yağı basan oğlu Konyalı Salahüddini Zerkup hazretinin Sipehsalardaki kaydını yazarken tercemesini koymadım. Sipehsalar Türk diline A. Midhat Baha ri ve A. Avni yönünden terceme ve bastırılmıştır. Derya, Kâmil, Keşti sözlerinde cinas buldum. Cinas her yerde doğuda, batıda hala geçer bir tarzıdır. Mevlânâ ve tilki postu satan Türk köylüsü. Biyografide anlatdığım gibi bundan 10 - 11 yıl önce Ankarada; Mevlânâyı acem, Neyi acem, Mevleviliği acem yapan birisine yurdumuzun en büyük başı cevap verilmesini Veled çelebi hazretlerine emr ve işaret buyurmuşdu. Hakimi-yeti millîye (Ulus) gazetesinde bir seri makale o kişiye karşılıktır.

Biz Ankaradaki kimseye mukaddimemizde cevap verirken Neyin acemlikle alakası olma-



diğını anlatmak için Berlindeki Entnografya müzesinde şimdi saklı duran Uygur Türklerine aid bir Ney üfleyen divar resmini getirip derc ettik. Bu bize 40 liraya mal oldu, tabii yanlış düzeltmek kolay olmaz. O yazımızın altına konyalı muharririn iddiasının çürüklüğünü anlatmak için tilki postu hakkındaki hikâyenin sipehsalar, Eflâki, Cl. Huart in tercemesi Fransızca ve Türkcesini alt alta sıraladık Bay Hasan Fehmi hocanın eski medrese damarı galeyana gelmiş bizim meşru ve tabii hakkımız safderunlukla ittihama kalkışmış Tenkidine yapılan su'u kasda bizde ihanet diyoruz.

Sadreddini kunevinin tercemei halini Şerkis efendinin Mucam ulmatbuat ulrabiya adlı büyük kamusundan almışdım. Fükük yerine Fusus yazan odur, ben tercemesinde o kısmı yazmamışdım bilemüterizin gözüne kaplıyan perde o hakikatı görmeğe mani olmuş.

Keygatunun Sultan Veledi ziyareti münasebetile müşarunileyhin söylediği ve divanın Rubaiyat kısmında dahi yazılı bulun dörtlüsünde Vindem ki hemizeni bi ferman tü nisit mısraının tercemesinde mefhumu düşündüm. 50 cenkei ile Konya sahrasına gelen Konyayı yakıp

yıkmağa kast eden ceberut ve belki halefi Nemrud olan kumandana senin hükmün şimdi cari isede senin hükmünle değildir,, şeklinde yazdım.

Muteriz darılmamamızı yazıyor, biz seciye ve ilimlerine kıymet verdiklerimizin tenkid ve takdirlerine ehemmiyet veririz.

Geçen sene Cumhuriyet gazetesinde makaleler yazan Reşad Ekrem koço, sahaiful ahbar diye Sulan Ahmed III. vaktında dilimize çevrilen müneccim başı Ahmed dedenin Camiüddüvel adlı tarihi hakkında bir bendi vardı. H. F. TurgalMüneccim başı tarihinin bir faslını Türkçeye terceme ederken sahaiful ahbar tercemesi hakkında Reşad Ekrem koçu nun bulduğu tariht bir hakikatı kasdan ihmal ve istisgar etmiş. Genç muharrir pek yorinde olarak şerefli hakkının kendisine iadesini istiyordu. H. F. Turgalın ertesi günkü Cumhuriyet gazetesinde çıkan yazısı bir bardak suda fırtana koparıyordu, üst perdeden çalışıyor, yüksek sesle konuşuyordu. Üstad Halil Edhem bu mesele için Reşad beye yolladığı hususi mektuba dayanan sert, vakur cevabı fırtanayı südlümana kalbetmişdi, şimdi hitap ettiğim simanın manevi şahsiyetini ben işte o andanberi tanımakdayım.

## RESMÎ KİLİSELERE ASILAN BÜYÜK BİR TÜRKDAHİSİ EBUBEKİR RAZÎ

— Prinsten üniversitesine ithaf —

Arapların güzel bir vecizesi var: "Fazilet düşmanların da şehadet ettikleri şeydir,, derler. Kilisenin teassubu, bilhassa İslâmiyete karşı olan sönmez gayzı inkâr edilemeyen bir hakikattir. Buna rağmen - gazetelerde okuduk - Amerikada Prinsten üniversitesinin kilisesine, iyi bir hristiyanın hürmet etmesi lâzımgelen büyük adamlardan birisi sıfatile müslüman tıp âlimlerinden Razînin renkli cam üzerine bir sanat eseri şeklinde işlenmiş bir resmi asılmıştır. Kilise papası da bu tören münasebetile söylediği nutkunda:

"— Razî müslüman tıp âlimlerinin en büyüğü ve en iyi görüşlüsüdür. Çiçek ve kızamık hastalıkları arasındaki farkı fennî klinik usulile ayı-

ran ve diğer bir çok yenilikler yapan adamdır. İnsanlığa faydalı olmak için zekâsını muvaffakiyetle kullanan adam başka bir dinden bile olsa kendisine saygı göstermek bir hristiyan için vazifedir,, demiştir.

Prinsten papası kilisenin hürmet yerine yalnız yüksek bir şarklının, bilgin bir müslümanın değil, dâhî bir Türkün resmini asmıştır. Ölmünden bin kırk dört sene sonra kilise teassubunu yıkan, koyu hristiyanlığa perhizini bozduran Reyli Ebubekir Muhammed bin Zekeriyya; İbni Sina gibi su katılmamış bir Türktür. "Rey,,in nisbet şekli olan Razî'yi dilleri dönmiyen Avrupalılar Razes şekline sokmuşlardır, onun garpte-



ki şöhreti böyledir. Yüksek bir filosof, iyi bir mantıkçı, kıymetli bir tabiatçı ve dâhî bir hekim olan Muhammed bin Zekeriyya yalnız devrinin bir öğreticisi olarak kalmamıştır. O; Calinos'dan sonra tıbbın ikinci bir kurucusu olmuştur. İbni Sina yetişinceye kadar onun eserleri şark ve garp Darülfünunlarında okunmuştur. İbni Sina Razî mektebinin yüksek bir şakirdi ve müceddididir. Calinos (1); Anazabalı diyoskoridis olmasaydı tıp olmazdı, Diyordu. Ben de Razî olmasaydı bu günkü tıp olmazdı, diyeceğim.

Ebubekir Muhammed Reyde bir ilim mıknaatısı halinde ana Türk yurdunun, Hindin, Çinin, Uzak Şarkın tıbbı ait bilgileri ve keşifleri gibi Garbin, Önyasyanın tıbbî buluşlarını kendisine çekmiş, bunları tahlil ve mukayese etmiş, daha sonra hamur haline getirdiği bu eski tıp kaidelerini kendi tecrübe kalıplarına dökerek yeni bir tıp yaratmıştı. Onun buluşları, bilgileri ve nazariyeleri bugün bile tazeliklerini muhafaza etmektedir.

(1) Medeniyeti İslâmiye tarihi Cilt 3, Sayfa 359.

Ben gazetelerin verdiği haberden sonra Razîyi tetkik etmeğe başladım. Şarkın yazma ve basma bir çok kitaplarını okudum. Garbin iyi tanıyamadığı bu büyük Türkü Şark eserleri de maalesef iyi tetkik edememişlerdir.

Onun hayatı ve eserleri ibham bulutları içinde kalmıştır. Kitaplar onun doğduğu, yaşadığı ve öldüğü tarihlerde bile ihtilâfa düşmüşlerdir. İbni Sinadan daha yüksek gören ve ondan daha çok eser bırakan bu eşsiz Türkün şahsı ve eserleri geniş kadrolu bir ilim heyetini yıllarca işgal edecek bir mevzudur. Razî bir cevherdir. İhmalin, etrafına ördüğü kabukları kırmak lâzımdır. Ben bu yazımda yeni ve eski müelliflerin Razînin hal tercemesi ve eserleri hakkındaki yanlışlarını tezatlarını düzeltmeğe çalışacağım:

Ebubekir Muhammed bin Zekeriyya üçüncü hicret asrının ikinci yarısında Rey'de doğmuş ve dördüncü hicret asrının birinci yarısında yine orada ölmüştür.

646 hicret yılında ölen tarihçi Kiftî "Kitabü ahbar-il-ülema bi ahbar-il-hükema,"sında büyük bilginin hal

tercemesini yazarken aynen şunları söyler:

"Razî müslümanların eşsiz bir doktoru, mantık, hende ve daha başka felsefe ilimlerinde meşhur bir âlimidir. İlk zamanlarında Ud çalardı. Sonra bıraktı, felsefe tahsiline başladı. Çok ta muvaffak oldu. Bu hususta bir çok kitap telif etti. Bu kitapların çoğu tıbbı, bir kısmı da tabîî ve ilâhî ilimlere aittir. Yalnız o, ilâhî ilimlerle meşgul olurken bu ilmin hakikî gayesini ve hedef aldığı maksadları anlayamadı. Bunun için şaşırır, sapıttı. Sahif reyleri taklid ve pis mezhepleri kopye ve intihal etti. Bir çok kavimleri; mezheplerini anlamadığı halde zem etti. Evvelâ Rey, sonra Bağdat hastanelerini idare etti. Ömrünün sonlarında kör oldu ve 320 senelerine doğru öldü." Bu mütaleaları Endülüslü Kadı Said bin Hasandan aldım. İbni Şiraz tarihinde Razînin 364 yılında öldüğünü kaydediyor. Endülüslü "İbni Cülcül," de kitabında şöyle söyler:

"Ebubekir Muhammed bin Zekeriyya tarikati, meşrebi malûm bir edip, bir hastahane tabibidir. Evvelâ Rey,

sonra da uzun müddet Bağdat hastanelerini idare etti. İlk zamanlarında Ud çalardı. Sonra bundan vaz geçerek kendisini tıp ve felsefe tahsiline verdi. Tıp ve felsefede mütakaddimînin bilgi seviyelerini aştı. Tıp hakkında eskilerinkiden çok mükemmel kitaplar telif etti. Bunlardan birisi Elcamî adını verdiği yetmiş m a k a l e l i k bir kitaptır ki bunu Mansur bin Hakana gönderdi. Birisi "Kitabül-laktab," diğeri de Taberistan Valisi Ali bin Vehsuzan adına yazdığı Kitabülmelekî'dir. Diğer kitapları da şunlardır: Taksim ve teşeccür kitabı, dağıtışlarındaki kale ve köyler ve bunların taksimleri (2), Tıbbî ruhanî, Kitabünnefs, Kızamık ve çiçek kitabı (3), Kitabülfüsûl.

Calinos ve Bukrat'ın kitapları hakkında da bir kitap yazdı. Adını Kitab-üş-şükûk koydu. Kimya sanatını muvaffakiyetlere ulaştırdı. Mümteni ve mühal gibi görünen bir çok şeyleri mümkün kıldı, kimyaya dair on iki kitap yazdı. Ahır ömründe gözlerine su inerek görmez oldu. Ona gözündeki perdeyi alalım; dediler. Bu teklifi;

(2) — Kitabül desakiri vela'zî  
(3) — Kitab-ül-cederi vel-Hasba



“— Dünyayı çok gördüm. Artık görmekten usandım.,, Cevabile karşıladı ve ameliyat yapılmasına müsaade etmedi. Halife Elmüktefi zamanında yaşadı. Benim kanaatıma göre Elmuktedir hilâfet devrinin bir kısmına da yetti. (4)

Muhammed bin İshak En-nedim kitabında diyor ki: Eubekir Muhammed bin Zekerriya Errazi Rey’lidir. Devrinin eşsiz ve biricik bir adamıdır. Eskiilerin - bilhassa tıbbı aitt-bilgilerini kendisinde toplamıştı. Şehirlerde dolaşırdı. Mansur bin İsmail ile aralarında dostluk vardı. Kitabül-Mansûrî’sini onun adına yazdı. Ebülhasan Elverrak diyor ki: Bir gün Rey’li ihtiyar bir adamdan Razi’yi sordum. Bana şunları söyledi:

Razî sepet gibi büyük başlı bir adamdı. Yerinde otururken etrafına talebesi, daha sonra talebesinin talebesi ve en son halkada yine ta-

(4) — Abbâsî Halifelerden Elmüktefi 289 H. yılından 295 yılına, Elmuktedir ise 295 H. yılından 320 yılına kadar hükûmet sürmüşlerdir. Yazımın aşağısında hangisinin devrinde yaşadığını izah edeceğim.

lebesinin talebesinin talebesi bulunurlardı. Müşkülünü izale edecek bir adam gelirse evvelâ son sınıftaki talebesine, eğer onlar halledemezlerse ikinci sıradakilerine ve daha sonrakilere sorar ve tatmin edici bir cevap alamazsa en sonra kendisine müracaat eder ve cevabını alırdı.

Razî keremli, faziletli, cömert, fukaraya ve zenginlere karşı daima refetle muamele eder, hepsinin gönüllerini alır bir adamdı. Hiç boş durmazdı. Ya kitap müsveddesi yapar veyahut yazdığı kitapları beyaza çekerti. Bakla fasilesini çok yediği için gözüne su inmişti. Ömrünün sonlarında kör oldu.,, (5)

Yakutu Hamevî ise Mu-cem-ül-büldan adlı kitabında yine “İbni Şiraz,, a atfederek Bağdattan döndükten sonra 311 H. yılında Rey’de öldüğünü söyler. (6)

[5] — Kitabü ahbar - il - ülema bi ahbar — il - hükema. Mısır tabı, Sayfa 178

Kitabın mehazi olan Elfihristte şöyle bir ilâve daha vardır: (Razî felsefeyi Blhiden okumuştur).

(6) - Mu’cem - ül - büldan Cilt 4, Sayfa 360. Mısır tab’ı.

Şemsettin Samî bey merhum Kamûsulâlmında Razînin 240 H. yılında Rey’de doğduğu, 310 veyahut, 320 tarihlerinde yine orada öldüğü hakkındaki rivayetleri almıştır.

Şimdi İbnî Ebi Usaybia’nın “Uyunül Enba Fi Tabakatil-Etibba,, adlı eserinden büyük Türk tabibi hakkındaki hal tercemesini dilimize çeviriyoruz:

“Onun doğduğu ve büyüdüğü yer Rey’dir. 30 küsur yaşlarında Bağdada gitti ve orada bir müddet kaldı. Ömrünün ilk çağları daha ziyade aklî ilimlerle meşgul olurdu. Tıbbı büyüdükten sonra öğrendi. Hocası Taberistanlı Ali bin Rabin idi (7)

(7) - Rabin ismi hassı Nurosmaniye kütüphanesinde 3559 numarada kayıtlı “Uyun - ül - enba fitabakat - il - etibba,, (Yaprak 116) da ve matbu nüshanın bir yerinde Zeyn ve Rezin gibi yazılmışsa da doğrusu Rabin’dir. Rabin Taberistanlı bir Türk Yahudisidir. Kendisi gibi oğlu Ali de kuvvetli bir tabib, mühendis ve riyaziyecidir. Rabin, Rabbın ve Râbbe Yahudi dilinde Yahudiliği ilk

Ebusaid “Kitab-ül-Bimarristanat,, adlı eserinde Razînin tıp öğrenmesinin sebeplerini izah ederken der ki:

O, Medinetüsselâm = Bağdada vardığı zaman Elazûdî hastanesini görmeğe gitmişti. Orada hastanenin çok yaşlı bir eczacısı ile tanıştı. Ondan ilaçların mahiyetini ve ilk defa bulunan ilâcı sordu. Aldığı cevap şu idi:

— İlk ilâç “Dünya diriltten,, adını taşır. Bu ilâcın böyle adlanmasına sebep te Eskilibyos’un oğlu ve talebesi Üflulen’dir. Üflulen’in bileğinde Veremihar denilen bir şişlik vardı. Müdhiş sancı yapıyor ve bir türlü geçmiyordu. Sancı devam ederken hemen kendisini bir ırmak kenarına atmak isterdi. Yine bir gün sancı ve ızdırıp buhranı arasında hizmetçilerine: -Beni nehir kenarına götürünüz dedi. Irmağın kenarlarında “Âlem diriltten,, dediğimiz otlar vardır. Üflulen bu otları bilmiyerek ağrıyan yerine koydu. Biraz sonra sancısının

neşreden aziz anlamıdır. Kifti’nin “Ahbar - ül - ülema bi-ahbar - il - hükema,, sında S. 128 de bu hususta malûmat vardır.



azaldığını gördü. Oğün ve ertesi gün yarasına bu otlardan koymaya devam etti. Yarasının tamamen iyileştiğini gördü ve bu otun adını "Hayatülâlem," koydu. Sonra bu cümle dillerde "Hayyülâlem," şeklini aldı.

İhtiyar Eczacının bu sözleri Razi'nin tecessüs ve merakını kamçıladi, hoşuna gitti. Sonra hastaneye bir daha gitti. Bir kadının doğurduğu tek başlı ve iki yüzlü bir çocuk gördü. Doktorlara bunun sebebini sordu. Aldığı cevap büsbütün merakını uyandırdı. Ve tıp tahsiline başladı ve adamakıllı da öğrendi. O kadar ileri gitti ki "Arab Calinosu," şöhretini aldı.

Bazılarının söylediklerine bakılırsa Razi Bağdada gittiği zaman Azıd-üd-devle kendisile istişare etti, yaptıracığı hastanenin nereye kurulması hakkındaki fikrini sordu. Razi hizmetçilerine Bağdadın muhtelif köşelerine et parçaları asmalarını emretti ve etin engeç bozulduğu ve koktuğu bir noktaya Hastanenin kurulmasını münasip

gördü. (8)

\*\*\*

Bağdadlı Ali bin Ebulkasım bin Ebitürab'ın bana söylediğine göre Azıd-üd-devle kendi adına nisbetle anılan hastanesini yaptığı zaman burada tabiblerin en muktedirlerini bulundurmak istedi. Kendisine yüz doktor tavsiye ettiler. Bunlardan evvelâ onununu seçti. Bu onun içinden de üçünü ayırdı ve en nihayet Razi'yi hastanesine Sâor = Başhekim yaptı. (9)

Fakat ben diyorum ki bu haber doğru değildir. Çünkü Büveyh oğlu Azıd-üd-devle zaman itibarile Razi'den çok sonradır. Binaenaleyh Razinin ona hastanesini kurdurmuş ve orada da çalışmış olmasına imkân yoktur. Razi bu hükümdarınkinden evvel kurulmuş olan başka hastanelerde çalışmıştır. Razi hastanelerde

(8) - Azıd-üd-devle hastanesini Bağdat köprüsünün batı tarafına yaptırmıştı. Aliboye hükümdarından olan Azıd-üd-devle 338-372 yılları arasında hükümet sürmüştür. Halbuki Razi bu tarihlerde sağ değildi.

(9) - Sâor hind dilinde Başhekim-Reisületibba demektir. Medeniyeti islâmiye tarihi Cilt 3 Sayfa 374

aranması lâzımgelen vasıflara ve hastaların tedavi usullerine dair bir kitap yazmıştır.

\*\*\*

Kadı Said "Kitab-üt-ta'rif bitabakat-ül-ümem," adlı eserinde diyor ki:

"İlmi ilâhî ile meşgul olmadı. Esasen bu ilimin gayesini anlayamadığı için fena yollara saptı. Sahif i'tikadları kopye ve taklid etti. (10) Kadı Ebu Ali Elahasani bin Ali bin Cahm-it-tenûhinin "Elferec ba'deş şiddet," adlı eserinden öğreniyorum ki: Bir gün Bağdattan Rey'e bir delikanlı gelmişti. Ağzından pıhtı halinde kan geliyordu. Yolda; Hazakatiyle şöhret bulmuş ve bir çok kitaplar telif etmiş olan Ebûbekir Raziye rastladı. Hastalığını anlattı, ağzından gelen kanı gösterdi ve tedavisini rica etti. Razi hususî bir âlete hastanın ağzından gelen kanı aldı ve ona Karûre = şişesinde baktı, tahlil etti (11),

(10) Uyun - ül - enba fi tabakatülettibba matbu cilt 1. sayfa 309.

(11) Razinin çok mükemmel bir tahlil vasıtası bulunduğu anlaşılmaktadır. Avrupalıları kandıracak kadar muvaffak olmuş sunî altun da yaptığı görülmektedir.

kan gelmeye ne vakit başladığını sordu, Kanın tahlil ve tetkikinden sonra hastalığın akciğer yarası "Verem," ve Karhadan geldiğini gösteren hiç bir delil bulamadı. En hâzik bir doktorun derdini teşhis edememesi hastayı yese düşürdü. Razi bütün dikkatini tekşif ederek hastanın üzerinde durdu. Kafasını işletti, uzun uzun düşündü, tekrar hastanın yanına döndü ve sordu:

— Buraya gelirken vedaha evvel şahrınçlardan, birikintilerden Su içtin mi?

Aldığı cevap müsbet olunca derhal şu ihtimal üzerinde durdu:

Pis suları içerken adamın midesine sülük kaçmıştır, kanda bundan doğmaktadır. Razi tetkikatını bitirdi ve kararını verdi:

— Ben yarın gelip senin ilâcını yapacağım. Kurutulacaksın. Bunun için bir de şartım vardır. Sen de bütün uşaklarının benim emrime âmâde bulunmalarını temin edeceksin. Hastadan muvafakat cevabı aldı ve döndü.

İrtesi gün Razi içleri yosun ile dolu iki büyük leğenle hastanın yanına geldi, leğenleri önüne koydu. Yo-



sunları kendisine gösterdi ve:

— Sen bu leğenlerdekinin hepsini yutacaksın. Hasta bunlardan biraz yuttu ve durdu. Razî yutmasında ısrar etti. Hasta içemiyeceğini söyleyince Razî uşaklarına emir verdi. Onun ellerini, ayaklarını tutturdu ve yosunları kafasına dökürmeye başladı. Sonra da zorla hastanın ağzını açtılar. Razî hastanın boğazını oğmaya ve gırtlakını parmağıyla yoklamaya başladı. Bu sırada zorla hastaya biraz daha yosun yutturdu. Böylece leğenin birisi bitmişti.

Adamcağız artık bırakılması için yalvarıyordu. Razî dinlemedi. Bugazına yaptığı masajları sıklaştırdı. Biraz sonra hasta kusmaya başladı. Gırtlakından ağzına kocaman bir sülük çıktı. Razî bunu aldı, hastayı doğrulttu ve gözünün önüne fırlatarak:

— İşte hastalığın dedi. Kurtuldun.

Bağdattan Reye kadar derdine çare aramaya gelen hasta muhakkak bir ölümden kurtulmuştu. (12)

\*\*\*

(12) u Yun - ül enba- fi ta bakat - il - etibba cilt 1, sayfa 312.

Razînin talebesinden ve hemşehrilerinden Karım oğlu anlatıyor:

Razî tehlikeli bir hastalığını tedavi ettikten sonra Horasn Emîrinin yanından dönmüştü. Bana şunları anlattı:

— Reyle [Nisaborun tam ortasında bulunan Yekamdan geçerken buranın reisi beni evine misafir etti, beni ağırladı. Hususî bir odaya koyduğu hasta oğlunu bana gösterdi. Muayene ettim. Hastanın yanında babasına bir şey söylemeyi münasip görmedim. Fakat yalnız kalınca babası benden hakikatı ve doğruyu söylememi reca etti. Bende oğlunun tehlikeli vaziyetini anlattım. Adamcağızı yese düşürdüm:

— İstediklerini ver ve yap, çünkü bu çocuk yaşamaz! Dedim. Sonra oradan ayrıldım. Horasandan on iki ay sonra dönerken yine oradan geçtim. Bu zat beni yine karşıladı. Kendisile karşı karşıya gelince cidden utandım. Beni istiskal edeceğinden korktum. Beni yine evine misafir etti. Ortada oğlunun sağlığını gösteren hiç bir eser yoktu. A-

cısını tazelememek için ben de sormadım. Bir gün bana hizmet eden gençler arasından penbe yanaklı, güzel, sıhhatlı, gülbüz bir delikanlıyı göstererek:

— Bunu tanıyor musun! dedi. Ben tanıyamamıştım.

— Hayır, dedim.

Şte siz Horasana giderken öleceğini söylediğiniz oğlumdur. Dedi.

Ben bu çocuğun nasıl kurtulduğunu merak ettim ve sordum O. anlattı:

— Sen buradan ayrıldıktan sonra o kendisinden ümid kestiğinizi sezdi ve bana dedi ki: Beni muayene edenin devrimizin en hazik doktoru olduğunda şüphem yoktur. Sıhhatım hakkında seni me'yus edecek haberler verdiğini tahmin ediyorum. Babacığım senden son recam şudur: Bana hizmet eden uşakların böyle pürsıhhat karşısında dolaştıklarını gördükçe ye'sim ve derdim artıyor. Kendimi ölü sanıyorum. Bana sevdiğim dadımı ver, onunla beraber buradan uzaklaşayım.

Ben istediklerini yaptım. Her gün bir hayvana yiyeceklerini sararlar ve istedikleri yere giderlerdi. Oğlum

giderken de perhiz yimeklelerinden başka bir şey götürmezdi. Bir kaç gün sonra hayvanına bir kap içinde ayran sarıp gittiğini gördüm. Dadısı gittikleri yerde ayran kabını oğlunun göreceği bir kenara koymuş, kendisi başka bir işiyle meşgul olmak için oradan ayrılmıştır. Döndüğü zaman oğlunun kapta ki ayranın çoğunu içtiğini görmüş. Kabda rengi değişmiş az bir ayran kalmış. İhtiyar kadın hadisenin mabadini de bana şöyle tamamladı:

Bu bozuk renkli ayranı görünce oğlunuza bu nedir diye sordum. O; kabı kendisine çekerek:

Sakin bunun yanına sokulma dedi ve anlatmasına devam etti:

Sen gittikten sonra ileriden kocaman bir yılan çıktı. Ayran kabına doğru süründü. Ayranı içmeye başladılar. Sonra da içine girerek ağzından bir şey kustu. Ayranın rengi gördüğün gibi oldu. Ben bunu seyrettikten sonra kendi kendime düşündüm ve dedim ki:

— Ben nasıl olsa ölmeye mahkûm bir adamım. Kurtulmama imkân yoktur. Şiddetli ağrılardan kurtulmak için yı-



lanın zehirlediği ayranı içmeye karar verdim. Bu benim için bulunmaz bir fırsattı. Çabucak ölmek için ayrandan içebildiğim kadar içtim. Daha fazla içemeyeceğimi anlayınca yerime döndüm. İşte şimdi de sen geldin.

Ben oğlunuzu elinde ve ağzında ayran olduğu halde gördüm ve haykırdım:

Evlâdım ne yapıyorsun! O: — Bırak dedi onu başka bir insan veyahut her hangi bir hayvan içerek, veyahut yalayarak öleceğine ben içip öleyim, şu derdden dekurtulayım.

Ben onun istediğini yapmakla beraber sana da bir adamla alelâcele vaziyeti bildirdim.

Ben haberi alınca derhal oğlumun yanına koştum. Onu uyuyor buldum. Uyandırmadım. Akşama doğru kendi kendine uyandı. Sırsıklam terlemişti. Haman istedi.

—İstedğini yaptık. Sonra müdhiş bir amel başladı. Karnı indi, yirmi dört saat içinde belki yüz defa abdeste çıktı. Teessürümüz, yesimiz büsbütün arttı. Fakat bir kaç gün sonra yemek yemeğe başladı. Piliç istedi. Yavaş yavaş piliç eti yiyordu. Zayıflıktan karnı sır-

tına yapışmışken kuvveti yerine gelmeye, bize sıhhati hakkında ümidler vermeye başladı. Az zaman içinde toplandı, turp gibi oldu. İşte şimdi gördüğünüz odur.

Ev sahibinin bu sözleri benim nazarı dikkatimi çekti. Cidden tuhaftı. Ben de kendisine şunları söyledim:

— Eski tıp adamları istiskaya tutulmuş bir hastaya yaşlı yılan eti yidirilirse kurtulur. Diyorlardı. Ben de sana oğlunun ilacı yılan zehiri olmuştur dersem senin davayı kuvvetlendirmek maksadiyle bir şey uydurmuş olduğumu sanma. Bu tasadüf eskilerin buluşlarının doğruluğunu gösterir.

\*\*\*

Razînin çok sonra oturduğu yer bilâdi acemdi. Çünkü orası ata yurdu idi. Ailesinin ve oğlan kardeşinin de vatanları burası idi. Razî acem mülükünden bir çok büyüklerinin tedavisine hizmet etti, onların hususî doktorluğunu yaptı. Burada tıbb ve diğer ilimlere aid bir çok kitap tasnif etti. Kitap-ül-Mansûrî'sini Horasan valisi Mansur bin İsmail Hakan adına ve Ettıbb-il - mülûkî'sini Taberistan

valisi Ali bin... adına yazmıştır.

\*\*\*

Bazı doktorlar bana söylemişdiler: Razî frenklerden bir kavme altun külçeleri satmıştı. Bunlar külçeleri memleketlerine naklettiler. Fakat biraz sonra bu külçelerin renklerinin değiştiğini ve bunların sahta (Sun'î altun) olduğunu anladılar. Geri vermeye teşebbüs ettiler.

Bazıları Razînin evvelce sarraflık yaptığını söylerler. Bunu kuvvetlendirecek bir delilim var.

Ben "Elmansûrî" kitabının çok eski bir nüshasını buldum. Kitabın son tarafları düşmüş, bir çok yerleri de yırtılmıştı. Üstünde içindeki kalem ile "Sarraf Razînin Kitab-ül-Mansûrî," si yazılı idi. Kitabın sahibi bu yazının Razînin el yazısı olduğunu da söyledi.

Razî İshak bin Huneyn ve İshakla beraber bulunanların muasırı idi. (13) Ebul-

(13) Bu İshak; Halife Mutevekkil'in baş tercümanı yüksek âlim ve tabib Huneyn'in oğludur. Kendisi de babası gibi Yunanca, Süryanice, Arapça ve Farsçeyi adamakallı bilen bir Hristiyandı. Halife ve emirlerden babasının hizmet ettiği adamlara o da hizmet etti. 298 Rebiülevvelinde kendisine felc isabet ederek öldü. Tarihilhükema sayfa 57.

hayrülhasan bin Savar bin Babaki Razînin yaşadığı zamanlara yakın yaşamışdı.

Söyle söylüyordu (14):

Razî 290 veyahut 300 küsür senelerinde vefat etmişti. Fakat bu tarihler bence şüphelidir. Ben Muarrif bin Balmuzafferden (15) nakletmiştim. Razî 320 H. yılında ölmüştü.

Abdullah bin Cebrail diyor ki: „Razînin Rey de ve diğer Cebel (16) şehirlerinde büyük ünü ve mevki'i vardır. Sahib ibni Abbâd'ın hocası-

(14) İbni Hammar diye şöhret alan İbni Baba Hristiyandı. 330 H. senelerinde sağdı. Razî hakkında bir çok sözleri vardır. Tabakatületibba Cilt 1. Sayfa 322. Aile ve dede isimlerinden bununda bir Hristiyan Türk olduğunu söyleyebiliriz. Elfihrist sahibi bunu 331 yılında doğduğunu söylüyor. (Sayfa 370).

(15) Buradaki ismihas doğru okunamıyor. Matbu kitapta böyledir. Fakat Nuruosmaniye kütüphanesinde 3559 numaralı yazma nüshanın 116 ve 118 yaprağında bu isim Balhat bin Ma'ruf gibi yazılıdır. Ölüm tarihi 310 gösterilmiştir.

(16) Cebel; Isbhan ile Zencan Kazvin, Hemedan, Karami'sin Deynever, Rey ve havalisindeki bütün büyük beldeleri içine alan



**İbn-il - Amîd** (17) kendisine yetiştinciye kadar yaşadı. İbnilamid Rezînin "Elhavi," sinin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. İbnil - Amid Razî öldükten sonra Reydei. Hemşiresinden

memleketin adıdır. Acemler Buna yanlış olarak Irak diyörlar. Bu tesmiyenin hakikî ma'nasını bulamadım. Yalnız Selçuk hükümdarları Irakı alınca onlara "Sultani Irak," denmişti. Cebel denilen memleket te Selçukîlere bağlı olduğu için bazıları Irakı Cebel sanmışlar ve bu yanlış tesmiyeye yol açmışlardır. Mu'cemül Büldan - cilt 3. Sahifa 44.

(17) İbnilamidi Yetimet - üd - dehr Sahibi ( cilt 3. Sayfa 4.) şöyle tasvir eder:

"Ebulfazl Muhammed ibnil Hüseyin bin Elamid Şarkın gözü, Cebelin dili, Büveyhliler yurdunun direği, vezirlerin sadri, asrının biricik âlimidir. Ona son Cahız, üstad ve reis derlerdi. Kelle a-diyle maruf olan babası Ebu Abdullah da yüksek bir edip ve âlimdi. Asıl Kum'lu idi. İbnülamid Hemedan, Rey ve Isfahanda hükümet süren Büveyh oğullarından Rûkn - üd - devle'nin veziri ve Cebel kıtasının reisi idi. Oğlu Ebül-feth de babasının vefatından sonra yerini tuttu, Rûkn-üd-devle ve Müeyyid-üd-devlenin zamanlarında vezirlik yaptı. Essahip Ebulkasım İsmail bin Abbad da Müeyyidüdevlenin vezirlerindendi. Bu da yüksek bir edip ve bilgindi.

Razînin bu kitabını istedi. Bu hususta bir çok dinar harcadıktan sonra müsveddeleri elde edebildi. Sonra üstadın Reydeki tıp talebesi bu yapıtlarını tasnif dedrek kitabı hazırladılar. ,

\*\*\*

Kitabı dairet-ül-mearif sahibi de (18) Ebubekir Razî hakkında şu malûmatı toplamıştır:

İbni Celcel "Tarih-ül-etiba,"sında diyor ki: Razî Maskati re'si olan Rey hastanesinden sonra Halife Elmüktefi zamanında Bağdat hastanelerini idare etti. Verilen haberlere göre gençliğinde Ut çalar ve şarkı söylerdi. Yanaklarını sakal bürüyünce:

—Sakal ve bıyık arasından çıkan musiki zarif düşmüyor. Diyerek Udu ve şarkıyı bıraktı. Tahsile başla. Şama, Mısra, Endülüse gitti. Tıp ve felsefe kitaplarını adam akıllı okudu. Bu iki ilmin derinliklerinde kadar indi. Doğrularını, eğrilerinden ve yanlışlarından ayırdı. Bir müddet Bağdat hastanelerine nazır oldu. Müsvedde ve beyaz halinde hazırladığı kitapların sayısı çoktur. bilhassa tıbb

(18)Cilt 2. Sahife 32

ba dair pek çok eser yazdı. Bazıları onun tıp âleminde devrinin imamı olduğunu söylerler. Hakikaten tıbbın bütün kanunlarını bilirdi. Tahsil için ayağına akın akın talebe gelirdi. Tıp hakkında çok faydalı kitaplar telif etti: 30 ciltlik Elhavi'yi, Kitap - ül - cami, Kitap-ül-a'sabı ve Keşf - üz-zunun sahbini "El kennaşet-ül - Mansuri," dediği on ciltlik Kitap-ül-Mansuri'yi yazdı.

Bu son kitabını Arab ve Yunan kaynaklarına baş vararak hazırlamıştı. bu kitabı Ebu Salih Mansur bin Ahmet Sâmânî küçük iken kendisini meşgul etmek için yazdığını söyleyenler olduğu gibi bazıları da bunu Behrami Cûr evladından Horasan ve Kerman Valisi Ebu Salih Elmensûr İshak bin Ahmet bin Nuh için yazdığını iddia ediyorlar. Yine söylendiğine göre Râzî bu Mansurun adınakimya sinaatını ispat için bir kitap daha yazmıştı. Bu kitabı Bağdattan getirerek kendisine sundu. Kitap Mansurun hoşuna gitti. Kendisine teşekkür etmekle beraber bin dinar da verdi. Sonra kendisine dedi ki:

— Razî şu kitabında bahsettiğin şeylerin fiil haline

gelmesini ister misin?

Razî bu sâali şöyle karşıladi:

— Bu zordur. Çünkü bir çok alât, edevata ve iyi köklere (akakire) ve bunlara ait usûllerin bilinmesine ihtiyaç vardır. Bu ise büyük bir külfettir.

Mansur ısrar etti ve:

— Ben senin kitabındaki şeylerin bir hakikat halinde ortaya çıkması için alât ve edevata, sanata müteallik daha ne lâzımsa hepsini hazırlatacağım dedi.

Her şey hazırlanınca Razî işe başlamaktan korktu ve kitabında söylediği şeyleri yapmakta aciz izhar etti. Bunun üzerine Mansur çıkıştı :

—Hekim sayılan bir adamın böyle yalanlarla meşgul olması ayıp değil midir. Baştan ayağa kadar hikmet diye yazılan böyle yalanlarla halkı aldatıyorsun, hiç bir menfaat dokunmayan şeylerle uğraştırıyorsun, sana verilen mukâfatın geri alınması ve yalanları bu şekilde ebedileştirmek içinde muatete edilmekliğin lâzımdır.

Bundan sonra kamçısını



Razînin başına indirdi. Adam-  
larına da kitabını başına vu-  
rarak parçalamalarını emret-  
ti. Sonra Razîyi Bağdada gön-  
derdi. İşte bu dayak Razînin  
gözüne perde inmesine sebep  
oldu. Bir gün ona bir göz  
hekimi geldi. Gözüne ameli-  
yat yapmak isteyordu. Razî  
ona göz tabakalarının sayısı-  
nı sordu. Doktordan cevap  
almayınca:

— Ben gözün kaç taba-  
ka olduğunu bilmeyen dokto-  
ra ameliyat yaptırمام. Dün-  
yayı şimdiye kadar çok gör-  
düm. Artık usandım. Dedi.

Razînin tıbla iştigali bü-  
yüklüğündedir. Söylendiğine  
göre tıp tahsiline başladığı  
zaman kırk yaşını aşmıştı. Tıp-  
da hocası Firdevs - il - hikme  
gibi eserlerin sahibi olan Ta-  
beristanlı Ebul Hasan Ali bin  
Zeyn idi.... (19)

Rivayete göre Kâbî bir  
gün Razîye demiştir ki: Sen  
üç ilim şubesinde derinliğini  
ve ihtisasını iddia ediyorsun.  
Halbuki sen bu üç şubede de  
insanların en kara cahilisi. Kimyayı bilirim diyorsun. Hal-

(19) Rabin kelimesini bu  
müellif te yanlış olarak Zeyn  
şeklinde kopye etmiştir.

buki ka-ın seni on dirhem  
için hapsetirmişti. Doktorluk  
iddiasındasın! İki gözün birden  
gitti. Tedavi edemedin. Yıl-  
dızlar ve kâinat ilmine vukuf  
iddia edersin. Halbuki sen et-  
rafını sımsıkı saran öyle bü-  
yük felaketlerin içine düşdün  
ki hiç birisini evvelden bile-  
rek kendini kollayamadın.

Razî 311 H. yılında 70  
yaşını aşmış olduğu halde  
ölmüştür.

\*\*\*

Yakutu Hamevi "Mu'cem-  
ül - büldan,, ında Rey şehrini  
anlatırken şu izahati verir :

"Rey ahalisi Ahmet bin  
Hasan Elmardanî galip ge-  
linciye kadar Ehlisünnet vel-  
cemaat idi. Bu zat şüilîği aç-  
ığa vurdu. Şüilere ikram et-  
ti, bunları kendisine yakın  
mevkilere getirdi. Şüilik hak-  
kında propaganda kitapları  
yazdırdı Abdurrahman ibni  
Ebu Hâtem de Peygamberin ha-  
nedanının faziletlerini anlatan  
bir kitap tasnif etti. Bütün bun-  
lar Halife Elmu'temedin zama-  
nında oldu. Ahmed Mardanînin  
Reye galebesi de 275 sene-  
sindedir. Daha evvel Reye  
Türklerden Kötkin İbni Sat-  
kin hâkimdi. Ahmed bin  
Harûn Samanîlerden Ahmed

bin İsmâile - Kendi güzide  
kumandanları arasına gir-  
dikten sonra - İsyan etmiş-  
ti. Ahmed bin İsmail (Ta-  
beristan valisi) Mehmed bin  
Zeyd -ir-ra'yı öldüren zattır.  
Ahmed bin İsmail bu asıyı Kaz-  
vine kadar takibetti. Ası Dey-  
lem arazisine girince  
takipten vazgeçti. Döndü  
ve Rey'in dışına indi. Fakat  
şehrin içine girmedi. Ahalisi  
dışarıya çıktılar. Ve Rey'i  
kendi idaresine almasını, bu  
hususla Halifeye mektup ya-  
zacaklarını rica ettiler. Fakat  
Sâman oğlu bu talepleri-  
ni reddetti ve:

—Rey'i istemem. Çünkü bu  
şehir Hüseyin bin Alinin ölü-  
müne sebep olduğu için meş'-  
umdur. Rey Deylem toprağı-  
dır. Hak ve hakikattan dai-  
ma yüz çevirir. Talihi akrep-  
tir. Saman oğlu 289 sene-

si Zilhiccesinde yine Horasa-  
na döndü. Kendisi Horasanda  
iken Halife Elmüktefi Rey  
Valiliğini de kendisine verdi.  
Fakat o birader zadesi El u Sa-  
lih Mansur bin İshak bin  
Ahmed bin Esedi kendisi  
tarafından Reye "Vali-Amil,,

tayin etfi. (20)

Ebu Salih Mansur Rey'de  
tam altı sene valilik yaptı.  
Bu Ebu Salih meşhur hekim  
Ebubekir Muhammed bin Ze-  
keriyyerrazînin tı b h a k-  
kındaki Elmansurî adlı kita-  
bını - ki keennaşedir - kendi  
namına yazdığı zattır. Ebu-  
Salih Mansur Reye 290 sene-  
sinde gelmişti. (21),

\*\*\*

1919 senesine kadar dün-  
yanın her hangi bir köşesin-  
de basılmış olan arapça ki-  
tâpları gösteren "Mu'cem-ül-  
matbuat-il-Arabiyyeti vel Mü-  
arrebati ilâ Senâi 1919,, adlı  
eserin Razî hakkında topladıkları-  
nı da aynen tercüme e-  
deceğim: Müellif; ölüm tarihi  
olarak serlevhada 320 yılını  
göstermiş, fakat doğum tari-  
hini bulamadığı için noktalar-  
la geçmiştir.

"Razînin künyesi,, Cali-  
nos-ül-Arab, yahut "Tabib-  
ül-müslümin,, dir.

(20) Yakut burada zühül e-  
diyor. EbuSalih Mansur "Düveli  
İslâmiye,, müellifinin gösterdiği  
silsilene meygöre birader zadesi  
değil, amca zadesidir. Mamafih  
Saman oğullarının tarihi henüz  
karanlıktır. Belki de Yakutinin  
verdiği bu malûmat doğrudur.

(21) Mu'cem-ül - büldan cilt 4,  
Sayfa 362.



Doğduğu ve büyüdüğü yer Rey'dir. 30 küsur yaşlarında iken Bağdada geldi. İlk zamanlarında - gençliğinde - Utçalardı. Ravzat - ül - cennat' da Şemsettin Şehri Zorinin Tarih - il - hükema sına atfen diniyor ki: Razi ömrünün ilk çağlarında kuyumcu idi. Sonra iksir ilmiyle, kimyacılıkla iştigal etti. Üzerinde çalıştığı ve tahlilleri yaptığı akakirin, kimyevî maddelerin buharlarından, gazlarından ve kokularından gözleri hastalandı. Tedavi için bir doktora gitti. Doktor kendisine beş bin dinar almadıkça seni tedavi etmem, Dedi. Razi bu parayı veremedi. Doktor şöyle bir tavsiyede bulundu:

— Bu hastalık kimya ile meşguliyetinden doğmuştur. Onu bırak! Razi doktorun tavsiyesini dinlemedi. Bundan sonra tıpla meşgul oldu. Hocası Ali Ebulhasan Ali bin Zeynittaberî (21) idi. Tıp sahasında zamanının imamı ve parmakla gösterilen bir mu-

(21) Bu müellif te Rabbin ismi hassını Zeyn gibi yanlış okuyor. Dikkat edilsin, tetkiksiz tarihçiler ve müellifler ilk bir müellifin yaptığı hataları tekrarlıyorlar.

tahassısı oldu. Tıp sınaatını cidden iyi bilirdi, çok hâzik-ti. Tıbbın bütün kanunlarını, usullerini kavramıştı.

Tahsil için ayağına her taraftan akın talebe gelirdi. Onun büyük ve veciz sözlerinden bazıları şunlardır:

Doktor âlim, hasta müti olursa hastalık az zamanda durur, hastalığın başlangıcında tedavi olun ki kuvvetten düşmiyesin.

Tıb ve tabii ilimler hakkında bir çok kitaplar telif etti.

Evvela Rey, sonra da Bağdat hastanesini idare etti. Son zamanlarda kör oldu.

320 senelerine yakın öldü. Bazıları 311 yılında öldüğünü söylerler.

\*\*\*

Basılan kitapları şunlardır:

1 — Ber' üs-saati fit tıb: Bu kitabı 1903 yılında Beyrut Tıbbiye mektebi Eczacılık hocası Doktor Kik Beyrutta bastırmıştır.

2 — Elhavi fittıb : 1509 ve 1542 yıllarında Venedik'te basılmıştır. Müellif; tarihçi Ebül-fida bu kitabın 30 cild olduğunu söylediğine göre Venedikte yalnız bir kaç

cildi basılmış olduğunu tahmin etmektedir.

3 — Kitap - ül - hasabatı vel cederi: 1766 yılında Lıondrada Yohanev Şaninc tarafından basılmıştır. Doktor Fendik ( Risale fi marazil-cederi velhasbat) adıyla bu kitabı Venedikte hükümdarlık kütüphanesinde bulunan bir nüshadan Beyrutta tekrar basmıştır.

4 — Makale-tün-fil Hısiyy-mütevellidi fil Kilıyyi velmesani : Fransızca tercemesile beraber doktor Di köninc tarafından neşredilmiştir. (22)

5 — Menafi-ül-Ağdiye ve defi mezarriha: 1305 yılında Matbaai Hayriyede basılmıştır.

\*\*\*

„Cürcü Zeydan,, da (Medeniyeti İslâmiye tarihi) adlı eserinde (23) Razi hakkında şunları söyler:

(22) Dairetül mearif sahibi (Kitb-ül-Cederi velhasbat) nın müteaddid defalar Yunanca ve Latinceye terceme edildiğini ve 1872 yılında da arapcadan İngilizceye çevrildiğini söylüyor. Kaytan yakısının da mücidi Razidir.

Sayfa 359, 367

„Calinosülarab nam mefharetini ihraz etmiş olan Razinin Melekî veya Mülûkî namındaki kitabında tecelli eden tıbbî İslâmi teşekkül etmişti.

Razi; Ali Boye den Azıduddevlerinin namına yazdığı bu kitabında ezminei kadimedden kendi zamanı olan dördüncü asrı hicri ortasına kadar envai emraz ve eskâli müdavata dair bulduğu bilcümle malûmatı cemeyleşmişti. Kızamık ve Cederi hastalıklarını da Ebubekir Razinin bir kitabın la tarif ve teşrih edildiği veçhile en evvel tarif ve tavsif edenler kezalik arablar idi... Âli Boyeden Azıduddevle 368 tarihinde Bağdatın ciheti garbiyesinde köprüünün kenarında (Maristanı Azıdiyi inşa ve bu hastahaneye cerahlar, kehhallar, çıkıkcılar, kan alıcılar dahil olmak üzere 24 tabib tayin eyledi. Hastahanelerde Etibba üzerine bir reis bulundu ki ona Sâor namı verilir.

İbni Ebu Usaybia Razinin (Kitabı fi ma yerûmehûmin izharı mayed'amin uyûbülevliya) adlı kitabını tanıtırken şunları ilâve eder:

„Eğer bu kitab hakikaten var ve telif edilmiş ise... Allâh



bilir amma bunu Razi'yi sevmiyenler onun adına yazmışlardır. Bu suretle bu kitabı okuyanlar veyahut işitenler Razi hakkında fena zan besliyeceklerdir. Yoksa Razi böyle şeyler yapmaktan çok uzaktır. Ben onu tenzih ederim. Hatta Mısırlı Ali bin Rızvan gibi Razi'yi zem ve hatta tekfir edenler bu kitaba (Kitab-ür-Razi fi meharik-ül-enbiya = Razinin peygamberlere sövdüğü kitab) adını veriyorlar. (24),

Razinin muhtelif eserlerinde bulunan büyük sözlerinden, vecizelerinden bazılarını da alıyorum:

1 — Gıda ile tedaviye kudretin yettikçe devaye müracaat etme.

2 — Müfret deva ile tedavi mümkün oldukça mürekkebi devaye baş vurma. (25)

3 — Tıbda hakikat yetiştiremeyecek bir hakikattir. Ömür her binanın tıbdaki faydasını ve rolünü anlamaya kâfi değildir. Sen ekseriyetin tetkik ettiklerine bak, müstesnaları bırak.

(24) Cilt. 1. Sayfa 320,

\*\*\*

(25) Kitabı Daire — Tül — maarif cilt 2, sahife 32.

4 — Calinos ile Aristotalis bir fikirde birleşirlerse en doğru olan odur. Eğer ihtilâfa düşmüşlerse doğrusunu bulmak cidden zordur.

5 — Ateşli hastalıklar bârid hastalıklardan daha çok öldürücüdür. Ateşin sürati çok da andan.

Hükemanın kitaplarını okumayı ve onların esrarı üzerinde durmayı ihmal edenler büyük Hataya düşerler.

7 — Tecrübe ettiğin şeye ehemmiyet ver. (26)

8 — Hastalığı başlangıcında tedavi et ki hastanın kuvveti düşmesin.

9 — Hasta için kuvvet azığa, hastalık ta yola benzer. Doktor yolun sonu gelmeden kuvvetin (Azığın) tükenmesine son derece dikkat etmelidir.

10 — Doktorun hastayı iyi tutması, ona sevinç telkin etmesi tedavinin başında gelir. (27)

(26) Kitabı Uyûn - ül - enba cilt 1, sayfa 314 -

(27) İstanbul Nuru Osmaniye Kütüphanesinde 3580 numarada kayıtlı Eba Mansurun (Elfenni filmenni) adlı eserinin B. 333 yaprağından aldım. Ebu Mansur İbni Sina'nın hocasıdır. Büyük bir doktor idi.

Sayın okuyucular Razi hakkında yazı yazan şarkın en eski ve yeni bütün müelliflerini birer imtihan talebesi gibi önünüze sıraladım. Tercüme ve iktibas suretiyle naklettiğim yazıları; Razi hakkında sorduğumuz mukadder suallere verdikleri cevaplardır. İmtihandan geçen bu talebelere not vermek sırası gelmiştir. Öyle anlıyorum ki hiç biriniz tam numara vermek niyetinde değilsiniz. Filhakika bunların verdikleri perişan cevaplar bir araya getirilince ortaya şöyle böyle bir Razi çıkıyor. Fakat çizgileri çok siliktir. Bu büyük ve dâhî adama vâzih çehresini veremiyorlar. Bazısı onu medhe-deyim derken çamura batırıyor. Bazıları da zem ederken ona lâayık olduğu yüksek mevkii veriyorlar. Bütün bunlar şarkta tahlil ve tenkid esasına müstenid bir tarih usûlü te'sis edilememesinden doğuyor. Bir çok tarihçiler duyduklarını ve okuduklarını bir pilâk gibi yalnız terennüm etmişler, kendilerinden bir şey katmaya lüzum görmemişlerdir.

Eski müelliflerin hiç birisi büyük Türk âlimi Ebü-r-rey-

hani Birûninin "Fihristi kütübü Muhammed bin Zekeriyyer-Razi", adlı eserini görmemişlerdir. Bunun için de Razi'yi tanıyamamış ve yazmamışlardır. Raziden 72 sene kadar sonra ölen İbn - in - Nedim bile onu etraflı bir surette tetkik edememiş, yalnız kitaplarının bir fihristini yapabilmıştır. Raziden 114 sene sonra ölen Ebu-r-reyhan Muhammed bin Ahmet Elbirûni bu kitabında büyük doktoru inceden inceye tetkik edebilmiştir. Bu kitabın yazma ve tek nüshası yalnız Leyden kütüphanesinde bulunuyor'u. Şimdiye kadar dünyanın başka bir kütüphanesinde bulunduğu da anlaşılmamıştır. Bay Paul Karus 1936 senesinde bu kitabı Pariste (Elkalem) matbaasında "Risaleti lilbirûni fi fihristi kütübü Muhammed bin Zekeriyyer Razi", ismiyle bastırmıştır. (28)

Birûni de hal tercemesini yazdığı ve kitaplarını naklettiği Razi gibi bir Türk'tü.

(28) Bu kitaptan bir kısmını Müsteşrik Edvar Sahav Birûninin "Elâsarül bakıye anil kurûnül-hâliye", adlı eserini basarken mukaddimesinde naklaetmiştir. Vidman da bu kısmı 1922 de Almancaya çevirmiştir.



Bu kitabını da - O vakitki modaya uyarak - arapça yazmıştır. Bu dilin yabancı olduğu için ifadeleri çok çetin ve muğlaktır. Bu arapçayı tercüme etmek, anlamak her baba yiğitin kârı değildir. Sin'din Birûn şehrinde doğan bu âlimin türklüğünü isbat edecek başka bir vesika bile bulunmasa bu kitabı ve Topkapı Sarayında üçüncü Ahmet Kütüphanesinde ( . . . ) numara kayıtlı (kitap - ül - Cemahir fil cevahir) adlı eseri onun Arap olmadığını pek âlâ gösterir. Esasen "İbni-ebi usaybiya,, da bunu Razi gibi acem doktorları arasında saymaktadır. Fakat buradaki (Acem) in manası (Arabın-gayri) demektir. Çünkü araplar arap olmayan herkese yabancı anlamına acem derlerdi. Bu kelime ile İranlı ve ve Fars manasını kastetmezlerdi.

Bu Birûninin fihristinden Razînin hal tercümesini harfi harfine terceme ettim. Aşağıya aynen koyuyorum : (29)

"Sen Mehmet bin Zeke-riya bin Yahya Errazînin ze-

(29) Birûnî 51 sayfa olan bu kitapda 29 ncı sayfasından itibaren kendi hal tercümesiyle beraber yazdığı kitapları, risaleleri ve başkası tarafından kendi adına yazılan eserleri ilâve etmiştir.

manını kavramak, onun kitaplarının sayısını ve adlarını öğrenmek istediğini söyledi. Bu suretle onun kitaplarını aramak ve bulmak istiyorsun. Onun karihasının genişliğini, zekâsının keskinliğini ve sanatında en yüksek dereceye irişmiş olmasını tahkik edişin sana tıp ilmini ilk kuranın kim olduğunu öğrenmek şevkini de vermiş.

İstediğiniz şeyler alelâde bir haber olmak mahiyetini ileri geçmiyen bir bahistir. Fakat sen öğrenirsen de fena bir şey yapmış olmazsın.

Birûnî bu kitabını hazırladığı 427 H. yılında kameri hesaplara 65 ve şemsî hesaplara 63 yaşını doldurduğunu söylemektedir. 427 yılına kadar muhtelif mevzularda dair yazdığı 103 kitabı da isimlerle beraber sıralamış ve bundan sonra kısmen hazırladığı 9 kitabının noksanlarını ikmal edeceğini söylemiştir. Hazırlayacağı kitaplar arasında "Elasarûlbaki-ve anilkurunûlhaliye,, ve "Kanûnûlmesudi,, gibi yüksek eserlerin de isimleri vardır.

Birûnî bundan sonra kendi adına yazılan kitapları da kendi çözümlerinden ayırt edemeyeceğini söylüyor ve bunları da sayıyor. Bu arada "Ebu Nasır Mansur bin Ali bin Irakın,, 12, "Ebu Şehil İsa bin Yahyanın,, 12, "Ebu Alih-san bin Alelceyli,, de bir kitabı zikredilmiştir ki Birûnî kitaplarının sayısı tam 138 dir.

Mütercim Hueyn zade İshak Yunan tabiplerinin en meşhurlarını ve tıbbda birer usul, kanun koyan ve insanların yardımına koşmak için koydukları bu kaideleri muhafaza eden en büyüklerini gösteren bir tarih mekalesi yazdı. (30) Bunların bir çoklarının eserleri hala ayakta durmaktadır.

Bir çok insanlar bunların heykelleri ve adlarını yaşatan diğer anıtları önünde kurban kesmek, dua etmek ve efsun yapmak suretiyle en büyük derdlerine derman arayolar. Tıbbın açtığı yollardan yürüyerek ilâç aramağa bile lüzum görmüyorlardı.

İshak kitabına bu fen hakkında meraklıları tatmin edecek daha bir çok şeyler de ilâve etmişti. Eğer kopye ve nakil esnasında asıl yazılarına bir fesat karışmamışsa.... Çünkü öyle insanlar vardır ki bazıları yalnız kitabı ele geçirmekle iktifa ederler; okurlar fakat tashih etmezler, bazıla-

(30) Bu hristiyan mütercimin Yunancadan tercüme ettiği bir çok eserlerden başka Kitab -il-edviye-til - müfrede, Kitabı ken-naş ve Kitabı Tarih-il-etibba adlı Kitapları da vardır.

rı da hiç mütaleaya lüzum görmeden yalnız kitap toplarlar ve kolleksiyon yaparlar.

Sen benim bu tarikattan - Razînin tarikatı - başka bir tarikatla mütehallik olduğunu pek âlâ bildiğin için istediğin şeylerin faydası pek az olsabile söylememde bir mahzur olmayacağı tahmin ettin. Ben de mümkün olduğu kadar hakkımdaki hüsnü zannının derecesini tahkik etmiş bulunuyorum. Binaenaleyh EbuBekirin bizzat gördüğüm, yahud okuduğum eserlerinin irşad ve delâletleriyle isimlerini bulabildiğim kitaplarını tesbit ediyorum. Eğer sana karşı saygı beslememiş olsaydım bunu yapmazdım. Çünkü Ebu Bekirin muhaliflerinin buğzunu ve husnuu yetini kazanmaktan ve kendilerinde benim de onun tarikandan olduğum zannını uyardırmaktan korkarım.

Öyleleri vardır ki insanı doğruya ileten bir içtihatlahava ve taassuba götüren ve bir fazîha halinde neticelenen şeyler arasında fark gözetmezler. Halbuki içtihat yolundan doğruyu bulmakla hava ve hevese, kör taassuba boyun eğe-



rek her fenalığı yapmayı ve din işindeki katı yürekliliği, salâbeti dini ihmal ile, din-den yüz çevirmekle, din namına göz boyamakla müsavî ve bir tutanlarla dini bir takım habîs ruhların eseri ve şeytan işi diye tezyif ede ede bütün dinlere ve bilhassa müslümanlığa suikast için Mânî ile arkadaşlarının kitaplarını propaganda edenlerden sakınmak lâzımdır.

Ebu Bekir'in "En - nübüvât", adlı kitabının sonlarında büyük ve faziletli insanların istihfaf eden satırları arasında söylediklerimin doğruluğunu tasdik ettirecek bir çok şeyler vardır. En-nübüvât nüshalarında Ebu Bekir Razînin fikrini, dilini ve kalemîni kirleten öyle şeyler vardır ki akıllı bir adam bunlardan kendisini uzak tutar, bunlara iltifat etmez, çünkü bunlar insana dünyada düşman ve husumetten başka bir şey kazandırmaz.

Görüyoruz ki Razînin ayağının toprağı bile olamayacak bir adam:

— Razî insanların mallarını, bedenlerini ve dinlerini ifsat etti, diyor. Bu adam sözünün birinci şıkında ve diğerlerinin

de bir çok hallerinde doğrudur. Binaenaleyh bu adamın söylediklerini redetmek kolay değildir. Ben bu adamın; Razî insanların mallarını ifsat etti, malî vaziyetlerini bozdu şeklindeki kanaatine kat'îyyen iştirâk etmem; çünkü başkalarına muhtaç olmaktan beni kurtaracağı için zenginliği severim. Fakat bu adamın iddialarından kendimi tamamen kurtarmış değilim.

Ben Razînin "İlmi İlâhî", hakkındaki kitabını okudum. Orada her kes Manî kitaplarına bilhassa kendisinin "Sifr-il-esrar", kitabına şiddetle çeken işaretler vardır. Kimyada beyaz vesarı nesneler (Altun ve Gümüş) başkalarını nasıl çekerse Razînin bu son kitabının şatafatı da beni avladı. Gençliğimin verdiği ihtiras, yahut ta hakikatın gizli kalacağı korkusu beni bu (esrar) aramakta sabırsızlandırıyordu. Bildiğim bir çok beldelede ve kuturlarda onu aradım. Tam kırk küsur sene bu kitabı elde edememenin acısıyla kıvrandım. Harzem'de bulunuyordum. Hermedan'dan gelen posta, kitap sevdiğimi bilen Fazl ibni Sehlân tarafından bana gönderil-

miş bazı kitaplar getirdi. Bunların arasında Farkamatya üzerine (31) Manî

kitapları, sıfr-il-cebabire, konz-ül-ahya, subh-ül-Yakîn Et-tesis, İncil ve Şaburkan'la bir çok Manî risaleleri ve benim aradığım sıfr-il-esrar da vardı. Bu son kitap beni serap gören susamış bir insan gibi sevindirdi ve nihayet serabın hakikatını öğrenen bir adam gibi de derin ye'se düşürdü. Tanrının şu ayetindeki isabeti bir daha tastik ettim.

"Ve menlem yecâüllahü nûran femalehuminnur,"

Ben Razînin bu kitabındaki hezeyanları ve manasızlıkları bir kitap halinde ihtisar ettim. Benim gibi onu öz-

[31] (Farkamatya) bir Manî kitabıdır. Elfihrîst sahibi (İbni-Nedim)e göre Manînin yedi kitabı vardır. Bunlardan birisi farsça, diğerleri surye diline yazılmıştır. Bunlar da şunlardır:

[Kitabı sıfrilesrar, Kitabı sıfril-cebabire, Kitabı feraizusemain, Kitabı feraizulmüctebîn, Kitabüşşaburkan, Kitabı sıfrülâhya, Kitabı farkamatya.]

Yine bu kitab da Manî ile ondan sonra din Liderliğini elde tutanların tam 76 risalelerini saydım.

lemek ve beklemek afetine tutulanlar varsa okusunlar ve benim yaptığım gibi çabucak şifa arasınlar.

İşte Ebu Bekir'in hali budur. Ben onun aldatmak istediğine değil, aldandığına kanı im. Nasıl ki her kes başkalarının inandıkları şeylerden kendi tanrılarını tenzih ederlerse bu da öyle yapıyor. Yani kanaatlerinde samimîdir. Kendi inanışlarının doğruluğuna başkalarınınkinin yanlış olduğuna kanidir. Esasen işlerin neticeleri niy-tle ölçülmez mi? Razî ahret gününde inandıklarının hesabını kendisi verecektir. Bu da ona kâfidir.

Razî 251 senesi Şabanının gürresinde Reyde doğmuştur. Ben onun kimya ile iştigalinden başka ahvalini tahkik edemedim. Razînin daima sıcak şeylerle, şiddetli kokular ve zehirli gazlar neşreden maddelerle temasta bulunması onu gözlerini her hangi bir afete ve felâkete karşı koruyacak ilâçlar aramaya mecbur etmiştir. Bu da onun tıbb ile iştigal etmesine sebep oldu. Daha sonra da iş kendisinin sevmediği ve istemediği sa-



halara döküldü. Tıbda sanatın en yüksek derecelerine çıktı. Ona hükümdarların en büyükleri muhtaç oldular, kendisini tebci ederek yanlarına (Saraylarına) çağırtdılar, götürdüler.

Razî daima okur ve arardı. Geceleri kandilini bir duvarın üstüne kor, kitabını da oraya dayayarak okumya devam ederdi. Uyuklayacak olursa elinden düşen kitap kendisini uyandırır ve tekrar tetkiklerine devam ederdi. İşte onun bu şekilde çalışışı, sebzeyi çok sevişi hayatını kör olarak bitirmeye sebep oldu. Bunda ahrette de kör olarak haşredileceğine delildir.

Ömrünün sonlarında iki gözüne karasu inmişti. Kendi şakirdlerine mensup birisi Taberistandan kalkarak onu tedavi etmek için Rey'e gelmişti.

Razî ona tedavi şekillerini ve usullerini sordu. O da anlattı.

Bundan sonra dedi ki:

Kabul ediyorum ki sen en iyi bir göz hekimi ve cerrahsın. Bilirsin ki bu çok acı ve ızdırap veren bir ameliyattır, te-

davisi de uzun ve meşakkatli olur. Zannediyorum ki ömrüm kısaldı. Ecelim yaklaştı. Benim gibilerin son birkaç günlük ömürlerini öyle ızdırap ve elem içinde geçirmeleri doğru mudur? Sana çok teşekkür ederim. Yerinize dönünüz.

Razî bu göz hekimine bahşışını da verdi. Ve geriye gönderdi. Bundan sonra çok geçmedi. 313 senesi Şabanın beşinci günü Rey'de öldü. Kamerî hesaplara altmış iki sene, beş gün; Şemsî sene itibarıyla da altmış sene iki ay ve bir gün yaşamıştır. (32)

(33) Mani dini hakkında dilimizde hiç bir şey yazılmamıştır. İbnün-Nedim bu din hakkında el-fihrist adlı kitabında:

(456 ncı sayfa dan 474 sayfaya kadar) tam on sekiz sayfalık kıymetli malûmat vermiştir. İntişarında Türklerin büyük ve hamî rolü olan bu din hakkında yine "Konya," mecmuasında bir tetkik, yazısı neşredebileceğim Şimdi kısaca malûmat vermeyi faydalı buldum. Mâninin babası Fettağ'tır. Hemedanlıdır, Sonra Babilde yerleşmiştir. Anasının adı Mis'tir Mânî Roma İmparatoru Galos'un ikinci hükümdarlık yılında Taysfon'da doğmuştur. On iki yaşında vahy almıştır. Mânî'nin evvelâ kendisinin İsa tarafından geleceği tebsir edilen Faraklit olduğu sa-

Şimdi Razinin Türklüğünü gösteren vesikaları tetkik edelim.

Mânî; dinini Mecûsilikle Hıristiyanlıktan çıkarmıştır. Din kitaplarını Farisi ve Süryan dillerinin karıştırılmasından doğan bir dille yazmıştır. İran Hükümdarı Sapur bin Erdeşir zamanına kadar tam 40 sene seyahatle vakit geçirmiştir. Mani, Hindistan, Çin ve Horasanda dinini neşredebek bir çok propagandalar bulmuştur. Manî kâinatın nur ve zulmetten müteşekkil iki mebedi bulunduğuna kanidir. Mânî'nin itikadına göre Âdem oğulları yaratılırken başta bir (Ergün) vardır. Yetişmiş adam anlamına gelen bu Ergün kelimesinin türkçe oluşu şayanı dikkattir. Esasen cinciler dininden bahsederken de bu; cine inanan insanlara türkçe cinci vasfını kullanmaktadır. Başka milletten sayılan bu eski din müntesiplerinin Türklükleri isimlerinden bile anlaşılmaktadır. (İbnünnedim) in ve bununla beraber İstanbul Süleymaniye - İbrahim paşa kütüphanesinde [918] numara bulunan Makdisinin [Kitâbülbhedivettarih] adlı eserindeki din bahislari Türk tarihinin bir çok karanlık noktalarını aydınlatacağı için çok mühimdir.

Mani dinine girmek için şehvet, hirs, şarab, etten sakınmak, sihre inanmak lâzımdır. Bu dinin farzları arasında allaha, güneşe kuv-

vet denilen hava, rüzgâr, su ve ateşe inanmak da mühim yer alır.

Mani dininin abdesti ve dört vakit namazı da vardır. Öğle, ikindi, gurup ve gurutandan üç saat sonra on ikiser secdeli namazlar kılınacaktır. Bu dinin merkezi Babil'dir. Maniden sonra bu din imamlarla idare edilmistir. Sonradan mihriyye ve miklasiyye iki mezhebe ayrılmıştır.

Mani bütün peygamberleri inkâr eder ve onların hepsine birden yalancı şeytan der.

İsa bile yalancı bir şeytandır.

Şamanlıktan sonra mavera ünnahre giren ilk din Mani dinidir. Sebehi de şudur:

Kisra Maniyi öldürüp astıktan sonra müntesipleri Belh nehrini geçerek hanın - Türk hükümdar memleketine sığındılar. Semerkatn'de birçok mani müntesipleri vardı. Bir vakit Horasan valisi bunları öldürmek istemişti. Fakat dokuz oguzların hükümdarı bir haber göndererek dedi ki; Eğer sen mani dinindekileri öldürsen, ben de topraklarımda bulunan müslümanları öldürür ve mescidlerini yıkarım.

İbnünnedim zâminında (Semerkand), (Suğd) ve [Benuneks]de bulunan mani müntesiplerine acara derledi. Kafkasyadaki Acaralılar onların neslinden olacak Acara kelimesinin Türkçe oluşu da şayanı tetkiiktir.



(Başı sayfa 1232 de.)

"Benim elçim ve senin tarafından gelecek olan, her ikisi de kızının cihazını [mehrinin kalınını] almağa geleceklerdir ve gasgas memleketinin erkeklerini bana gönder; onların tamamen tahrib edildiklerini öğrendim. Hattusas memleketi kesbisükûnet etmiştir. Ve İşte: her türlü iyi şeyleri gönderdim ki onlar elçim İrsappanın elindedir."

[Bunu müteakip gönderi en hediyeler sayılmaktadır,]

Öyle zannolunur ki amēnophis III, kendisile, sihriyet tarikile ittifa etmiş olduğu mitanni kralı Tushiratta'nın şimali Suriyedeki ilerlemelerini çok hoşnutsuzlukla görmemiştir: O, her halde, bu ilerlemelere mısırdan ziyade hititlere daha muzır gibi bakıyordu.

Arzava ile Mitanni arasındaki sıkı münasebetler Zimnen Hattiye karşı müteveccih bulunuyorlardı. Resmen firavinler ile Hitit kralları arasındaki münasebat düzgün idi, hatta az sonra resmî bir muahedename bile imza edilmişti. Fakat, Mısır politikası, o zamanlar Hitit devletin duçar olduğu gerilemenin başlangıcında bulunuyordu. Filhakika, boğaz köyde çıkan me

tinlerden anlaşılıyor ki Dudhalijasın zamanı hükûmeti [1400 ze doğru) her bakımdan müelitim ve sef engiz olmuştur. Kızvatna Hattiden ayrılmış ve Mitanni kralı Tuşrata'nın hakimiyeti altına düşmüştür. Şimali Şarkideki Azzi-Hajasa memleketinin ahalisi, cenubda arzava sakinleri Hattinin hudutlarını aştılar. Şimalde ve Garbde gasgas çeteleri Hitit ehalisini bir çok sıkıntılara duçar ettiler.

Müehharen Hattusil tarafından hikâye edilen bu vekayin tasviri aşağıdadır, (Ki Cavaignac tarafından terceme edilmiştir: Rcv. Et. Anc. 1930, 243)

"Vaktile Hatti memleketi düşman tarafından tahrib ve yağma edilmiştir. Bir taraftan gasgaslı düşmanlar geldiler, Hatti memleketini yağma ve tahrip ettiler ve Nenassa şehrini bir hudud şehri yaptılar. Diğer taraftan, alçak memleket[X] tarafından arzuvalılar geldiler, ki hattiyeye muttasıl ve civar vilâyetleri tahrip ettiler, ve, [Tyane) TuWanuva memleketindeki Udası bir hudut şehri haline getirdiler. O bir taraftan Arau [na?]

[X] Kayseriye ile Tuz gölü arasındaki hitta.

Memleketi yağma ve garet

ahalisi geldiler ve bütün Gassija memleketini tahrip ettiler. Daha o bir taraftan Azzililer geldiler ve bütün yukarıda ki memleketi yağma ve garet ettiler ve Samuhayı bir hudut şehri haline getirdiler. Keza İsuWienler geldiler ve teğaramma şehrini yağma ettiler. Daha diğer taraftan Armaténienler geldiler, Ve Hatti memleketini yağma ettiler, ve KizzuWatnave An şehirlerini hudut beldeleri haline koydular; ve hatta [... Assas..] şehri yakılmış ve .... ler kaçmışlardı.

"Fakat pederimin pederi, Subbiluliuma, Büyük Kral, Kahraman zuhur ettikten sonra...."

O Vakit, Hitit devletinin hayatını, bu geçici buhrana galebe çalmak suretile kendini gösterdi. Sarayda ve orduda bir suü kast heyeti teşekkül etti, Bunun hedefi kral Dudhalijas IV değil, fakat onun kendisine şeriki hükûmet ittihaz ettiği oğlu genc Dudhalijas idi. Bu öldürüldü, Yakın akrabası ise kıbrısa sığınmağa mecbur oldular. Dudhalijas IV, daima oğlu gibi gösterilen fakat hitit kraları seerisinde garip bir isim taşıyan bir adamı kendisine şeriki hükûmet olarak kabule mecbur oldu, İşte bu adam Subbiluliuma dır. (1390 a doğru]

Bu adam kim idi? Hitit kralarının uzun serisinde bunun ismi münferit kalıyor. Bu kelime, Boğaz köyü hittasında ki ırmaklardan biri olan subbilulias ırmağına merbut bulunuyor, fakat oldukça mutade muhalif bir manzara arz ediyor; kelimenin sonunun Luvice olduğu zannolunuyor.

Subbiluliuma, Duahaliya IV sin oğlu müdi? Resmî vesikalarda onu daima pederi olarak zikrediyor, fakat bu kayıt altında, az çok cebir ve ikrah ile yapılmış bir kabul ve tebenni saklanabilir. Ahlafının sükût ve teca-hülleri onun menşei üzerinde bir nevi esrarın kanat açmış bulunmasına mani değildir. O bir müddet Duthalijas ın şerik ve naibi hükûmeti oldu, Fakat Nekadar zaman? Hajasa ile yapılan muahedenin metni bize Subbiluliumanın Dudhalijas ile müştereken hüküm sürdüğü ve sonra Duthaliya sin ölümü ve ötekinin münferit hükümdar olarak tahta çıktığı zamanlar ile muasır oldukları zannedilen vekayiden bahsetmektedir. Hajasa Hatti nin şarkında Kâin bir memlekettir, Orada oturan kavm, Genç Dudalya sin naibi hükûmet bulunduğu esnada hitit memleketini istila etmişdi, Sonra Dudhalijas IV ve



Subbiluliuma o kavmin reisi olan Karannis i geriye püskürtmüşlerdir. onlar, heman Cumhuriyet şeklinde bir teşkilata malik olan bu memlekete Marijası kral tayin etmişlerdir. Müteakiben bu adam, kralın haremindedir ki kadınlara pek yakından bakmış olduğu için Dudalyas tarafından idam edilmiştir. Bu facianın ferdasında, Münferit kral olarak kalmış olan Subbiluliuma Hajasa ye Huqqanas isminde yeni bir hükümdar tayin ediyor:

Hemşiresini zevce olarak ona veren Subbiluliuma ona şu suretle hitap ediyor.

"İmdi, zevce olarak sana verdiğim hemşire minde gerek pederden ve gerek valideden dier hemşireleri vardır. Ve bunlar senin izdivacın dolayısıyla sana akraba olmuşlardır. İmdi, Hatti memleketinde bir kanun vardır: "Hemşirelerine, baldızlarına, ve amca yakut dayı kızlarına dokunma. Buna müsaade edilmemiştir. Her kim ki hitit memleketinde böyle bir hareketi ken disi için tecviz ederse o adam yaşamayacaktır; ölecektir., Sizde, siz az temeddüm etmiş olduğunuz cihetle, hemşirelerinizi, baldızlarınızı ve dayı kızlarını almakta tereddüt etmezsiniz, Hattide bu caiz değildir.

"Ve bir gün, zevcenin pir hemşiresi, bir amüca kızı senin yanına inerse ona içecek ve yiyecek takdim et. İçiniz, yiyiniz hoş vakit geçiriniz! Fakat ona dokunma! Buna müsaade edilmemiştir, bu ölümü mucip bir haldir. Kendiliğinden onu tezevvüc etme, ve eğer birisi onu yapmayı ima ederse onu dinleme! onu yapma! verdiğin yemin seni ondan meneder.

"Sarayın kadınlarından çok sakın. mevzuubahsolan sarayın hanki kadını olursa olsun, ona yaklaşma, onunla konuşma! senin hizmetcin (Erkek ve kadın) da ona yaklaşmasın, ona iyi dikkat et! saray kadınlarından biri gezinirken onun yolundan sakın ve oradan geriye dön! bir saray kadını vak'ası ağır bir vak'adır.

"Marijas kim idi ve ne için öldü? bir saray kadınına tesadüf etmedimi?, Ona bakmadımı? İmdi, ben, haşmetmeabın güneş pederimonu pencereden gördü ve ona dedi: "Bu kadına niçin baktın?., ve işte bundan dolayıdır ki Marijas helâk oldu. Bir adamın ölümünü mucip olan bir vak'adan sen kendini gözetmelisin!.,

"Hajasaye döndüğünde ebeveyninin yakınında bulunma! Hatti

de bu memnudur.. Ve zevce olmak üzere Azziden bir kadın alma: Eğer, sıradan, oradan bir kadın alırsan, o kadın meşru zevce değil, fakat müstefrese olsun! Marijas'a verdiğin kızı istirdad et ve onu kardaşına teslim eyle. "

Bütün bunlar: Hajasa kralı Karannis'e karşı Dudalyas ve Subbiluliuma'nın mubarezesi, ki naip ve şeriki hükümet olduğu zamanın başlangıcına Konulur, Mariyas ın hayasa (Azzi) tahtına çıkarılması, onun feci akıbeti, dördüncü Dudalyasın ölümü ve Huqqanas ın tahta çıkarılması, bütün bunlar pek az bir zaman içinde olmuşlardır. Diğer taraftan, Huqqana ile muahede akdedildiği, esnada, Hayasada henüz hitit esirlerivardır, riza Subbiluliuma onların iadesini istiyor; şu hale nazaran hayasalıların Hattide yaptıkları tahripkâr akınlar o kadar uzak değildirler. Bunu müteakip, Subbiluliuma, Huqqanasın yemin etmesine luzum gürrür, ve bu yemin yalnız kendisine karşı değil, fakat, kendisine halef olmak üzere tayin edeceği oğluna karşı da yapılacaktır. Şu halde bir oğul henüz tayin edilmemiştir, ve belkide henüz doğmamıştır. Bucihet tevzi edilemiyor.

Biraz sonra Kizzuvatna

kralı Sunassura ile imzalanmış olan diğer bir muahededen bahsedeceğiz, ve göreceğiz ki bu muahede, ağılebi ihtimale göre, Suriye seferlerinin birincisi ile ikincisi arasında vaz olunabilir. Subbiluliuma'nın yalnız başına aktetdiği bu muahede, niyabeti hükümet devrinin sonu için bir hudut olmalıdır. Her halde, su'bi uliuma, dördüncü Amenofisin culusunu (1382) tebrik ettiğinde Dudhalijas IV ölmüş idi.

Muhakkak olan bir şey varsa oda şudurki Subbiluliuma'nın hükümete iştirâki [İsadan evvel 1390 a doğru] ayrıca bir devir teşkil edecek suzette nazarı dikkati calibdir. Hitit devletinin kat'i suretde iadeyi kuvvet ve kudreti onunla oluyor; Ve yine onunladır ki artık barbarlara mahsus gayri muntazam bir hareket vazini değil, fakat sağlam ve devamlı bir binayı siyasî olmağa mütemayil bir hasısayi haiz bulunan yeni ve hakikî hitit imparatorluğu başlıyor. O, aynı zamanda, bizim için, az çok bulutlu bir isimden daha başka bir şeydir; bazı vesikalarda o bir zat kendisi bugunun hititoloğlarıyla konuşmakta, ve diğer bir çok vesikalardada onun ve kayı ve icraatı hikâye olunmakta, evlad ve ahfadının bıraktığı metinlerin



pek çoğunda da onun izi bulunmaktadı. İşte bu itibardır ki o, bu günün insanların nazarı dikkatini kendisine celb ve tev-kif etmektedir.

İlk Suriye seferleri [takriben 1390 ile 1378 aralarında], — Subbiluliyumanın hükûmete iştirâk ettiği esnada [1390 a doğru] Hitit krallığının vaziyeti gayet vahim idi. Her taraftan düşmanlar hudutları tecavüz ve müstahkem mevkilere hücum ediyorlardı: Şimalde ve garpde Gasgaslar, Cenupda "aşağı memleket,, de arzavalılar, şarkda isu Wlar, şimali şarkide hayasa-azzililer, AraWanna ve armatenaliler, ve saire üçüncü Dudahalijas ve ikinci hatuşil'in zamanı hümetlerini tefrik ve temyizeden hamleden sonra tekrar mazinin en karanlık günleri yaşanmağa başlanmışdı: Fakat askeri aksü-lamel ve Subbiluliyumanın azm ve şiddeti araya girdi ve vaziyeti değiştirdi

Hititologların ellerinde ancak onun vekâyî namelerinin başlangıca ait parçaları vardır. Subbiluliyuma, barbarlara karşı samuha isminde ki muhim şehri temin etmek için [Pont dağlarındaki] hajasa ile oğraşmak suretile işe başladı. Bunun akıbinde (2 inci yahut 3 üncü se-

fer?) onu Gasgaslara karşı harebe girişmiş, ve Şimali garbideki ıssızlaşmış olan nahiyeleri yeni başdan ist mar etmekle meşgul olarak buluyoruz. Bununla beraber, yeni naibi hükûmetin kendisine yeniden bir gençleşme sirayet ettirdiği zannolunan Dudahalijas IV Kilikya dağlarındaki Kilikya dağlarında ki Masa ye karşı harekâtı harbiyeye girişiyordu. Subbiluliyuma ona hemen mulâki olmuştur ki Gasgasların yeni bir hücumu onların her iki sini de "yukarı memleket,, e davet ediyordu. Gadharija ve Gazzapa ahalisine şiddetli bir ders vermek ve bu suretle o cihetden bir az rahat etmek icabetmiştir.

Ve derhal Duhalijas ve subbiluliyuma tekrar hayasaya döndüler. Oranın kralı Karannisin başına ne geldiği bilinmiyor, fakat başka suret'e, nihai netice malûm oluyor: Marijas Kral olarak kabul ettirilmiş, Sonra öldürülmüş ve yerine Huqqana geçirilmiştir. Hayasalıların Hattiye karşı icrasına mecbur oldukları şeyler mufassalsurette tesbit edildi, fakat bu memleket, subbiluliyumaya değilse bile onun halefine birtakım gaileler ıka edecekti. Öyle zannolunuyor ki orada hakikî hakimiyet, kabile reislerinden müteşekkil bir oligarşinin elinde olup bunlar ise

bir krala, bilhassa Hititler tarafından verilmiş olan bir krala istemiyerek tahammül ediyorlardı.

Kendisile doğrudan doğruya komşu olan memleketlerin emniyetini istihsal eder etmez, Subbiluliyuma gözlerini asırlardanberi Hitit Kralları üzerinde en belli başlı pir cazibe tesiri icra eden ceubu şarki havalisine çevirdi.

Burası güneş tarafı, servet tarafı, medeniyet tarafı idi. Orada, mitanni Kralı Tuşratta Hitit devletinin körsemesinden pek çok istifade etmişti. (1390-1400) Bu hükümdar, Fakat Mısırda sıkı ve samimi temaslardan sonra Şimali Suriyenin, Ası nehri vadisinin yoklamasını kendisine temin etmişti. Ve Hitit Devletinin Daima tehditkâr olan yeniden iktisabı kuvvet ve kudretine karşı bir takım tedabiri ihtiyatiye ittihaz etmişti, İsuWa ahalisi (Harpüt tarafları) Ona karşı itaat ve inkiyat halinde bulunuyorlardı.

Onların tavassut ile Kızvatnaya (Şarki kapadokya) kadar entrikalarını temin etmiş ve orasını Hititlerin daireyi ittifakından ayırmıştı. Hititlere karşı Şarktan kelmış olan bütün hücumların arkasında o bulunuyordu.

Cepheden hücum etmeden evvel, Subbiluliyuma, Mitannide hüküm süren Harri Hanedanının büyük kolu olup Tuşrattanın pederi ve yahut bizzat Tuşratta tarafından esrar engiz ahval ve vekâyî neticesinde Hakkı gasbedilmiş olan tarafın mümessili olan Artatama ile ittifak etti. Sonra Şimali Suriyeye ilk Heyeti seferiyesini sevkeylemiş sede bunun hakkında bize hemen hiç malûmat vermiyor. Orada, Halep ile Palmyre arasında bulunup "Çobanlar Memleketi,, denilen Nuhassé hittasinde kendisine yeni bir müttefik buldu ki buda Kral Sarrupsidir. Tuşrattanın buna karşı yaptığı ilk bir hücum Hitit kuvvetlerinin yardımı ile püskürtüldü, Fakat, sonunda sarrupsi kendisi için mukadder olan akıbetten kurtulamadı. Vekâyî tayin ve tasrih edilmeksizin yalnız onun öldürülmüş olduğu bildiriliyor, Her yerde olduğu gibi Nuhassé dede Kral ailesi içersine kadar sokulmuş bir takım mitanni taraftarları vardı, darbenin onlar tarafından geldiği ise aşikârdır. Bu kardeş katilliği faciasının diğer misallerini göreceğiz.

Tuşratda Hititlerin Suriyede yeniden görünmesini bittabi kendi nüfuz mıntakası üzerine bir



tecavüz atetti. Subbiluliyuma, Mitanninin İsu<sup>Wa</sup> üzerinde iktisap etmiş olduğu Hakimiyetden şikâyet ederek cevap verdi; "eğer senin hakimiyetinden kaçan insanlar bana dönerlerse ne diyeceksin?", onun. İsu<sup>Wa</sup>hları tekrar sulh perverane bir surette yakalamak için vukubulan mesaisi boşa gitti, fıkız<sup>Watnada</sup> onun talii daha ziyade yaver oldu. Orada, Mitanni hakimiyetini reddeden fırka galebe etti. Ve bu fırkanın reisi olan sunassura, Subbiluliyuma tarafından kral olarak tanındı. Bir ittifak muahedesi akdedildi, Kızvatna ile harri arasındaki bütün bağlar kırıldı. ve hatta kızvatna ahalisi, arza<sup>Wa</sup> yahut Mitanniye karşı bir harp vukuunda asker vermiye mecbur oldular. Bundan böyle kızvatna harp tarafında ki zi kudret komşusunun sadık bir müttefiki kalacaktı.

O vakit (4 üncü yahut 5 inci sefer, 1386 ya doğru) Subbiluliyuma, kat'i darbeyi indirmenin tam zamanı olduğuna hükmetti, Harekâtı harbiyyenin idaresini bizzat kendi eline alarak, firatın yukarı tarafını aşti. Ve İsu<sup>Wa</sup> Memleketi üzerine atıldı. Oradan hicret etmiş olan kabileler Hitit arazisine götürüldüğü gibi İsu<sup>Wa</sup>lar tarafından terkedilmiş olan

nahiyelerede Hitit muhacirleri yerleştirildi. Subbiluliyuma oradan diçlenin yukarı tarafına indi, ve Alsé (Pitlis ve Muş tarafları) Kralı Antaratlı ile temasa geldi, ve, Mitanninin zararına olarak, onun, daireyi hakimiyetini tevsi etmek suretile, onu kendi tarafına celbetti. Sonra asıl Mitanniye girdi.

Tuŕratta gözden gaip oldu, ve, paytahtı olan vasuggani (şimdiki Tellühalef: Haburun gaynakları yakınında) yi müdafaa etmedi. Bnnunla beraber bu şehir Hititlerden kurtuldu. Fakat Suta [yahut sada - Şimdiki Nusseybinin 31 kilometre şimalindedir.] Subbiluliyuma orada teveffuf etmedi, ve, bir gasıp addettiği Tuŕrattan büsbütün kurtulmak işi Artatamaya bırakarak, Halep ve Mukıŕıyı zaptetmek üzere firatı tekrar geçti. Bu son şehirde Subbiluliyuma, Nija (Apamée?) (Halebin cenubunda bir yerdir.) Kralı Taku<sup>Wan</sup>ın tebeiyetini kabul etti. Bununla beraber, Mitanni tarafını iltizam eden fırka, başlarında bizzat Taku<sup>Wan</sup>ın bira-deri Aki - Teŕup olduğu halde, Kralın gaybubetinden bilistifade Nijada mevkii iktidarı ele aldı. Nuhassé nin akija isminde bir küçük kralı tarafından yardım

gören Nija asilzadelerinin mukavemetine nihayet vermek için bir muharebe lazım geldi. Akija ve Aki-Teŕup Hititlerin ellerine düŕtüler. Subbiluliyuma onları ve tarafdarlarını Hitit memleketine

sürdürdü. O vakit ehemmiyetce gargamış ile rekabet eden Katna (Humusun 18 kilometre şimali şarkısında bulunan şimdiki Miŕrife) şehri mühimmide zaptedildi.



## SELÇUKİLER DEVRİNDE AVRUPALILARIN KONYA İLE OLAN TİCARİ MÜNASEBETLERİ

(Heyd in Histo ire du commerce du levant au Moyen Âge isimli eserinden  
İktibas edilmiştir.)

### NACİ FİKRET BAŞTAK

"Küçük Asya, İstanbuldan heman iki adımlık bir mesafededir; Venediklilerin tabii bir surette, orada bir takım mahreçler küşadını düşünmeleri iktiza ederdi. Bu hususta kusur etmemişlerdir. Evveli emirde, 1204 de haçlılar tarafından fethedilmiş kısı n ile imparatorluğun mütebakı aksamı, evvelce olduğu gibi, tabii olarak, şimdide Venediklilere açık kalmış, ve, bu, Fransız ve Filaman şövalyelerinin orada uzun müddet tutunabilecekleri kadar devam etmiştir. Menşeleri Venedikli bazı eşhas orada emlak edindiler. İki Venedikli tarafından Çanakkale bogazının Av-

rupa sahilinde: Geliboluda tesis edilmiş olan küçük beyliğe bir ilâve teşkil etmek üzere, üç Venedikli Asya kıyısında Lapsekide yerleştiler, ve kendi kendilerine senyör hukuku verdiler: Bunun delili, ahalinin kendilerine tediye ettiği vergilerin listesindedir: tadat olunan şeyler meyanında rıhtımlar ve çarşıda görünmekte ve buda orada bir ticaret yapıldığını isbate münacer olmaktadır. Fakat eski Bizans imparatorluğuna tabi arazinin hududu, ticaretin inkişafına müsait olmayacak derecede dar idi. Venedikliler o hududu aşmakta geçikmediler, ve, kendilerine yolu açmak için, İs-

tanbul Podestaları, komşu devletlerin hakimleriyle: Selçukiler ve Rumlarla bir takım muahe-deler akdettiler.

Bu devirde, küçük Asyanın en büyük kısmı ( Konya sultan-ları İmparatorluğu ) nu teşkil ediyordu. Marko Polo = Marco Polo bundan ( Türkmeni = Turqueménie ) ismi altında bah-seder; isim değişikliğine rağmen, onun zikrettiği şehir isimlerinin hankileri olduğunu tanımak kolaydır: Conie ( İconium ), ( Sivas ) Savast, ( Kaiseriéh ) Caserie.

Kısmı azamı Türk, ve bil-hassa mevası ve at yetiştirmeye münhemik bir halkın içinde, meşhur seyyah, Yunan ve ermeni ırklarının, külliyetli kütleler halinde toplanmış, bakiyelerini buldu, ki bunlar nezdinde ticaret ve sanat mevki itibarda bulunuyordu; en ince hal-ları imal edenler onlar olduğu gibi on a-rın yaptıkları ipekliler renkleri-nin zenginlik ve tenevvüü ile temayüz ediyordu. Tabii mahsulât meyanında en ziyade aranı-lan şapı idi. Guillaumedde Rubro-uck 1255 de, Asyanın merke-zine yaptığı seyahatten avde-tinde, SELÇUK SULTANLIĞI-nı ziyaret etti. Orada, paytah-tında bir miktar garbli gördüki bunlar meyanında iki ortak tacir:

Menşei akâolan Nicolas de Santo-Siro isminde bir ceneviz, ve, Bonifacede Molendino namında bir venedikli bulunuyordu; bunlar memlekette çıkmakta olan şapı İnhisarlar altına almışlardı. Ve o kadar yüksek bir fiat vazetmişlerdiki evvelce onbeş Bezanta mal olan bir miktar ovakit elli Bezanta satılıyordu. Bu, memleket mahsulâtının Konya Sul-tanlığına çektiği garplilerin ilk misalidir. İhtimalki, küçük As-yayı Cenubi Şarkiden Simali garbiye doğru zaviyevi bir surette kateden, ve Suriye ile İstanbulu karadan irtibat ve münasebette bulunduran büyük yol vasıtasile, daha bu devirde ticaret yapılmakta idi: Bu yolun azimet noktası Antakya olup bey-lan boğazını geçer, İskenderon körfezinin etrafını dolaşır, ve Kilikya hududunda küçük As-yaya ulaşır. Bu memleket (Ya-ni Kilikya) ovakit biristiyan kı-ralların ellerinde bulunduğu ci-hetle onun hertarafını dolaşırlardı; onlar çok defa Suriyeden oraya girerler, ve, KONYA — İconium yolu üzerinde bulunan Külek bogazı vasıtasile oradan çıkarlardı. Bedihidirki bu, onların, bermutat hiç durmaksızın, Suriyeden Konyaya ve Konya den İstanbula seyahat ettikleri-



ni isbat etmez; fakat muhakkak olan bir şey varsa oda şu dirki bunlar deniz yoluna kara yolunu tercih ettiklerinde, din ayrılığı sebeble, daha az hayırhane bir vaziyet alırlar diye kendilerinden korkulabilen Selçukî Sultanları tarafından bilâkis hiç bir müşkilâta maruz kalmamalarıdır. İstanbuldaki podestalarının tavassutu ile venedik, bu hükümdarlar üzerinde eyi bir tesir icra ediyordu; ve, aradaki eyi münasebetler sayesinde, bir birini müteakip onlardan üçü: birinci Gıyasettin Keyhusrev (1211 de ölmüştür) ve oğul ve halefleri İzzettin Keykavus (1220-1211) ve Alâettin keykubat (1220-1237) tarafından imzalanmış bir takım imtiyazlar istihsal ettiler. Bunlardan, maalesef, 1220 de yazılıp, içerisinde bir çok yerde iki evvelkine havaleler yapılmış olandan başkası malum değildir. Selefleri gibi, Alâettin de, orada kıymetli taşların, incilerin, çubuk yahut sikke halinde gümüş ve altının ve nihayet buğdayın serbestçe ithali hususunda Venedik Tacirlerine müsaade ediyor; bütün diğer eşyayı ticariye için ise, pek az yüksek yüzde 2 nisbetinde bir resmi idame eyliyordu. Bu vesile ile her iki devlet arasında, seyyah-

ların hayat ve mallarının, hatta bir deniz kazası vukuunda bile, masuniyeti hakkında mutekabil teminat teati edildi. Eğer Sultanın arazisi üzerinde, venedikliler ile Lâtinler arasında bir münazaa vukua gelecek olursa, her bir vak'a için, kendi aralarından intihap ettikleri görgülü adamlardan mürekkep bir mahkeme teşkiline yalnız Venedikliler mezundu; Bununla beraber, sultan, bütün hırsızlık ve katil vakalarının rüyetini kendi mahkemelerine bırakmıştı. Bu tafsilât, sultanın bütün lâtinlere açık olduğunu ispat eder; zaten hüccette bile, pizaliler isim tasrihile zikrolunmuşlardır. Bu yabancı-lardan çoğu memlekete küçük ermenistan tarikiyle, diğer bir kısmı Kıbrıs adası yoluyla geliyorlardı. Meselâ Provenceliler, Konya—İconium ile kıprıs arasında bir tiransit ticareti yapıyorlar, ve adaya diğer bir çok şeyler meyanında: sap; yün, deri, ham ve işlenmiş ipek getiriyorlardı.

Orta zaman haritaları, küçük asyada, kıbrısın karşısında, Selephin (X) munsabının cenupı

(X) Eskilerin Colycadnus dedikleri [Göksu] ırmağına, Silifkeden geçmesinden dolayı, kûrunu vustada verilen isimdir.

garbisinde bulunan bir adanın teşkil ettiği bir limanı portus Prodensalium yahut loopr roensal ismi ile iş'ar ederler; İhtimaldir ki bu noktaya en ziyade Provanslılar ge'irlerdi; kezalik onun ismi, lisanları Provansca olan ve orada bir istasyonları olması muhtemel bulunan Saint Jean şövalyelerinin isminden geliyordu; nitekim o civardaki bir adanın ismi olan Cavalière (Pontus Cavalierius Sanut) ilk görüşte orasının garp Şövalyelerinin tasarrufu altında bulunmuş olduğunu iş'ar eder. Fakat Sultanlar Cenup sahili üzerinde, bunlardan daha başka türlü ehemmiyeti haiz olan limanlara malik bulunuyorlardı: Candelore (Şarklılar tarafından Alaia denilmiştir). (1)

Ve Satalia (2) bizans imparatorluğunun haçlılar tarafından fethine kadar Antalya—Satalia limanı, bir takım muahedelerle imparatorluğa merbut bulunan bütün tüccar milletlere açık bulunuyordu. Her ne kadar daha evvelce Comnêneler zamanından beri yanyana komşuları olan Türkler tarafından sıkıştırılmış ve çok defa onlar tarafından

(1) Alâiye'nin kurunu oladaki ismi Caracesiüm'dir.

(2) Antalyanın diğer bir şeklidir.

tehdit edilerek kendilerine vergi vermiye mecbur edilmiş olan şehir, felâket zamanına kadar rum şehri olarak kalmış ve deniz cihetinden garpliler için da'ima açık bulunmuştur. Fetih devrinde, anasıl İtalyan olup fakat yarı yarıya Rumlaşmış olan Aldobirandini isminde birisi karışıklıktan istifade ederek oranın hakimi oldu; Bu, onun için hayırlı idi, ve garp ile olan münasebetleri üzerinde müsait bir tesir icra etmekten hali kalmıyordu. Sultan Gıyasettin Keyhusrev tarafından muhasara edilen Aldobirandini kıbrıstan gelmiş asakir muavenenin yardımı ile kendini yiğitçe müdafaa etti; fakat sultan şehri abluka altına aldı. ve nihayet 5 Mart 1207 de şehir teslim oldu.

Bu devirden itibaren o Konya—İconium sultanlığının mütemim aksamından oldu.

Venedikliler tam bu sıralarda galip sultan ile tesis ettikleri ticarî münasebetleri onun halefleri ile de idame ettiler, Binaen aleyh hiç şüpheye mahal yoktur ki bunların gemileri, vak'adan evvel olduğu gibi sonrada, hiç bir müşkilâta maruz kalmaksızın Sataliaya yanaşabilmişlerdir, Onları oraya götüren scbeplerden biriside Mısır ile Antalya ara-



sında tüccar emtiası nakliyatı idi, bundan bahsedeceğiz.

Daha evvelce gördükki onların yanında bulunan diğer garp-lilerde selçukiler tarafından idare olunan memlekette, gayri mahdud bir serbestii harekâta mazhar bulunuyorlardı. Binaen-aleyn 1207 den sonra bile, An-

talya limanı venediklilerin- den başka gemiler tarafından ziyaret edilmekte bulunmuşlardı. Bilakis, lâtin imparatorluğunun devamı esnasında, Türklerin eli- ne geçmiş olan Karadeniz şe- hirlerinin, limanlarına Avrupa gemilerini kabul etmiş olmaları çok şüphelidir;

## BİR OKUYUCUMUZUN BULUŞ VE GÖRÜŞLERİ

Konya revüsünde Timurun Anadoluda hareket ve seferlerini okuduktan, Ekekondaki Karaman oğulları tefrikasın. da süzdükten sonra şimdiye değin kimsenin ileri sürmediği bir tarih safhası gözümün önünde Balkıdı. Malumdurki: Germiyan oğlu Ali beğın ölümünden sonra yeri ne oğlu Yâkup bey geçti. bu zat birinci Muradın vefatına kadar mevkiini iyi muhafaza eyledi. Muraddan sonra oğlu Yıldırım tahta geçti (792). Biraz sonra Teke elini zaptıçün yola çıktı. Yolu üzerinde bulunan ve eniştesi sayılan Yâkup bey derhal büyük ve kıymetli armağanlarla karşı çıktı. Veziri olan Hisar beği de beraberinde idi. Yıldırım bu istikbalcilerin tevkifini emretti. İpsala kal'asında hapse koydurdu. Germiyan oğlu bir zaman hapişte kaldı, sonra bir gece

işini uydurup kadın elbisesi giyerek hapisten kaçdı doğruca Şama gitti. Aksak Timur gelinceye kadar oralarda bekledi. Gelince ona iltica etti, Osman oğlunun zulmundan şikâyetlerde bulundu. Timur kendisine memleket ve hükûmetini iade eylemeği vadeyledi. bundan sonra artık Germiyan oğlu Sahibkiranın mevkibinde ve maiyetinde kaldı. Ankara muharebesinden sonra Timur kendisine babasından kalan bütün ülkesini teslim eylediği gibi ilâve olarak Akşehirde verdi. Timur kendisini bütün tavaifi mülûkûn üstünde tutuyordu. bunun başlıca sebebi Germiyan oğlunun esalet ve kiyaseti idi. Yıldırım Timurun maiyetinde do-laştırılırken hastalanmış onun muhafazasına terkedilmişti. Yani Akşehire gönderilmişti. Sultan Yıldırım Bayazidin mizacında



tagayyur husule geldiği sırada kendisi hamit elini zapta gidiyordu. Yıldırımın yanında oğullarından Musa da vardı. Germiyan oğluna teslim ederken Çelebi sultan Mehmet istediği zaman her ikisini de ona teslim etmesini emriyledi. Bu emirlerinin ifa edileceğine emin idi. Onun kıyasetine itimad eyleyordu. İysâ Çelebi fitnesi bertaraf oluncaya kadar sultanın naşı Yâkub bey yanında kaldı. 813 de ancak naşı nakledilebildi. Şerefettini yezdiye göre güreşçi Mebmed Çelebinin daha ilk temaslar da cepheyi maiyetiyle birahup çekilmesiyle, Anadolunun ortasında yerleşib kalabilmesi boş bir şey değildi. Yıldırım Timurun huzuruna ilk geldiği zaman yalnız Musa Çelebi ile oğlu Mustafa-

nın sağ ise buldurulmalarını rica eylemişti. Hapisden kaçarak Timura iltica eden ve kendisini Yıldırım aleyhine kışkırtan, ve ricati sırasında Timur takip kumandanına kendisini gösteren bir adamın muhafazasına terkedilmesi babasına ilk hamlede hiyanet eden ve cepheyi terkeden oğluna teslimi, sağlık verilmesi Yıldırımın intiharında en büyük birer âmil olmuştu,

Okuyucumuzun bu geniş ve ince görüşlerini takdir ile yinen neşrediyoruz. Anadolu tarihinin nasıl bir kül olduğunu, bir biri için nasıl lâzım ve melzum bulunduğunu bir kerre daha görüyoruz. Muhite ait tarihçelerle bütün Anadolu tarihi karşılaştırılınca böyle nice tarihî keşifler meydana gelecektir.

## SAMGAR AĞAYA AİT MÜHİM BİR NOT

Bu sene içinde Tatarmelik mengü timur yanında ve saray [Kapçak] şehrinde İzzeddin keykâvus bin keyhusrev bin keykubat öldü. Bu keykâvus Bizans kalelerinden birinde mahpusiken kurtulmuş idi. Nasılki bundan önceleri bahsetmiştik. 662 senesinde tevkif edilmiş idi. Mengü timurun babası Berke han tarafından 668 senesinde kurtarılmış idi. Bu İzzeddin Keygâvus mes'ud adında bir oğul bırakmış idi. Mengü timur babasının zevcesi Urbay hatunla İzzeddini evlenmiye mecbur eylediğinden kaçıp Anadoluya gelmiş idi. Abaka hana götürülmüş iyi muamele görmüş idi. Abaka kendisine Sivas, Erzurum, Erzincanı verir. Sonraları Selçuk saltanatını ona vermiş idi. Selçuklulardan sultan ünvanını taşıyanların bu sonudur. Mes'ud kırımdan Mengü Timur yanından kaçarken iki oğlunuda

beraber almıştı. Kayseriye gelmiş oradan Abakaya götürülmüş idi. Babasının karısı olan Urbay Hatun mesudun ayrılığına tahammül edemeyerek bütün mallarını alarak onun arkasına düşdü.

Ve Anadoluya geldi. Yolda frenk korsanlarına rastlıyarak tamamen soyuldu. Samsun sahiline çıkabildi. Ondan sonra Amasyaya geldi. Orada Seyfeddin turumtayın zevcesine rast geldi.

Kendisini son dercede ağırladı ve konukladı. Bir ay kadar konuk oldu. Abaka Urbay hatunun geldiğini haber alınca orduya gytirilmesini emir buyurdu, Hatunlar, Abakanın zevceleri kendisini istikbaile çıktılar. Abaka yollarda kimlere tesadüf ettiğini ve kendisine nasıl muamele edildiğini sordu. Turumtayın zevcesi Gürcü hatundan fevkalâde memnuniyet beyan eyle-



di. Gürcü Hatunun Urbaydan oğlu sinaneddin hakkında bazı ricalarda bulunmuş idi. Sinaneddin Mısırdaki mahpus bulunuyordu. Kendisini kurtarmak için icap eden tedbirleri almak isteyordu. Ancak Abakadan korkuyordu. Mısırda adam yollayacak ve sair tedbirler alacaktı. Urbay bunlardan abakaya bahsedince derhal Anadolu'da bulunmakda olan Samgara mektup yazılmasını, Sinaneddinin validesine Antalya

civarında ve mısıra yakın olmak üzere bir mahal ikta eylemesini ve istediği tedbir ve hilenin ifasına ve istediği adamların gönderilmesine muvafakat edilmesini mektuba derç ettirdi. Bunun üzerine kocası Turumtay ile karısı birlikte Amasyadan Antalya'ya geldiler. Oradan bazı adamlarla Mısırda bir çok hediyeler gönderdiler.

(Baybars tarihinden)  
KONYA

## KERT MÜLÜKİ HAKKINDA FAYDALI BİR NOT

Kert lafzı Harzem lugatında şak ve katı yani kesmek manasıdır. Bu taifenin bu unvan ile şöhret alması şundan ileri gelmiştir. Büyük atalarından birisi Harzemşahın saflarını şak eylemiş harzemşah lisanından çıkan bu sözler onlara unvan olmuştur. (Kertmek bizim lehcemizde kesmek manasıdır),

721 senesinde herat sahibi giyaseddin, oğlu şemseddini heratda yerine naip bırakarak kendisi ikiyüz kadar maiyyetiyle hacca gitti. Avdetinde Bağdattan geçerken Ebusaid han ve atabegi emir Çoban kendisine son derecede ikramlarda bulundular. Ve hatta daireyi hükümetinde bulunan vilâyetlere başka vilâyetlerde zam edildi. Bunlar hep emir çobanın delâletiyle oldu. Mukerremen Bağdattan herata gitti. Bundan sonra daha sekiz sene hükümet sürdü. 728 senesinde Ebusaid han, emir

çobana gazap edince emir çoban heratda giyaseddinin yanına iltica etdi. İlk önce hüsnü kabul edildiside kardeşi fahreddinin velinimetini emir nevrüza yaptığı gibi bu da velinimetini emir çobana öylece ihanet eyledi. Ricası hilafına oğlu cılavhanı öldürdü. Ona bir çok ihsanlar vermekte kullandığı elini keserek Ebusaide yolladı. Mamafih kendiside bir sene sonra öldü. Kertlerin sonu giyasettin bin muiziddindir. Timurlengin şan ve ikbali yükseldiği sıralarda maveräünnehirde yaptığı kurultaya kendisini davet etmişdi. İcabet etmediğinden bizzat timur üzerine giderek horasanı ve heratı aldı. 783 muharreminde giyaseddin ve oğlunu esir alarak öldürdü. Böylece Kert devletine nihayet verildi.

Mülüki kert bahsi  
Camîüddüvel  
Konya



## KUTALMIŞIN BABASINA AİT MÜHİM BİR KAYIT

İsrail (کاسر) kalesinde yedi yıl kaldı. Ordusundan iki Türkmen Hinde geldiler. Uzun müddet hapis olduğu kalede sakalık ve su çekicilik yaptılar. Bir gün fırsat bulup israili gördüler. Bir yolunu bulup geceleyin onu çaldılar. Yolda önlerine bir orman çıka geldi. Yollarını yitirdiler. Yarındası günü kale dizdarı izlerine düştü. Ve onu yakaladı. İsrail Türkmenlere şunu söyledi. Benden umudunuzu kesiniz. Biraderlerime deyinizki çalışsınlar. on kerrede mağlup olsalar umudsuzluğa düşmesinler. Azim ettikleri yoldan dönmesinler. Bu hükümdar köle zaddedir. Gaddardır (mahmudî

gaznevi için) bu saltanat ona kalmaz. Mutlaka sizin elinize geçecektir: dedi.

İsraili Kaleye götürdüler. Bağlarını bukağlarını daha ziyade pekitdiler. Bir müddet sonrada öldü. İsrail sonradan aldığı addır. Asıl adı ibniesirde geçtiği gibi Arslandır.

İsrailin oğlu Kotalmış da kalenin yakınlarına sokulmuş, onu kurtarmak çarelerine tevessül etmiş isede nihayet ölümünü duyarak dönüp Sistan yolu ile Buharaya gelmiştir.

(Ravendi)

Konya

İmtiyaz sahibi : Faik Soyman  
Neşriyat Müdürü : Tahir Mihci